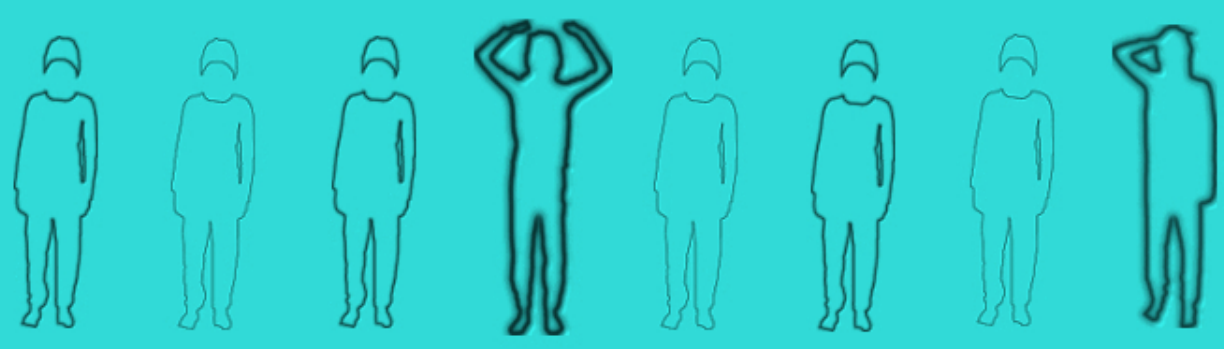
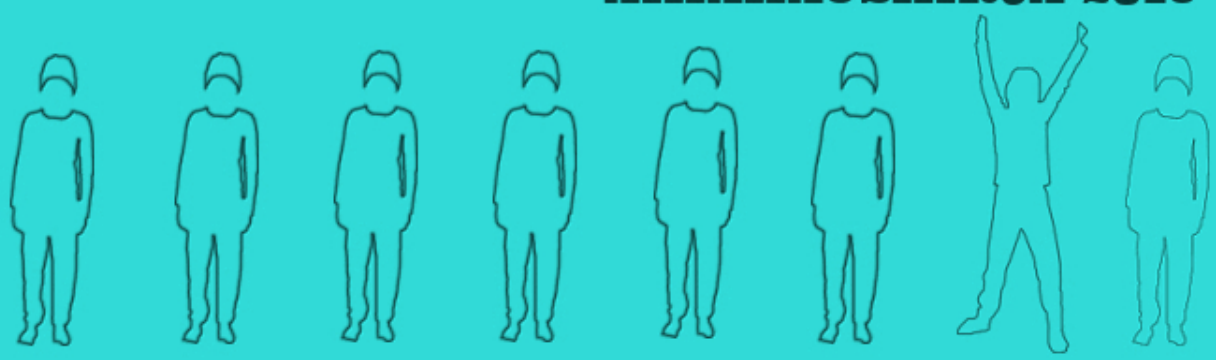

LÄHDE

HISTORIATIEDELLINEN
AIKAKAUSKIRJA 2018

JOUKKO

LÄHDE

HISTORIATIETEELLINEN AIKAKAUSKIRJA 2018

Vertaisarvioitu tieteellinen aikakauskirja
15. vuosikerta
aikakauskirjalahde.wordpress.com

Julkaisija:
Labyrintti ry.
Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys ry.

Päätoimittaja:
Jenni Merovuo
jenni.merovuo@uef.fi

Toimitussihteerit:
Antti Härkönen, Timo Haapasalo, Miika Raudaskoski

Kansi:
Jenni Merovuo

Taitto:
Jenni Merovuo

ISSN 2489-6195

Sisällys

Jenni Merovuo

3–4

Pääkirjoitus

Pauliina Latvala-Harvilahti

5–24

”Mistä se on tullut se ajatus, että tää on taiteilijoiden saari ja mihin se sit aina välillä unohtuu?” Taidealan toimijat elävän perinnön ja paikallisuuden edustajina Suomenlinnassa

Katariina Parhi ja Hannu Lauerma

25–38

Joukkosuggestion vallassa. Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheyttämisen politiikkaa

Matleena Sopanen

39–59

Kirkon hajottaja vai rakentaja? Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan anojat ja maallikkosaarnaajan kriteerit 1870–1923

Emilia Syväsalmi

60–86

”Meidän on otettava vastaan, hyvät ja huonot asiat.” Kapteenin vaimo osana laivayhteisöä 1800-luvun amerikkalaisilla valaanpyyntialuksilla

Pääkirjoitus

Tänä vuonna on muistettu Suomen sisällissotaa. Aivan kuten itse sota sata vuotta sitten, muistovuosi tuntui paineena niskassamme jo hyvän aikaa edellisvuoden puolella. Ja aivan kuten itse sota sata vuotta sitten, oli muistaminen voimallisinta kevättalvella, mutta rauhaan se ei ole jättänyt vieläkään. Miksi enää tarvitsee muistella jotakin niin kauheaa kuin sisällissota? Siksi, että meidän on pystyttävä ottamaan vastaan näkökulmat, jotka eivät vastaa omiamme. Menneisyyskuviamme vääristymät tulee tehdä näkyviksi, jotta pystyisimme suhtautumaan kriittisesti historiapolitiikkaan tulevaisuudessa. Ja erityisesti siksi, että menneisyyden on oltava avoinna myös meistä niille, jotka eivät pysty sijoittamaan itseään kansalliseen tarinaan.

Lähteen tämänvuotinen teema joukko lähti kehittymään sisällissotakeskustelusta. Vuosien 1917 ja 1918 tapahtumat osoittavat, että joukossa oli voimaa. Käsitteellä *joukko* viitataan usein niin kutsuttuihin tavallisiin ihmisiin, jotka eivät välttämättä muodosta yhtenäistä ryhmää. Sanakirja tulkitsee joukon laskettavissa olevaksi, mutta luvultaan määrittelemättömäksi. Englannin *crowd* on usein kokoontunut julkisesti yhteen. Joukko saattaa olla esillä hetkellisesti, sattumanvaraisesti tai yhdestä heitä yhteen kokoavasta syystä. Hämärärajaisuus kuuluu siis olennaisesti joukon käsitteeseen. Siksi se ehkä sopiikin yhteen sisällissodan kanssa. Paikalliset lakot, terrori, vartiot, teloitukset ja vankileirit – joukkoja kaikkialla. Järjestäytymättömyys oli tavallista ja sattumalla oli suuri sija.

Tilallinen ulottuvuus on merkittävä, sillä joukko mielletään kokoontuneeksi yhteen esimerkiksi fyysisesti, poliittisesti tai sähköisesti. George Rudé (1964) rajaa joukon nimenomaan maantieteellisesti samassa paikassa kokoontuvaksi. Toisaalta Elias Canetti (1962) tulkitsee joukon suureksi kokonaisuudeksi, joka pyrkii kasvamaan. Lähteen tavoitteena on tarkastella joukkoa monitieteelliset sekä ajalliset ulottuvuudet huomioon ottaen.

Tässä lehdessä Pauliina Harvilahti tarkastelee taidealan toimijoiden asemaa kulttuuriperintöyhteisönä artikkelissaan ”*Mistä se on tullut se ajatus, että tää on taiteilijoiden saari ja mihin se sit aina välillä unohtuu?*” *Taidealan toimijat elävän perinnön ja paikallisuuden edustajina Suomenlinnassa*. Suomenlinna on asuttu maailmanperintökohde, jossa yksityisyyden ja saavutettavuuden tasapainoa haetaan edelleen. Yhteisöllinen, mutta hyvin laaja-alainen taiteilijoiden joukko on osa saaren identiteettiä. Monesti joukko tunnustetaan tai tunnustetaan ulkoa käsin tai jälkepäin. Katariina Parhi ja Hannu Lauerma tarkastelevat alilääkäri Akseli Nikulan käsityksiä joukkojen rikollisesta käyttäytymisestä artikkelissaan *Joukkosuggestion vallassa. Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheyttämisen politiikkaa*. Nikula pyrki tutkimuksellaan ottamaan kantaa siihen, mikä merkitys joukolle tulisi antaa rikollisuuden kontekstissa. Oikeusmielintautiopin asiantuntijana sekä yhteiskunnallisena vaikuttajana Nikula pyrki vaikuttamaan sisällissodan jälkiselvittelyihin lääketieteellisellä, oikeudellisella ja poliittisella tasolla.

Matleena Sopasen artikkelissa tarkasteltavan joukon muodostavat saarnalupatutkintoa hakeneet maallikkomiehet. Maallikkosaarnaajien joukko haluttiin sitoa osaksi kirkon toimintaa, mutta se ei kuitenkaan ollut täysin kontrolloitavissa. Sopasen artikkeli *Kirkon hajottaja vai rakentaja? Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan anojat ja maallikkosaarnaajan kriteerit 1870–1923* tutkii, minkälaiset ihmiset saarnalupaa hakivat, mitä odotuksia papisto heihin kohdisti ja miten kirkko heihin suhtautui. Emilia Syvälahti käsittelee elinkeinon harjoittamisen ympärille muodostunutta joukkoa artikkelissa ”*Meidän on otettava vastaan hyvät ja huonot asiat.*” *Kapteenin vaimo osana laivayhteisöä 1800-luvun amerikkalaisilla valaanpyyntialuksilla*. Yhteisöllisyys kätkee sisäänsä normeja ja toimintamalleja, jotka säätelevät joukon ja siihen kuuluvien yksilöiden vuorovaikutusta joukon keskuksessa sekä sen marginaaleissa. Joskus yksilö erottuu joukosta, joskus hän katoaa sinne. Syvälahti tarkastelee aluksella toimivaa joukkoa kapteenien vaimojen päiväkirjojen kautta. Puhtaasti valaanpyynnin kannalta vaimo oli laivalla ylimääräinen, mutta lähteiden kautta Syvälahti muodostaa kuvan osallistuvista naisista, jotka kokivat kuuluvuutta joukkoon.

Artikkelit osoittavat, että vuorovaikutus yksilön, joukon ja yhteiskunnan välillä tarjoaa monitahoisen tutkimuskentän. Tutkija toimii mielenkiintoisilla mutta hankalasti määriteltävillä rajapinnoilla. Toivotan nautinnollisia lukuhetkiä Lähteen ja joukkojen parissa.

Tukholmassa 19.12.2018

Jenni Merovuo

Pauliina Latvala-Harvilahti

”Mistä se on tullut se ajatus, että tää on taiteilijoiden saari ja mihin se sit aina välillä unohtuu?”¹

Taidealan toimijat elävän perinnön ja paikallisuuden edustajina Suomenlinnassa

Abstrakti

Käsittelen artikkelissani suomenlinalaisten taidealan toimijoiden asemaa kulttuuriperintöyhteisönä, joka etenkin matkailun kontekstissa edustaa elävää perintöä ja paikallisuutta. Tutkin etnografiseen kenttätöyöhön perustuvasta viiden taidealan toimijan haastatteluaineistosta, millä tavoin toimijat itse näkevät työnsä ja kasvaneen matkailun välisen suhteen. Tutkimusaineiston sisällönanalyysistä välittyy näkemys Suomenlinnasta yhteisöllisenä ja kansainvälisenä taidekohteena, joka ei vielä ole riittävästi hyödyntänyt maailmanperintökohteena toimimista. Suurimpina haasteina nähtiin taidealan toiminnan kokonaisuutta koordinoivan tahon puuttuminen. Käsitykset Taiteilijoiden Suomenlinna -brändin tarpeellisuudesta, matkailutuotteiden myynnistä ja myyntipaikoista, yleisöosallisuuden vastuista sekä taiteen paikkasuhteesta ammentavista tavoista vaihtelivat. Asutun maailmanperintökohteen avoimuuden ja saavutettavuuden kysymykset ovat monitahoisia ja herättävät pohdintaa siitä, kuinka huolehtia taiteilijoiden työrauhan ja matkailijoiden kohtaamisen välisestä tasapainosta. Taidealan toimijoista voidaan puhua yhtenä joukkona, mutta sen sisällä on monia alayhteisöjä, taidemuotoja ja työskentelytapoja, jotka tulisi huomioida. Vaikka kaikki taiteen alan toimijat eivät halua sijoittaa työtään osaksi turismiteollisuutta, osa toimijoista toivoo Suomenlinnalta vahvempaa taiteilijoiden näkyvyyteen panostamista. Taiteilijoiden Suomenlinna -konsepti voi parhaimmillaan tukea maailmanperintökohteen kulttuurista kestävyttä ja kulttuurisesti kestävä matkailua luomalla tilaa yhteisölähtöisille ideoille ja muuntuville perinteille sekä paikkasuhteen taiteellisille tulkinnoille.

Avainsanat: maailmanperintö, paikallisuus, kulttuuriperintöyhteisö, taidealan toimijat, kokemuksellisuus

¹ H1.

Johdanto

Tämän lehden teemana oleva joukko-käsite kiinnittyy tarkastelussani Suomenlinnan maailmanperintökohteessa asuviin taidealan toimijoihin kulttuuriperintöyhteisönä. Sen asema vuosittain miljoonan matkailijan kohteessa liittyy väistämättä myös kysymyksiin kulttuuriperinnön taloudellisesta hyödyntämisestä. Tutkimuskysymykseni ovat: Millä tavoin taidealan toimijat nähdään elävän perinnön (*living heritage*) edustajina ja kuinka toimijat itse näkevät roolinsa maailmanperintökohteessa? Elävän perinnön käsite on Suomessa viime vuosina ollut esillä erityisesti Unescon aineettoman kulttuuriperinnön suojelusopimuksen toimeenpanon vaiheessa. Museoviraston ylläpitämää ja kaikille avointa aineettoman kulttuuriperinnön wikiluetteloa on koottu kansalaistalkoilla. Aineettoman kulttuuriperinnön osa-alueeksi on Unescon määrittelyn mukaan listattu esimerkiksi esittävät taiteet, käsityötaidot ja suullinen perinne.² Myös esimerkiksi Kulttuuriomaisuuden säilyttämisen ja entistämisen kansainvälinen tutkimuskeskus ICCROM³ käyttää käsitettä toimijakentän ohjeistuksessaan. Siinä korostuvat konservointityön ihmisläheisen näkökulman toteuttaminen ja yhteistyö paikallisten yhteisöjen kanssa⁴.

Suomenlinnassa elävän perinnön idea kiinnittyy vahvasti mielikuvaan kyläyhteisön kaltaisesta asuinalueesta. Elävä kaupunginosa merkitsee linnoituskontekstissa elottoman museoalueen vastakohtaa. Maailmanperintökohde ei siis näyttäydy kuolleen monumenttina, vaan monimuotoisen arkielämän ympäristönä.

Kansainväliset kulttuuriperintosopimukset ovat jo vuosikymmeniä määritelleet suuren joukon kulttuuriperintöön liittyviä käsitteitä. Yhteisö on ollut vakiintunut käsite sopimusteksteissä, mutta kulttuuriperintöyhteisön käsite sopimukseen saatiin vasta 2005 Euroopan neuvoston Faron sopimuksen myötä. 1.9.2018 Suomessa voimaan astuva sopimus ymmärtää kulttuuristen merkitysten kokonaisuuden ja muuttuvan luonteen. Sopimuksessa ”*kulttuuriperintöyhteisö tarkoittaa niitä ihmisiä, jotka arvostavat tiettyjä kulttuuriperinnön piirteitä, joita he haluavat julkisen toiminnan puitteissa ylläpitää ja välittää tuleville sukupolville*”.⁵ Sopimus antaa määrittelyoikeuden yhteisön jäsenille eikä tue ylhäältä alaspäin tapahtuvaa yhteisöjen nimeämistä. Taustaselvitysraportin suosituksissa kestävämmän kulttuuriperintötyön tueksi huomioidaan yksilöiden entistä paremmat mahdollisuudet esittää ja välittää eteenpäin kulttuuriperintöään. Samalla kiinnitetään huomiota siihen, että tärkeimpien kulttuuriperinnön kehittämistoimenpiteiden suunnittelu tulee tehdä yhteistyössä kulttuuriperintöyhteisöjen kanssa.

² Aineeton kulttuuriperintö, Museovirasto. <http://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/fi/toimeenpano-suomessa/wikiluettelo>

³ International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property.

⁴ ks. ICCROM 2015. https://www.iccrom.org/sites/default/files/PCA_Annexe-2.pdf

⁵ https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_87+2017.aspx#SisaltoKuvaus Ks. lisäksi Salmela, Matikka, Latvala ja Kauppi (toim.) 2015, 17. <http://www.nba.fi/fi/File/2560/kohti-kestavaa-kulttuuriperintotyota.pdf>. Suuri muutos osallistamisessa on tapahtunut suhteellisen nopeasti. Vasta 2000-luvun kuluessa Unescon aineettoman kulttuuriperinnön suojelusopimus (2003/2013 Suomi) vahvisti näkyvästi kulttuuriperintöpoliittista keskustelua yhteisöistä ja heidän omaksi tuntemastaan kulttuuriperinnöstään.

Artikkelin otsikon aineistolainauksessa viitataan ajoittain voimistuvaan mielikuvaan taiteilijoiden Suomenlinnasta. Pohdin, onko se taidealan toimijoiden tunnistama ja omaksi kokema nimitys vai kenties ulkopuolelta määritelty, imagollisia tavoitteita palveleva nimeäminen⁶. Näiden kahden välillä ei välttämättä ole joko–tai-asetelmaa, mutta jännitteisyyttä voi syntyä, mikäli nimitys koetaan esimerkiksi taiteen tekoa ohjailevaksi tai matkailun edistämistä velvoittavaksi.

Artikkeli pohjautuu viiteen suomenlinnalaisen taidealan toimijan teemahaastatteluun, jotka Turun yliopiston kulttuuriperinnön tutkimuksen opiskelijat tekivät vuonna 2017 pitämälläni tutkimushankekurssilla.⁷ Tutkimusaineiston analyysimenetelmäni on yhdistelmä haastattelukerronnan teemoitusta ja sisällönanalyysyä, jossa olen keskittynyt äänitteisiin tekstilitteraatioiden sijaan. Haastatteluista tehdyt tiivistelmät olivat apuna aineiston teemojen kartoittamisessa ja sisällön vertailussa, mutta varsinainen sisällön haltuunotto tapahtui kuitenkin kuuntelemalla haastatteluäänitteitä useita kertoja ja keskittymällä haastattelun dialogiin. Pysin näin selvittämään, löytyykö kustakin haastattelusta keskeinen sanoma, johon kertojat palaavat haastattelun kuluessa aina uudelleen. Pääteemat haastattelurungossa olivat taiteen esilläolo maailmanperintökohteessa ja Suomenlinnan erityisyys taiteenteon osana. Etsin kerronnasta kuvailuja kokemuksista sekä käsityksiä ja näkemyksiä taidealan toimijoiden roolista Suomenlinnassa. Toistuvan kuuntelun jälkeen alkoivat haastateltavien ”omat äänet” erottua selvemmin, jolloin myös heidän näkemyksensä taloudellisista kysymyksistä nousivat esiin. Viisi haastattelua on määrällisesti sen verran suppea otanta, että äänitteiden tarkka ja toistuva kuunteleminen oli mahdollista. Jokainen haastateltava edusti erilaista taidealaa, mutta pääteemoihin liittyvissä matkailukokemuksissa ja näkemyksissä löytyi yllättävän paljon yhteistä. Tarkastelen näitä myöhemmin artikkelini käsittelyluvuissa. Seuraavaksi esittelen lyhyesti Suomenlinnan taidetoiminnan vaiheita ja taidealan toimijoiden merkitystä kulttuurimatkailun osana.

Taiteilijoiden toimijuus Suomenlinnassa

Suomenlinnan virallinen pohjoismainen kulttuuritoiminta alkoi jo 1970-luvulla, jolloin myös keramiikkatyöhuone Pot Viapori aloitti toimintansa. Suomenlinna siirtyi 1972 siviilihallintoon ja 1970-luvun lopulla Suomenlinnan hoitokunnan matkailujaoston mietinnössä listattiin paikan merkittävimmät nähtävyydet. Tuolloin myös kirjattiin ylös taidekurssien ja muun taidetoiminnan merkitys matkailun vetovoimatekijänä.⁸ Ainutlaatuisena sotilasarkkitehtuurin muistomerkkinä Suomenlinnan merilinnoitus on vuodesta 1991 saakka kuulunut Unescon maailmanperintöluetteloon. Suomenlinnan restauroinnista, ylläpidosta, esittelystä ja hallinnoinnista vastaava opetus- ja kulttuuriministeriön alainen ”maailmanperintökohteen isäntä”, Suomenlinnan hoitokunta

⁶ Yhteys Taiteilijoiden Suomenlinna -konseptiin löytyy historiasta ja Suomenlinna-kertomukseen vakiintuneesta tiedosta: Suomenlinnan linnoitustöiden johtaja Augustin Ehrensvärd (1710–1772) tunnettiin myös taiteilijana.

⁷ Ks. tutkimushankkeesta laajemmin Latvala-Harvilahti 2017 ja 2018.

⁸ Eskelinen 2006, 64, 81–82.

perustettiin kuitenkin jo vuonna 1973. Seuraavana vuonna laadittiin myös ehdotus saarten kehittämisen pääperiaatteista. Se loi puitteet Suomenlinnan myöhemmälle kunnostamiselle ”kansainväliseksi ja valtakunnalliseksi nähtävyydeksi, seudulliseksi nähtävyydeksi, virkistys- ja kulttuurialueeksi sekä elinvoimaiseksi asuin- ja työympäristöksi.” Tavoitteena oli taata historiallisen monumentin käyttöarvo ”elävänä ja toimivana yhdyskuntana”.⁹

Taidealan toimintaa on Suomenlinnassa kehitetty systemaattisesti. Yksityinen taideoppilaitos Taidekoulu MAA on toiminut Suomenlinnassa vuodesta 1986, Pohjoismainen taidekeskus vaihtui Pohjoismaiseen kulttuuripisteeseen vuonna 2007, kansainvälisen taitelijaresidenssi-ohjelma HIAP:in näyttely- ja tapahtumatila on toiminut Suomenlinnassa pian kymmenen vuotta. Suomenlinnalainen taiteen kenttä on näin ollen laaja ja eri alan ammattilaisten työhuoneita on alueella useita kymmeniä. *Asumisen ulottuvuudet Suomenlinnassa* -verkkojulkaisun mukaan asukkaat kokevat lähes poikkeuksetta taiteilijayhteisön läsnäolon saarella positiivisesti¹⁰.

Suomenlinnan kestävä matkailun strategiassa painotetaan matkailijoiden Suomenlinna-elämyksen syntyvän paikan kaikista osatekijöistä. Tässä yhteydessä huomioidaan taidealan toimijat: ”Useilla taidealan toimijoilla ja taidekäsityöläisillä on toimitilat Suomenlinnassa. Myös heillä on tärkeä rooli toimijaverkostossa ja Suomenlinna-brändin luomisessa.”¹¹ Monipuolinen taidekäsityöläisyhteisö nähdään strategian SWOT-analyyssissä mahdollisuutena ja tavoitteena on taata kulttuurimatkailun kehittymisen toimintaedellytykset sekä edistää taiteen ja kulttuurin aloilla toimivien tahojen yhteistyötä matkailuelinkeinon kanssa. Kestävä kulttuuriperintötyön periaatteisiin kuuluu sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden rinnalla myös taloudellinen kestävyys. Kulttuuriperinnön taloudellinen hyödyntäminen on kulttuuriperintöyhteisöjen oikeus, jonka vuoksi taidealan toimijoiden tulisi saada tietoa kehittämisen mahdollisuuksista ja suunnitella itselleen sopivia ratkaisuja.¹²

Millaisiin matkailutarpeisiin taidealan toiminta vastaa? Yhtenä keskeisenä vastauksena näkisin taidemuotojen toimivan monipuolistavan kulttuuriperinnön jalustana. Arkeologi Johanna Enqvist¹³ on suomentanut Laurajane Smithin vuonna 2006 määrittelemän käsitteen *authorized heritage discourse* perintödiskurssiksi. Väitöskirjassaan Enqvist tuo esiin, että poliittisista ja institutionaalisista lähtökohdista määritelty kulttuuriperintö luo jännitteisyyttä, mikäli sen tarjoamat identiteetit eivät kohtaa ihmisten todellisia tuntemuksia ja samaistumisen kohteita. Enqvist muistuttaa, että perintödiskurssilla on valtaa määrittää, millaisia asioita ja aiheita diskurssia ylläpitävässä yhteisössä voidaan käsitellä ja miten niitä ilmaistaan kielellisesti. Virallisella tasolla näin onkin. Toisaalta taide, olennaisena osana

⁹ Suomenlinnan käyttösuunnitelmaehdotus 1974.

https://frantic.s3.amazonaws.com/suomenlinna/2014/06/Kayttosuunnitelma_1974.pdf; Suomenlinnan hoitokunta, linnoitus asuinpaikkana. <https://www.suomenlinna.fi/linnoitus/suomenlinna-asuinpaikkana/>.

¹⁰ Rantala 2003.

¹¹ Kestävä matkailun strategia 2015.

http://frantic.s3.amazonaws.com/suomenlinna/2015/06/Kestävän_matkailun_strategia_052015_web_0.pdf

¹² Ks. kaavio s. 63: *Kohti kestävää kulttuuriperintötyötä*. <https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/kohti-kestavaa-kulttuuriperintotyota.pdf>

¹³ Enqvist 2016, 370–371.

kulttuuria, voi tuoda moniäänisyyttä asetelmaan. Juuri taiteilijat voivat ottaa menneisyyden ja nykyisyyden kipupisteet käsiteltäväksi suurelle yleisölle ja luoda samastettavia identiteettejä. Paul Atkinsonin mukaan paikat eivät ole neutraaleja ja viattomia, vaan usein muistojen paikkoina merkityksillä ladattuja¹⁴. Monien merkitysten Suomenlinna asettuu symboliseksi paikaksi, jossa osana historiakulttuuria ja maailmanperintötyötä tuotetaan, toisinnetaan ja uusitaan menneisyyteen liittyviä mielikuvia¹⁵. Taidealan toimijat osallistuvat tähän kulttuuriperintöprosessiin monin tavoin. Esimerkiksi Suomenlinnan synkkää historiaa on tänä vuonna, 100 vuotta sisällissodan ja Suomenlinnan vankileirien jälkeen, käsitelty monin eri tavoin taiteen keinoin. Saaren vankileireillä oli sisällissodan vuoksi jopa 800 punavankia, mikä vastaa suunnilleen nykyistä asukaslukea.

Taiteilijoilla on näkyvä rooli etenkin niille matkailijoille, jotka tutustuvat etukäteen Suomenlinnan tapahtumakalenteriin sekä seuraavat karttaesitettä. Muutaman vuoden ajan kevätperjantaisin järjestetyissä avoimissa ovissa (*Art Walk*) ovat mukana keramiikkatyöhuone Pot Viapori, lasistudio Hytti, puutyöhuone Esa Toivanen, Galleria Rantakasarmi sekä elokuussa 2018 ovensa sulkenut kulttuurikahvila Jääkellari. Myös Ehrensverd-seuran järjestämiin maksullisiin opastettuihin kierroksiin kuuluu ryhmille tilauksesta toteutettava tutustuminen lasimuotoilutyöhön lasistudio Hytissä.

Paikallisuutta korostavien sanavalintojen kautta Suomenlinnan hoitokunnan sivuilla olevassa Art Walkin esittelyteksteissä luodaan ja vahvistetaan mielikuvaa Suomenlinnasta kiinnostavana, elävänä yhteisönä, jossa kohtaavat luovuus ja kulttuurin arvostus:

*”Pot Viapori on elävä keraamikkojen työhuone, jossa on ollut esillä koko keramiikkataiteen ja -tekniikoiden kirjo” sekä ”Esa Toivanen käyttää päämateriaaleinaan puuta ja nauvoja, joita hyödyntämällä hän luo näyttävää taidekäsitteitä. Esa kertoo kävijöille mielellään työstään ja elämästä Suomenlinnassa.”*¹⁶

Edellä siteerattu esittelyteksti mainostaa taidekäsitteellisyttä, mutta samalla se viestii aineettoman kulttuuriperinnön merkityksistä maailmanperintökohteessa ja vahvistaa mielikuvaa maailmanperintökohteessa vierailevien ja siellä työskentelevien välisistä kohtaamismahdollisuuksista. Suomenlinnasta luodaan näin monien kulttuuriperintöjen paikka, jossa tilaa luodaan kulttuuriperinnön erilaisille käyttöyhteyksille ja kulttuurisille oikeuksille, taiteen tekijyyden tunnustamiselle. Huomio globaalista ja valtiollisen tason kulttuuriperinnöstä siirtyy paikalliseen ja yksityiseen kulttuuriperintöön.¹⁷

Kuvailen seuraavassa luvussa tutkimusaineiston kokoamisen prosessia sekä tarkastelen, millä tavoin haastateltavat näkevät Suomenlinnan taidekentän eri osa-alueiden esilläolon sekä toimijoiden mahdollisuudet osallistua näkyvyyden määrittelyyn ja

¹⁴ Atkinson 2017, 143.

¹⁵ Ks. historiakulttuurista Salmi 2001.

¹⁶ Suomenlinnan hoitokunta, tapahtumat. <https://www.suomenlinna.fi/tapahtumat/suomenlinna-art-walk/>.

¹⁷ Ks. Graham & Howard 2008, 2–4; vrt. Hafstein 2014.

turismiteollisuuteen.¹⁸ Viitataan alaviitteissä haastatteluihin juoksevilla numerokoodeilla (H1, H2...). Lähdeluettelossa on nähtävissä myös haastattelijoiden nimet ja haastatteluiden päivämäärät.

Taidealan toimijoiden haastattelut

Haastateltavat valikoituivat valtaosin siten, että he vastasivat sosiaalisessa mediassa julkaisemaani haastattelukutsuun, jossa kerrottiin kurssista ja tutkimuksesta. Yksi haastateltava kutsuttiin erikseen saadun vihjeen perusteella. Opiskelijat haastattelivat pareittain neljää suomenlinnalaista taidealan toimijaa ja lisäksi jatko-opiskelija teki yhden oman haastattelun. Haastateltavat olivat eri-ikäisiä, aikuisista eläkeikään asti. Jokaisen suhde Suomenlinnaan joko asuin- tai työpaikkana oli kestänyt useita vuosikymmeniä. Haastattelut tehtiin ja nauhoitettiin haastateltavien työhuoneilla sekä Suomenlinnan hoitokunnan kurssin opetukseen tarjoamissa kokoustiloissa. Jokainen toi yksilöllisen näkökulmansa aihepiiriin, mutta pyrki myös heijastelemaan yleisempää tilannetta Suomenlinnassa. Jokainen haastattelu tehtiin suomen kielellä.

Haastattelujen jälkeen kokoonnuimme opiskelijoiden kanssa purkamaan haastattelukokemuksia ja jokainen opiskelijapari esitteli muille lyhyesti haastattelun sisällön. Noin 45 minuutin mittaisissa haastatteluissa oli kolme pääteemaa: yhteisöllisyys, Suomenlinnan erityisyys taiteenteon osana sekä taiteen esilläolo maailmanperintökohteessa. Haastatteluissa kulttuuriperintöyhteisön käsite oli hieman epäluonteva, luontevinta oli keskustella taidealan toimijoista ja verkostoista. Sopimuskäsitteet voivat tuntua vieraalta tai velvoittavalta esimerkiksi sen vuoksi, että maailmanperintökohde voidaan mieltää toimintaohjeiden, myös kieltojen alueeksi ja toisaalta se herättää ajatuksen matkailun tarpeista. Kulttuuriperintöyhteisön käsite sopii kuitenkin jäsentämään tutkimusta, jossa korostuu paikkamäärittelyjä ja mielikuvia tuottava toimijuus ja sen hallinnointi käytänteineen. Käsitteitä ei pidä rajoittaa vain ammattilaiskäyttöön, mistä hyvänä esimerkkinä on kulttuuriperintö-käsitteen yleistyminen.

Jo tästä pienestä otoksesta on nähtävissä, kuinka paljon taide ja matkailu herättivät tekijöissä keskustelua, osin juuri siksi, että työhuoneillaan tekijät kohtaavat matkailijoita ja taiteen lisäksi he esimerkiksi välittävät kävijöille tietoa Suomenlinnan historiasta tai työhuoneensa rakennuksen historiasta. Oman taiteenteon ja sen periaatteiden rinnalla haastatteluissa nousi esiin käsityksiä Suomenlinnan tulevaisuuskuvista, työskentelyympäristön inspiroivasta vaikutuksesta ja kansainvälisestä taidetoiminnasta. Aiempaa tutkimustietoa siitä, mitä Suomenlinnan kehittäminen paikallisten taidealan toimijoiden mielestä nykyisin tarkoittaa sekä missä määrin he kokevat itse kehittävänsä mielikuvaa Suomenlinnasta, ei vielä juurikaan ole. Suomenlinalainen keraamikko Minna Hanhivaara tarkastelee taiteellisessa muotoilututkimuksessaan Suomenlinnan taiteilijoiden

¹⁸ Haastateltavat ovat antaneet luvan aineiston tutkimuskäyttöön sekä arkistoiniseksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran. En tuo esiin haastateltavien syntymävuotta enkä sukupuolta anonyymiteetin säilyttämiseksi.

suhtautumista matkailuun sekä kartoittaa keinoja matkailijoille suunnatun käsityön suunnittelun soveltamiseen. Palaan hänen työhönsä myöhemmin tässä artikkelissa.

Taiteenteon ehdot maailmanperintökohteessa

Haastattelija:

”Mitens sitten jos nyt mieltii ihan ammatin kannalta täällä olemista ja näkyvyyden saamista ja matkailijoiden, et ne löytäis sut ja työt?”

Haastateltava:

”Se on paljon itsestä kiinni ja mä en ole semmoinen ihminen ja turismikä se sana on -turismiteollisuus- koen, et mä en kuulu, mä en ole sen sisällä. Se miks tänne on tullu, yleensäkin tää ammatti, et mä tekisin tätä matkailijoille tai turisteille, ei. Ei, Se ei oo mun juttu ollenkaan. Ja sit tuohon et miten se vois hyödyntää nii, sanon et se on itsestä kiinni. Mä en oo sen asian eteen- Jos se ois tärkeää, jos se ois numero yksi, varmaan sit toimis eri tavalla ja tekis ja pyrkis siihen. En ole hyödyntänyt sitä koska en ole kokenut niin. Totta kai tarvii rahaa ja tarvii sen leivän pöytään...Mutta toki sit jos, jos jotain myydään, niin sehän on iloinen asia.”¹⁹

Yllä oleva sitaatti kuvastaa näkemyksiä toimijuudesta turismiteollisuudessa. Haastattelun avainkertomuksessa kertoja paikantaa itsensä ja toimintansa lähtökohdat kokonaan turismiteollisuuden ulkopuolelle. Haastattelun kuluessa käy ilmi, ettei hän esittele työtään kävijöille esimerkiksi sosiaalisen median kautta. Haastateltava kokee taiteen hyödyntämisen maailmanperintökohteessa myös mahdolliseksi, vaikka ei henkilökohtaisesti olekaan lähtenyt tavoittelemaan näkyvyyttä. Jonkun muun tulisi hoitaa markkinointia ja näkyvyyttä. Hän kertoo pyrkivänsä kuitenkin ottamaan vastuuta ja toimimaan aktiivisesti joissakin yhteistapahtumissa, kuten joulumyyjäisissä. Matkailijoita ei kuitenkaan tuolloin ole ollut samassa määrin kuin kesäisin. Tilanne voi nopeasti muuttua, sillä ympärivuotista matkailua pyritään Suomenlinnassa kehittämään.

Tämä haastateltava pitää Art Walk -avoimia ovia myönteisenä tapahtumana, mutta pohtii, etteivät kävijät ehkä jakaudu tasaisesti eri kohteisiin. Itse hän ei ole kokenut suurta rynnistystä työhuoneelleen. Matkailijoille suunnattu konsepti herättää myös kysymyksiä: tulisiko taidealan toimijoiden näyttää kävijöille työprosesseja ja varmistaa ostettavien tuotteiden riittävyys ja tarjonta vai riittääkö, että on läsnä kertomassa taiteestaan? Tietty ristiriita Art Walk-päivinä liittyykin oman työrauhan varmistamiseen:

¹⁹ H4.

”Vaikka Suomenlinnassa kävijämäärä kasvaa runsaasti, se ei välttämättä vaikuta meihin. Mutta haluaako myöskään? -Silloin kun tekee, niin en kaipaa siihen katsojia.- Ihmiset jotka tulee, niin voi olla, että heille on pieni pettymys, jos he haluais nähdä sitä työstämistä ja tekemistä. Niin, välttämättä sitä ei ole nähtävillä. On nämä upeat tilat ja työt, mut ei välttämättä nää sitä itse tekemistä.”²⁰

Art Walk -päivien lisäksi työhuone pitää ovea auki myös keskeisimpien yhteisölähtöisten tapahtumien aikaan. Hän pitää tärkeänä, että avoimien ovien aikana pihalla on kyltti asiasta. Muulloin taiteilijoilla tulee olla työrauha. Hän kokee Suomenlinnan hoitokunnan tukevan opastusta hyvin ja ymmärtävän taiteilijoiden tarpeen työhuoneisiin opastaviin kyltteihin: *”Et jos koko ajan niinku kävis, tai sit kolkutettais ovia ja me ei voitais ottaa, se ois paha ei oo:n myynti tai ei oota. Se on hirveen ilkeetä, tai semmosta ikävää”²¹.*

Suomenlinnan ympäristön merkitys taiteenteon paikkana määrittäyty tässä haastattelussa tiedostamattoman alueelle. Haastateltava kokee, ettei taiteeseen tulevia vaikutteita voi tietoisesti poimia, vaan se kehittyy, kun taiteilija ottaa vaikutteita vastaan ympäristöstä. Näin ollen kysymys siitä, näkyykö paikallisen ympäristön vaikutus hänen taiteessaan, saa mielenkiintoisen vastauksen:

”Vaikea sanoa suoralta kädeltä. –mut sitten ulkopuolisten kommentteja, joku on sanonut, että sun töissä näkyy ihan selvästi ympäristön vaikutus, Suomenlinna, mut itse en ole sitä ajatellut- -voi ehkä ajatella, että meren liplatus tai muurien kiviä, rakennelmia...”²²

Toisen haastateltavan mukaan Suomenlinna inspiroi häntä työskentely-ympäristönä hyvin voimakkaasti. Rauha ja meren läheisyys, rinnakkain elävät historiallinen linnoitus ja valtava matkailijamaailma muodostavat hänen mielestään kiinnostavan kokonaisuuden. Haastateltava tuo esille, että suomenlinalaisten taiteilijoiden ja käsityöläisten asemaan suhteessa paikan tunnettavuuteen liittyy ristiriitaisuuksia:

”Se on silleen jännää, et osa ihmisistä mieltää, että Suomenlinnassa asuu vain sotilaita ja taiteilijoita, et sehän on semmoinen taiteilijoiden saari ja sit taas toiset on aivan yllättyneitä, et onks siellä lasi-, ai siellä on joku keramiikkapajakin, et mä luulin, et se on pelkkä matkailu- et joko mielletään, et se on pelkkä taidekohde tai sitten jotenkin ei ymmärretä sitä ollenkaan. Mä oon miettinyt meidän taidekäsityöläisten asemaakin täällä. Toisaalta se on sellainen arvo, et täällä semmosta on, mut miten se näkyis täällä ehkä vähän enemmän, mun mielestä vois kyllä näkyä. Mä miellän ja uskon, et matkailijatkin mieltää, että se on lisäarvo tälle paikalle.”²³

²⁰ H4.

²¹ H4.

²² H4.

²³ H1.

Hän kokee taidealan verkostoitumisen kaipaavan kokoavaa sateenvarjoa, joka voisi auttaa käytännön asioiden hoitamisessa. Tuotteiden myyntipaikoista puuttuu taidekäsityöstä kiinnostuneen matkailijakunnan tarpeeseen keskittyvä paikka. Taiteen ja tuotteiden esilläolo maailmanperintökohteessa on hänen mielestään ajankohtainen asia, ja hän uskoo, että matkailijoiden kiinnostus paikallista taidetta kohtaan kasvaa matkailijamäärän kasvaessa. Haastateltavan mukaan ratkaisuja taiteen jalkauttamiseksi tulisi tehdä siten, että luonto-, museo- ja historiakohteiden rinnalla Suomenlinna saisi olla näkyvästi taidekäsityön kohde. Hän kertoo Suomenlinnan hoitokunnan tiedottaneen viime vuosina eri kanavilla hyvin taidetoimijoista, mutta matkailijoiden tiedottamiseksi voitaisiin kehittää uusiakin muotoja.

Taidesektorilla maailmanperintökohteen vaikutus herättää periaatteellisen kysymyksen: koetaanko Suomenlinnassa tehtävän taiteen kuuluvan kulttuuriperintöön ja jos, miksi se ei ole vieläkin vahvemmin näkyvillä ja ajateltu osaksi kävijän maailmanperintökokemusta? Onko niin, että matkailijalle paikallinen taide edustaa kulttuuriperintöä ja paikalliset taiteilijat kulttuuriperintöyhteisöä, vaikka taiteen tekijä ei ajattelisikaan niin eikä kohteen mainonnassa korostettaisi taiteen ja kulttuuriperinnön välistä suhdetta? Edellinen haastateltava jäsensi taiteen ja kulttuuriperinnön kohtaamisen kävijöiden näkökulmasta:

”Ne on oikeestaan, jos ajattelee niitä kävijöitä, jotka hakeutuu kulttuuriperintökohteisiin, niin niitä varmasti kiinnostaa vähän samantyyppiset asiat. Taide ja kulttuuriperintö on niin kuin samalla kentällä.”²⁴

Toisaalta hän korostaa matkailijoiden moninaisia matkailutaustoja ja ennakkomotivaatiota, osa heistä kokee Suomenlinnan tietämättä tai odottamatta paikasta paljoakaan etukäteen.

Taiteen ja kulttuuriperinnön välisen suhteen kysymystä voidaan tarkastella myös kulttuuriperintösopimusten ja kriittisen kulttuuriperintötutkimuksen näkökulmasta. Esittävä taide, samoin kuin käsityötaidot ovat itsessään Unescon aineettoman kulttuuriperinnön sopimuksen määrittämiä aihealueita, mutta käsitteenä ja toimintakenttänä taidetta ei aina itsestään selvästi ajatella osaksi kulttuuriperintöä. Käsitteiden monimerkityksellisyys voi siis vaikuttaa siihen, että myös kulttuuriperintötyötä tekevät ammattilaisetkin sijoittavat Unescon määrittämän maailmanperinnön ja paikallisten yhteisöjen taiteen käsitejanaan ääripäihin. Sen sijaan, että käsitteet luokiteltaisiin erilaisiin merkitys-, toimijuus- ja tulkintakonteksteihin, ne voidaan nähdä sisäkkäisinä ja joustavina. Nämä huomioni liittyvät kritisoituun maailmanperintötutkimuksen jäävuorimalliin (*heritage iceberg*), jossa vain itse maailmanperintökohde on näkyvillä, jolloin yhteisöjen paikallisidentiteettiä kannattelevat piirteet jäävät näkymättömiin pinnan alle. Vaihtoehtoisessa toimintamallissa (*heritage wrapper*) paikalliset ja henkilökohtaiset kulttuuriperinnöt muodostavat keskuksen, jota maailmanperintökohde ympäröi.²⁵ Taiteen eri lajien kautta alueelliset kulttuuriperintöyhteisöt alayhteisöineen voivat vahvistaa taiteen ja kulttuuriperinnön

²⁴ H1.

²⁵ Garcia et al. 2014, 13.

välisen ilmaisuuden moniäänisyyttä ja tuoda myös erilaisia vastakulttuurin muotoja, rajoja rikkovia näkemyksiään esiin.

Edellä esittämäni huomiot liittyvät kulttuuriperinnön tutkimuksen keskeiseen käsitepariin, viralliseen ja epäviralliseen kulttuuriperintöön, joita ei kuitenkaan pidä ajatella toistensa vastapuolina, vaan toisiaan täydentävinä²⁶. Virallinen taso luo kuitenkin mielikuvan valtiollisesta ja kansainvälisestä painotuksesta, jota ohjaavat valtakunnalliset strategiat. Suomenlinnassa eurooppalainen yhteisyys näkyy vahvimmin nykyisessä maailmanperintöpolitiikassa: Viralliset linjaukset kytketään Unescon maailmanperintöarvoihin ja kansainvälisten sopimusten diskursseihin.²⁷ Nämä vaikuttavat paikallisissa kohteissa, joissa kiinnostavimmaksi matkailijoiden näkökulmasta nousee kuitenkin ihmisten toiminta. Ammattilaisten virkatyönä tekemä kulttuuriperintötyö näkyy kohteen suojelun rinnalla sitä koskevinä asenteina, arvoina ja käytänteinä²⁸ eikä yhteisöissä syntyvien ja niissä muuntuvien perinteiden ja taidemuotojen tulisi olla irrallisia ilmiöitä, sillä ne kiinnittyvät olennaisesti kohteessa alueellisuuteen ja paikallisuuteen. Kuten Suomenlinnassa, maailmanperintökohteissa yhteisön perinteisiin laskettavat tapahtumat ja käytänteet edustavat pikemminkin omaleimaista paikalliskulttuuria kuin kansallista kulttuuria, vaikkakin myös kansainvälinen merikulttuuri näkyy leimallisesti esimerkiksi vuosittaisessa purjevenekilpailussa, Viaporin tuopissa. Etnografinen tutkimus tukee osaltaan yhteisölähtöisesti määrittyvää kulttuuriperintötyötä, jossa maailmanperintökohteessa asuviin ja toimiviin ihmisiin ei suhtauduta kulttuuria passiivisesti kannattelevana joukkona, vaan vuorovaikutteisena verkostona ja yksilöllisinä toimijoina.

Suomenlinnassa yhteisöjen mielipidettä ja tulevaisuuskuvia kartoitetaan parhaillaan vuorovaikutteisesti toteutettavassa Suomenlinnan hoito- ja käyttösuunnitelmatyössä. Käynnissä olevasta prosessista vastaa Suomenlinnan hoitokunta ja se tehdään eri sidosryhmien, kuten asukkaiden, viranomaisten, Helsingin kaupungin ja Suomenlinnan toimijoiden kanssa²⁹. Tulevaisuudentutkija Katriina Siivonen on tuonut esiin kulttuurin muutosvoimana kohti kestävästä kehitystä. Siivonen onkin painottanut kulttuurisen kestävyuden merkitystä kestävästä kehityksen neljäntenä pilarina. Hän korostaa, että vaihtuvien ja muuntelevien perinteiden tukeminen on ensisijaista kulttuurisessa kestävyudessa. Tämä merkitsee jokaisen oikeutta määrittää kulttuurin muutosta ja osallistua keskusteluun siitä, mitä alueen kulttuuriperintö (tietoisesti tai tiedostamattomasti) edustaa. Kulttuurista kestävyyttä edistetään läpinäkyvillä, osallistavilla prosesseilla, joissa tiedostetaan perinteiden muuttuva luonne arjessa. Siivonen on osoittanut varsinaissuomalaisista saaristoa koskevassa kansatieteen alan väitöskirjassaan arkisen

²⁶ Harrison 2013;14; ks. maailmanperintösopimuksen kritiikistä myös Labadi 2013.

²⁷ Ks. EU-hankkeissa tuotetuista ajatuksista yhteisistä eurooppalaisista arvoista, menneisyydestä ja kulttuuriperinnöstä Lähdesmäki 2018.

²⁸ Sopimukset eivät pelkästään määrittele käsitteitä vaan myös sopimuksen osapuolina olevien valtioiden vastuuta kulttuuriperinnön suojelemisessa, säilyttämisessä ja esittelemisessä. Samalla sopimukset rivien välistä tai suorasanaisesti ohjaavat käsityksiä siitä, kenelle kulttuuriperintö kuuluu. Ks. maailmanperintöarvoista Simolin 2016.

²⁹ <https://www.suomenlinna.fi/suomenlinnanhoitokunta/suomenlinnan-hoito-ja-kayttosuunnitelma/verkostotapaamiset-ja-verkkotehtavat/verkostotapaaminen1/unelmieni/>

kulttuurin ja kehityshankkeiden välisen jännitteen. Hänen mukaansa saaristoidentiteettiin kuuluu vallitsevana piirteenä halu määrittää saarilla tapahtuvat muutokset itse.³⁰ Muuttuva kulttuuri on muutosten peili myös maailmanperintökohteissa. Paikalliset taidealan toimijat, kuten muutkin kulttuuriperintöyhteisöt on tärkeä huomioida kulttuurisen kestävyysajankohtaisten muotojen ja määrittelyjen näkökulmasta.

Kulttuuriperintöä ei voi säilyttää muuttumattomana etenkin silloin, kun puhutaan aineettomasta kulttuuriperinnöstä ja taiteilijoiden luovasta prosessista käyttäen perinteitä osana työtään. Unescon aineettoman kulttuuriperinnön sopimus luo mahdollisuuksia yhteisöjen entistä monimuotoisemman kulttuuriperinnön tunnistamiseen. Tämän vuoksi esimerkiksi taidekäsityöläisten ”äänen” esilläolosta tulisi huolehtia erityisesti silloin, kun Suomenlinnan elävästä perinnöstä kerrotaan esittelemällä heidän toimintaansa.

Seuraava haastateltava pohtii omia käsityksiään sekä paikallisten taidetoimijoiden käsityksiä taiteen ja maailmanperinnön osa-alueista, jotka hän uskoo jäsentyvän lähtökohtaisesti erillisiksi kategorioiksi. Taiteen tekeminen ja sen esittäminen tapahtuvat eri konteksteissa, jolloin taide asettuu maailmanperintökokemuksen areenalle näyttelytilassa. Matkailijat saattavat saapua Suomenlinnaan kiertelemään, koska se on maailmanperintökohde. Kuitenkin paikallisten toimijoiden ajattelussa maailmanperintö voidaan hänen mukaansa kokea kaukaiseksi:

*”Näyttely on tavallaan osa maailmanperintökohdekokemusta, tai mitä ikinä, mutta en mä oikein tiedä, et miten se – saako ne, must tuntuu että se voi olla monelle aika kaukainen, etäinen, että se mielletään, mun fiilis on, et se nyt niinku on, mut ettei se tuu ruohonjuuritasolle asti”.*³¹

Toisaalta, kun asiaa pohditaan taiteen näkyvyyden kannalta, maailmanperintö ymmärretään vipuvoimaksi, jota tulisi hyödyntää lisää:

*”Ne on ne turistit, jotka osaa kiertää maailmanperintökohteita ja tulee tänne sen takia, et täällä on maailmanperintöstatus” - - ”sillä voitais luoda parempii mahdollisuuksia myös. En oo varma, onko sitä hyödynnetty. Ainakaan mulle ei tuu äkkiseltään semmonen fiilis, et sitä olis erityisesti hyödynnetty”.*³²

Tässä haastattelussa avaintemaksi muodostuu maailmanperintöstatuksen tuoman lisäarvon kasvattaminen ja sitominen taidetoiminnan näkyvyyteen. Haastateltava kokee Suomenlinnan 30 taiteilijan työhuoneen muodostaman taideyhteisön melko isoksi, mikä myös mahdollistaa vahvan näkyvyyden. Etenkin vuosikymmeniä toimineen POT Viaporin tarina on saarelle tärkeä ja talo on paikkana ja paikallisuuden edustajana merkittävä. Esimerkkinä jo toteutetusta paikan näkyvyyden kasvattamisesta hän mainitsee Suomenlinnan hoitokunnassa suunnitellun linnoitustontun reitin. Siinä matkailijoille

³⁰ Siivonen 2017, 282–283; Siivonen 2008; ks. myös Siivonen 2018 sekä taiteesta ja elävän kulttuurin suojelusta Siivonen 2015, 153–165.

³¹ H2.

³² H2.

suunnatussa palvelussa on huomioitu reitit myös taiteilijoiden työhuoneiden sijainnin näkökulmasta. Matkailun lisääntyessä on ajankohtaista tuottaa uusia palvelu- ja myyntikonsepteja, joissa näkyy kokemuksellisuuden trendikkyys. Haastateltava pohti sitä, mitä matkailija saa käynnistään:

”- mikä se on, mitä matkailijoille siinä kerrotaan? Kyllä mä näkisin, että se on kokemus. Jo se, että sä näet jotain paikallista työtä tai löydät jonkin jutun, mikä sulle on mieluisa, vaikka käyt näyttelyn katsomassa. Se taidekäsityön ja kokemuksen suhde on mun mielestä tosi tärkeä.”³³

On hieman yllättävää, että yhteys maailmanperintökohteen huomioarvon ja taidealan näkyvyyden välillä koetaan useassa haastattelussa vielä ohueksi. Maailmanperintökohteen yhteisöt siirtävät eteenpäin omaksi katsomaansa aineetonta perintöä, kuten suomenlinnalaiset taidealan toimijat paikkoihin, historiaan ja kertomuksiin liittämääns merkityksiä³⁴. Tähän tähtää myös maailmanperintösopimuksen kansallinen toimeenpanostrategia, jonka linjauksissa yhteisöjen osallistaminen ja kertomusten huomioiminen on jo olennaista. Useissa kohteissa asukkaat muodostavat kehittämisvisioissa hallinnon työtä tukevan joukon: ylpeyttä tuntevat paikalliset ovat aktiivisempia suojelemaan kohdetta ja vahvistamaan sen myönteistä imagoa.³⁵

Haastatteluissa tulee esiin myös toive taidealan toimijat kokoavasta tahosta, sillä taitelijoiden resurssit eivät riitä kaikkeen oheistoimintaan kuten tapahtumien tuottamiseen. Yllä siteerattu haastateltava toivoo, että Suomenlinnassa taiteilijat brändättäisiin lippulaivaksi, jolloin vahvistuisi mielikuva siitä, että Suomenlinna on paitsi historiakohde ja luontokohde myös taidekohde. Tämä paikallinen taiteilija toivoo Suomenlinnaa samaa käytäntöä kuin Vanhassa Raumassa, jossa jaetaan ”Taiteilijoiden Rauma” esitteitä. Suomenlinnassa esitteitä ei ole otsikoitu näin, mutta taiteen ja kulttuurin sektorilla toimivat ovat verkkosivuilla ja esitteissä hyvin näkyvästi esillä suhteessa muihin ammattiryhmiin. Suomenlinnasta tunnetaan myös kesäteatteri. Lisäksi saaren taidepainotteisuutta luovat musiikkistudio sekä monet saarilla asumattomat, mutta siellä työskentelevät luovan alan ammattilaiset.

Suomenlinnan kulttuurimatkailu ja tulevaisuus

Suomenlinna ei ole suuressa mittakaavassa ja laajuudessa tuotteistanut linnoitushistoriaansa, vaikka avainnähtävyyksistä Kuninkaanportti sekä Suomenlinnan perustaja Ehrensvärd ovat kaksi matkailurepresentaation ydintä ja näkyvät jossain määrin myytävässä tuotevalikoimassa. Suomenlinnalaiset taiteilijat eivät liioin ole liittäneet näitä

³³ H2.

³⁴ Suomessa ratifioinnin taustalla oli yleissopimus kulttuuri-ilmaisujen moninaisuuden suojelusta ja edistämisestä (nk. kulttuuridiversiteettisopimus), jonka Suomi ratifioi ensimmäisenä Euroopan unionin jäsenvaltioista.

³⁵ Ks. Liverpool-tutkimuksesta Garcia et al. 2013, 11–12. Helsingissä ei ole tehty vastaavaa tutkimusta Suomenlinnan herättämistä ylpeyden tunteista.

ikonisia markkereita taiteeseensa, vaan pikemminkin nostaneet esiin paikkakokemukseen liittyviä yksityiskohtia. Eräs haastateltavista kertoo kiinnostuksensa historiaan ja laivoihin näkyvän myös hänen käyttämissään materiaaleissa ja teemoissa. Toisille esineet voivat olla poisheitettävää roskaa, mutta taitelijalle inspiraatiota herättävää materiaalia.³⁶

Suomenlinnaan liittyvää symboliikkaa on kuitenkin tänäkin päivänä tarjolla. Minna Hanhivaara hahmottaa opinnäytetyössään Suomenlinnassa myytävien esineiden kertovan tarinoita Suomenlinnan sotilasperinteestä, historian kolmesta vaiheesta ja merellisyydestä. Hänen mukaansa myös taidekäsityön esineitä voidaan pitää matkailukohteeseen liittyvinä tarinoina, jotka voivat pohjautua materiaalin tai käsityöperinteen lisäksi historiaan ja paikan kertomuksiin. Hanhivaaran mukaan taitelijat ovat osa matkailukohteen arvoa, sillä he vastaavat itse tuotteidensa myynnistä ja valikoimasta. Esineiden merkitys liittyy myös dialogiin, jonka ne luovat taiteilijan ja matkailijan välille. Hanhivaara on toteuttanut työnsä autobiografisesti: havainnoinut moniaistista kokemustaan horisontista, etsinyt maisemasta tarinoita valokuvaamalla ja käyttänyt työssään ympäristöstä löytyneitä materiaaleja kuten punatiilen palasia.³⁷

Haastatteluaineistossa matkailijoiden ja taidealan toimijoiden välisessä dialogissa nähdään haasteitakin, joista yksi liittyy vahvasti paikallisten tuotteiden myyntipaikkoihin. Haastatteluissa kannetaan huolta siitä, löytävätkö taidetta etsivät matkailijat riittävän helposti tarjolla olevat tuotteet. Suomenlinnan perinteiset matkamuistot ja taidekäsityö on nähty toistensa kilpailijoiksi³⁸. Kuinka tuotteet on sijoitettu suhteessa matkailijoiden merkittyihin reitteihin? Suomenlinalaisten taiteilijoiden ja taidekäsityöläisten tuotteita myydään esitteeseen merkityssä, pian toimintansa lopettavassa Jääkellarissa, jossa myös paikalliset muusikot usein esiintyvät. Jää nähtäväksi, millaista toimintaa tilaan tulee jatkossa. Kesäisin auki on Viaporin taidekäsityöläisten kauppa. Lisäksi tuotteita voi ostaa joidenkin taiteilijoiden työhuoneista. Haastatteluissa huomiota herättää kuitenkin se, että paikallisten taidekäsityöläisten tuotteet eivät kuulu Suomenlinnan 250-vuotisjuhlinnan kontekstissa matkailijoita palvelevan keskuspaikan eli vuonna 1998 avatun Suomenlinnakeskuksen matkamuistomyymälän valikoimaan laajamittaisesti.

”Täällä on toimijoita, jotka myy Kiinassa tehtyä, ihan suoraan sanottuna ”krääsää”. Se mua harmittaa, mua harmittaa se. Tietenkin jokainen saa myydä mitä haluaa se mua harmittaa, mutta eihän sille mitään voi, jokainenhan saa myydä mitä haluaa myydä. Se kauppa, joka niitä myy, niin onhan heillä siellä Erik Bruun julisteita -Erik Bruun asuu täällä, graafikko - ja sit siellä on myös Anna Schroderuksen puhaltamaa lasia, et on siellä semmoistakin, mut sitten siellä on ihan semmosta sälää. Joku laiva on tehty, joku pieni, mihin on laitettu teipillä Suomenlinna kiinni ja sitä myydään sitten. - -paikallisuus, sitä pitäis enempi korostaa ja tämä

³⁶ H5.

³⁷ Hanhivaara 2017, 30–31.

³⁸ Hanhivaara 2017, 28.

*paikallisuus antaa vielä, kun sanotaan, et tää on maailmanperintökohde, niin vielä nousee vähäse kynns, et kyl siellä pitäis ymmärtää...*³⁹

Suomenlinnakeskuksessa paikallisuutta tuodaan esille linnoituksen historiaa kuvastavilla tuotteilla. Tarjolla on tinasotilaita, kirjoja ja vanhoja karttoja. Valikoimissa on runsaasti myös laajemmin Suomea edustavia tavaroita, kuten Muumi-tuotteita. Haastateltavat pohtivatkin kaupallisuuden vaikutuksia taiteentekoon: tulisiko tuotteiden olla pieniä ja edullisia, jotta niitä ostettaisiin? Näin ollen voidaan miettiä myös sitä, muuttaako matkailu myös taiteen tekijöiden töitä. Vaikuttaako avoimien ovien politiikka siihen, millaisia tuotteita he ryhtyvät suunnittelemaan ja kuinka tuotteille luodaan paikallisia tarinoita? Jokaisen taidealan toimijan oikeutena on hyödyntää kulttuuriperintöä myös taloudellisesti. Taidealan toimijoiden haastatteluissa taiteen ja maailmanperintökohteen välisen molemminpuolisen hyödyn tema nousee esiin usein siitä näkökulmasta, onko yleisöä tarpeeksi vai ei tai löytävätkö kävijät tarjonnan. Paikalliset tapahtumat, kuten Viapori-Jazz ja Viaporin kekri ovat esimerkkejä varsin aktiivisesta toiminnasta, jonka yhteydessä myös paikalliset käsityötuotteet saavat näkyvyyttä. Yhtenä tekijänä mainitaan myös Helsingin kaupungin myönteisyys Suomenlinnan kehittämistä kohtaan.

Haastatteluissa korostetaan sitä, että maailmanperintökohteena toimiminen pitäisi kuitenkin olla vielä vahvempi kimmoke siihen, että tarjontaa olisi matkailijoille enemmän ja paikallisuus näkyisi tuotevalikoimissa. Koettu ristiriita tiivistettiin esimerkiksi näin: *”Uinuva paikka, paitsi että täällä kävelee miljoona ihmistä.”*⁴⁰ Uinuvalla haastateltava viittaa myös tietyssä mielessä taidealan toimijoiden epätasaiseen aktiivisuuteen: Suomenlinnassa on monia työhuoneita, joista ei ulospäin näy, mitä siellä tapahtuu esimerkiksi Art Walkin aikana. Hän pohtiikin, tulisiko työhuoneiden käyttäjiä velvoittaa pitämään ovia auki matkailijoille. Helsingin kaupungin toivotaan irtaantuvan esittelyteksteissään Suomenlinnan piknik-mielikuvasta: *”Tätä on mielletty vuoskausia piknik-paikaksi. Mutta, tarjontaa pitäis olla enempi, näitä avoimia ovia pitäis olla enemmän. Nyt kun tulee talvi, ovet menee melkein kaikki kiinni. Tässä olis mahdollisuutta, kunhan tätä ei karnevalisoida.”*⁴¹

Haastateltavat pohtivat Suomenlinnan tulevaisuuskuvia sulkeutuneisuuden ja avautumisen näkökulmista. Mielenkiintoista on, että sulkeutuneisuus liitetään toisaalta mielikuvaan kuolleesta monumentista, toisaalta omasta luonnonkauniista paratiisista ainutlaatuisessa ympäristössä. Elävyys kiinnitetään haastatteluissa osaksi asumista: *”Tuleeks tästä unelias, vähä kuollut monumentti vai pysyykö tässä se, että tää on myös elävä kaupunginosa?”*⁴² Haastattelussa tuodaan esiin olemassa olevat ongelmat, kuten talviaikainen pimeys ja vaikeus saada tilaisuuksiin yleisöä kaupungin puolelta. Ratkaisuja nähdään harkitussa uudistamisessa:

³⁹ H3.

⁴⁰ H3.

⁴¹ H3.

⁴² H2.

”Tän pitäis olla Helsingin kaupungin vanhakaupunki--eihän me voida sulkea 800 hengen asuinpaikkaa itsellemme omaksi paratiisiksi. Meidän täytyy hyväksyä, että me asutaan tämmöisessä paikassa --ei tänne saa perustaa kebab-paikkaa. Mut se, et otettaisiin enemmän käyttöön tiloja-- Tallinnassa on otettu tiloja käyttöön hyvin, pienellä remontilla.- - Talvi täällä on hiljainen.”⁴³

Tulevaisuuskuvissa vilahtelee vanhan Tallinnan lisäksi myönteisenä pidettyjä kotimaisia esimerkkejä kuten vanha Porvoo, vanha Rauma ja Fiskars. Se vaikutti olevan haastateltavan mielestä tavoittelemisen arvoista, vaikkakin myös haastavaa: *”Onhan Suomenlinnalla vielä matkaa Fiskarsiksi.”⁴⁴* Paikoilla on luonnollisesti eroavaisuuksia, mutta taiteilijayhteisöt luovat myös linkin kehittämissä. Geosemiotiikan ja kulttuurisen maantieteen näkökulmasta Fiskarsin taidekäsityön merkitystä paikan hengessä tutkinut Ilkka Luoto korostaa ihmisten, kielen ja ympäristön yhteen kietoutumista. Hän tarkastelee tekstivirtamallissaan, kuinka toisintaminen, esittäminen, näyttäminen ja paljastaminen kohtaavat ja luovat merkityksiä. Toisintamisella hän tarkoittaa esimerkiksi kylän kulttuuri- ja matkailuarvojen korostamista sekä taiteilijoiden ja käsityöläisten työtä ja töiden kuvauksia. Esittämisessä olennaisena on menestystarinan kierrättäminen julkisuuden henkilöiden kautta, taidenäyttelyt ja tapahtumat sekä taidekritiikki. Luodon mallissa näyttämällä viitataan käsityö- ja taidekauppoihin sekä kylän kulttuurimaisemaan. Paljastaminen merkitsee muun muassa miljöön merkitystä luovuuden lähteenä ja taiteen alkuvoimaisuutta.⁴⁵ Tekstivirran tutkimuksen näkökulmasta olennaista on miettiä, kenen vallassa nämä esitykset ovat, ketkä niitä suunnittelevat ja missä hengessä kuvauksia tai tarinoiden toisintamisia tarjoillaan koettavaksi. Myönteisten esimerkkien rinnalla esiintyy myös ei-toivottuja vertailukohteita. Muutamissa tämän artikkelin tutkimushaastattelussa varoittavina esimerkkeinä on mainittu Visbyn maailmanperintökohde, jossa paikan rosoisuus on kitketty ja nykyistä visuaalista ilmettä kutsutaan silotelluksi.

Taiteellisen toiminnan brändäyksen näkökulmasta Suomenlinna vaikuttaa näiden haastattelujen perusteella olevan risteyskohdassa, jossa tulisi tehdä tietoisia toimia paikan elinvoimaisuuden kehittämiseksi. Prosessi on viime vuosina jo alkanut: *”Maailmanperintökohteus antaa tälle ihan erilaisenlaisen säväyksen. - - tää antaa niin paljon lisäarvoa tää kaikki- - Nyt varsinkin, kun täällä on niin paljon kyltitystä, se mahdollistaa.”⁴⁶*

Johtopäätökset

Käsittelin artikkelissani Suomenlinnan taidealan toimijoiden roolia kasvavan matkailun maailmanperintökohteessa. Suomenlinnassa on jo yksin luovan alan toimintasektorin sisällä

⁴³ H3.

⁴⁴ H1.

⁴⁵ Luoto 2008, 78.

⁴⁶ H3.

monia alayhteisöjä, mutta matkailijoille näkyvimmin esillä ovat taidekäsityöläiset ja taitelijoiden ajoittain avoimet työhuoneet. Monet taidealan toimijat myös asuvat Suomenlinnassa, jossa heidän tuotteitaan myös myydään. Kuten monissa matkailukohteissa, myös Suomenlinnassa paikallisuus tulee edustetuksi taiteen kautta. Tällöin mielikuva on usein myönteinen: paikallisuuden ja aitouden välillä on arvoside.

Tutkimusaineistona oli viisi taidealan toimijan haastattelua. Niissä oli nähtävissä toive siitä, että taideyhteisöjen työn oheistoimintaa, kuten markkinointia ja tuotteiden myyntiä koordinoisi joku nimetty toimijataho, jolloin taiteilijoille itselleen jäisi aikaa työn tekoon ja sovitusti työtilojen esittelyyn. Taiteen tekemisen ilmapiiriä kuvailtiin kaikissa tämän artikkelin aineistona olevissa haastatteluissa myönteiseksi ja kannustavaksi sekä yhteisön sisältäpäin että Suomenlinnan hoitokunnan toimesta. Taiteilijoiden koettiin lähtökohtaisesti elvyttävän yhteisöä eikä kukaan maininnut, että työhuoneita olisi jo liikaa.

Olen tarkastellut taidealan toimijoita kulttuuriperintöyhteisönä, joka edustaa Suomenlinnan elävää perintöä. Siinä korostuu yhteisöllisyys, aineettoman kulttuuriperinnön muodot sekä perinteiden muuntuvuus. Taidealan toimijoiden työssä Suomenlinnan kulttuuriympäristö, maisemat ja alueen menneisyyden monet jäljet näkyvät eri tavoin, toisilla himmeämmin, toisilla selvemmin, ollen jopa keskeisessä roolissa. Tuotteet viestivät paikan historiasta ja merellisestä ympäristöstä, valosta, väreistä, materiaaleista, tarinoista ja taiteilijoiden paikkasuhteesta. Taidealan toimijat kertoivat haastatteluissa kokevansa ympäristön, luonnon ja maiseman voimakkaasti. Yksi haastateltavista koki luonnossa liikkumisen auttavan häntä profiloimaan sitä, mitä ihmisille voi taiteessa tarjota. Ajankohtainen kulttuuriperintöpolitiikka edellyttää, että aineeton kulttuuriperintö huomioidaan kulttuuriperinnön tasa-arvoisena osa-alueena. Taidealan toimijat ovat yksi kulttuuriperintöyhteisö, joka uudistaa paikallista kulttuuria.

Suomenlinnassa, kuten monissa historiallisissa paikoissa taideyhteisöjen esille nostaminen tapahtuu toiminnan ja toistuvien representaatioiden myötä: avoimuutta lisätään, paikat merkitään karttaan ja maastoon, taiteilijat osallistuvat tapahtumiin ja heistä kerrotaan erilaisissa matkailijoille suunnatuissa julkaisuissa tai sosiaalisessa mediassa. Tutkimusaineistosta rakentuu kuva siitä, että Suomenlinna on muutosprosessissa. ”On vielä matkaa Fiskarsiksi” -tapaisten lausuntojen rinnalla pohditaan mitä tulisi tehdä, jotta taiteesta kiinnostuneet matkailijat löytäisivät tiensä ”taiteilijoiden Suomenlinnaan.”

Taiteen, kulttuuriperinnön ja maailmanperinnön välinen suhde on toimijoiden mielestä tietyssä mielessä vaikea hahmottaa samaan kokemukselliseen kokonaisuuteen, vaikka synergia näiden välillä toisi enemmän näkyvyyttä. Matkailun kasvamiseen suhtauduttiin toisaalta tietyllä varauksella, mutta toisaalta matkailun uskottiin lisäävän kiinnostusta paikallista taidetoimintaa kohtaan. Pari vuotta toiminut Art Walk on lisännyt kävijöiden mahdollisuuksia kohdata taiteen tekijät työnsä äärellä. Taidealan toimijoilla on erilaisia kokemuksia siitä, miten Art Walk tavoittaa työhuoneet. Hyvin merkityt ja keskeisten kävelyreittien varrella sijaitsevat työhuoneet saavuttavat kävijöitä muita paremmin.

Haastatteluissa tuotiin esiin, että taidealan toimijoiden verkostoituminen voisi saarella olla voimakkaampaakin, samoin yhteistyötä haluttiin lisätä myös muiden helsinkiläisten kanssa.

Taidealan aseman nähdään parantuneen Suomenlinnassa viime aikoina suvaitsevaisemmaksi ja taidealan toimijat huomioidaan entistä paremmin. Eri taiteenlajien osalta on koettu vaihtelua siinä, mitkä näkyvät päällimmäisenä ulospäin. Musiikin ja taidekäsityön rooli on ollut vahva. Arkkitehtien ja kuvataiteilijoiden työn ei koeta näkyvän välttämättä samalla tavalla kuin käsityön, jossa tuotteet ovat myytävänä. Lisäksi Rantakasarmen taidetilassa esillä olevat työt eivät liity suoraan Suomenlinnaan, sillä siellä esitellään muualtakin tulevien taiteilijoiden töitä.

Suppeasta taidekäsityöläisten haastatteluaineistosta ei voida vetää kaikkia Suomenlinnan taideyhteisöjä koskevia johtopäätöksiä, mutta se antaa viitteitä siitä, kuinka yksittäiset toimijat suhtautuvat omaan toimintansa näkyväksi tekemiseen maailmanperintökohteessa. Taitelijoiden yhteisöstä voidaan puhua yhtenä joukkona, mutta on huomioitava, että yhteisön sisällä on monia eri alaryhmittymiä, joiden käsitykset osallisuuden tarpeellisuudesta tai tavoista voivat vaihdella. Yhden joukon näkökulmasta rakentuva mielikuva paikallisista on aina vain pilkahdus kokonaisuudesta. Yhteisöjä osallistavan kestävän kehityksen viitekehyksessä on huomioitava, tarkoitetaanko kulttuuriperintöyhteisöt -käsitteellä monimuotoisten yhteisöjen sijaan ideaaliyhteisöjä, jolloin kuvailua ohjaavat toiveet tai nostalgia. Yksi taiteilijoista kertoi, että hänen töissään Suomenlinnan on kerrottu näkyvän, vaikka taiteilija ei itse niin ajatellut. Yksikin joukko, kuten taidealan toimijat, saattaa tulla nähdyksi ja ymmärretyksi yksittäisen tai muutamien eniten näkyvillä olevien henkilöiden kautta, jolloin tilanne pahimmillaan passivoi muita ryhmään kuuluvia. Tässä mielessä on syytä tiedostaa, että yhden taiteilijan tarina ei ole kaikkien tarina. Tällä hetkellä vain osa taidealan toimijoista on merkittyinä esitekarttaan, mikä voimistaa juuri heidän näkyvyyttä.

Taiteilijoiden Suomenlinnan rinnalla voisi vahvistaa mielikuvaa yleisemminkin (kulttuuriperintö)yhteisöjen Suomenlinnasta, jolloin erilaiset ammatti- ja harrastajaryhmittymät tai toimijajoukot voisivat halutessaan esitellä omaksi kokemaansa Suomenlinnaa. Mikäli Taitelijoiden Suomenlinna -mielikuvaa kasvatetaan tietoisesti, taidealan toimijoiden tulisi voida itse määritellä, kuinka ja millä tavoin kukin heistä on mukana uusissa toiminnoissa. Toimijoina olevien asukkaiden omaehtoiset ideat, erilaiset tavat tuoda paikan kertomusta kuuluviin ja vaihtoehtoiset tavat toimia paikan tunnetuksi tekemisessä olisi tärkeä huomioida yhteisölähtöisessä kehittämisessä.

Kiitokset

Kiitokset haastatelluille, opiskelijahaastattelijoille sekä kurssin apuopettajina toimineille Taru Slutbäckille ja Oona Simolinille yhteistyöstä Kiitän myös lehden toimituskuntaa, anonyymeja lausunnonantajia sekä kommentteja antaneita kollegoitani. Samoin kiitän Suomenlinnan hoitokuntaa opetustilojen luovuttamisesta käyttöömme. Tutkimukseni tekoa on rahoittanut Jenny ja Antti Wihurin rahasto sekä Jutikkalan rahasto. Tutkimushankekurssi sai opiskelijoiden kuluihin apurahaa myös Turun yliopistosäätiöltä.

Lähteet

Haastatteluaineisto

Tätä artikkelia varten kutsuttiin erikseen taidealan toimijoita haastateltavaksi avoimella kutsulla. Kaikki haastattelut tehtiin Suomenlinnassa. Artikkelissa haastatteluihin viitataan numeroilla H 1–5. Haastatteluaineisto on luovutettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon.

H1: Taidealan toimijan haastattelu 21.9.2017. Haastattelijoina Petra Nikula ja Zagryda Sandholm.

H2: Taidealan toimijan haastattelu 21.9.2017. Haastattelijoina Riikka Huuskonen ja Meri-Tuuli Suorsa.

H3: Taidealan toimijan haastattelu 21.9.2017. Haastattelijoina Lotta Hietala ja Iiro Sillanpää.

H4: Taidealan toimijan haastattelu 21.9.2017. Haastattelijana Taru Slutbäck.

H5: Taidealan toimijan haastattelu 21.9.2017. Haastattelijoina Severi Härö ja Sonja Lautamatti.

Internet-lähteet

Aineeton kulttuuriperintö, Museovirasto: <http://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/fi/toimeenpano-suomessa/wikiluettelo>

Hallituksen esitys eduskunnalle kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä tehdyn Euroopan neuvoston puiteyleissopimuksen hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta (Faron sopimus).

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_87+2017.aspx#SisaltoKuvaus (Katsottu 21.2.2018.)

ICCROM 2015: People-Centred Approach to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage. https://www.iccrom.org/sites/default/files/PCA_Annexe-2.pdf (katsottu 19.8.2018.)

Kestävän matkailun strategia 2015:

http://frantic.s3.amazonaws.com/suomenlinna/2015/06/Kestävän_matkailun_strategia_052015_web_0.pdf. (Katsottu 21.2.2018.)

Kohti kestävää kulttuuriperintötyötä. Taustaselvitys Faron yleissopimuksen voimaansaattamiseksi Suomessa. Toim. Ulla Salmela, Hannu Matikka, Pauliina Latvala ja Petja Kauppi 2015.

<http://www.nba.fi/fi/File/2560/kohti-kestavaa-kulttuuriperintotyota.pdf> (Katsottu 21.2.2018.)

Rantala, Kimmo: Asumisen ulottuvuudet Suomenlinnassa. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston julkaisuja 2003:11.

https://www.hel.fi/hel2/ksv/Paatoksenteke/2004_Kaupunkisuunnittelulautakunta/Esityslistat/liitteet/040360128.pdf (Katsottu 21.2.2018.)

Suomenlinnan hoitokunta, hoito- ja käyttösuunnitelma:

<https://www.suomenlinna.fi/suomenlinnanhoitokunta/suomenlinnan-hoito-ja-kayttosuunnitelma/verkostotapaamiset-ja-verkkotehtavat/verkostotapaaminen1/unelmieni/>.

(Katsottu 21.2.2018.)

Suomenlinnan hoitokunta, tapahtumat: <https://www.suomenlinna.fi/tapahtumat/suomenlinna-art-walk/>. (Katsottu 21.2.2018.)

Suomenlinnan käyttösuunnitelmaehdotus 1974:

https://frantic.s3.amazonaws.com/suomenlinna/2014/06/Kayttosuunnitelma_1974.pdf (Katsottu 15.3.2018.)

Valtioneuvoston asetus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta tehdyn yleissopimuksen voimaansaattamisesta: <http://www.finlex.fi/data/ss/2013/ss20130047.pdf> (Katsottu 21.2.2018.)

Yhteistä perintöämme vaalien. Kansallisen maailmanperintöstrategian toimeenpanosuunnitelma vuoteen 2020. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2016:43: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79065/OKM43.pdf?sequence=1>. (Katsottu 21.2.2018.)

Kirjallisuus

Atkinson, Paul 2017. Thinking ethnographically. SAGE Publications.

Enqvist, Johanna 2016. Suojellut muistot: Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia. Arkeologian väitöskirja, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN%20978-951-51-2242-1>.

Garcia, Beatriz, Neil Armitage and Stephen Crone. 2014. Heritage, Pride and Place. Exploring the contribution of World Heritage Site status to Liverpool's sense of place and future development. Final Report. Institute of Cultural Capital. University of Liverpool & Liverpool John Moores University. <http://www.beatrizgarcia.net/wp-content/uploads/2014/04/ICC-2013-HeritagePridePlace-FullReport.pdf>.

Graham, Brian & Howard, Peter (eds.) 2008. The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity. Ashgate Publishing.

Hafstein, Valdimar 2014. Protection as Dispossession. Government in the Vernacular. Teoksessa Deborah Kapchan (ed.) Cultural Heritage in Transit. Intangible Rights as Human Rights. University of Pennsylvania Press. 25–57.

Harrison, Rodney 2013: Heritage. Critical approaches. Routledge, London and New York.

Labadi, Sophia 2013: Unesco, Cultural Heritage and Outstanding Universal Value: Value-based Analysis of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions. Rowman & Littlefield.

Latvala-Harvilahti, Pauliina 2018: Ett levande Sveaborg: Samfundens syn på boplat och världsarv. -Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift 2/2018. <https://bragelaboratorium.com/2018/04/22/ett-levande-sveaborg-samfundens-syn-pa-boplats-och-varldsarv/>

Latvala-Harvilahti, Pauliina 2017: Suomenlinna etnografisen pitkittäistutkimuksen kohteena: Esitutkimusvaihe tutkimusprosessin osana. Jargonia 2017/29. Saatavana verkossa: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/54559/2_Jargonia_29_artikkeli_Latvala-Harvilahti.pdf?sequence=1

Luoto, Ilkka 2008. Paikan tekstit ja niiden henki Johdatus geosemiotikkaan – matkakertomus paikan kulttuuriseen ytimeen. Akateeminen väitöskirja, Oulun yliopisto. Nordia Geographical Publications vol 37:2.

Lähdesmäki, Tuuli 2018. Founding myths of European Union Europe and the workings of power in the European Union heritage and history initiatives. European Journal of Cultural Studies, 1–18. DOI: 10.1177/1367549418755921.

Salmi, Hannu 2001. Menneisyyskokemuksista hyödykkeisiin: historiakulttuurin muodot. Teoksessa Kalela, Jorma & Ilari Lindroos (toim.), Jokapäiväinen historia. SKS, Helsinki, 134–149.

Siivonen, Katriina 2018. Sustainable everyday culture from glocal archipelago culture. Teoksessa [Birkeland](#), Inger, [Rob Burton](#), [Constanza Parra](#), [Katriina Siivonen](#) (eds.). Cultural Sustainability and the Nature-Culture Interface. Livelihoods, Policies, and Methodologies. Routledge, London and New York, 19–34.

Siivonen, Katriina 2017. Kulttuurinen kestävyys. Teoksessa Enqvist, Kari, Ilari Hetämäki ja Teija Tiilikainen (toim.) Kaikki vapaudesta. Gaudeamus, Helsinki, 275–292.

Siivonen, Katriina 2015. Elävän kulttuurin suojelu. Teoksessa Kanerva, Anna & Ritva Mitchell (toim.), Elävä aineeton kulttuuriperintö. Hankkeen loppuraportti. Cuporen verkkojulkaisuja 28. Cupore, Helsinki.

Siivonen, Katriina 2008. Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. Kansatieteellinen arkisto 5, Helsinki.

Smith, Laurajane 2016. The Uses of Heritage. Routledge, London and New York.

Opinnäytetyöt

Eskelinen, Maria 2006. Vankilasaaresta väentungokseen. Suomenlinnan historia matkailukohteena v.1918–1979. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Hanhivaara, Minna 2017. Myrskyltä suojaava linnoitus. Taidekäsityölläinen matkailukohteessa. Taiteen maisterin opinnäyte. Aalto-yliopisto, Taiteen ja suunnittelun korkeakoulu, muotoilun laitos. Helsinki.

Simolin, Oona 2016. Universaaleista arvoista piknik-kansaan. Näkökulmia maailmanperintöarvoihin Suomenlinnassa. Folkloristiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.

Katariina Parhi ja Hannu Lauerma

Joukkosuggestion vallassa

Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheytyksen politiikkaa

Abstrakti

Tämä artikkeli on tapaustutkimus Lapinlahden sairaalan oikeusmielitautiopin alilääkäri Akseli Nikulan kaksiosaisesta artikkelista ”Joukkojen tekemät rikokset ja niiden forensinen arvosteleminen” vuosilta 1919 ja 1920. Kirjoituksissaan Nikula pohti joukkojen käyttäytymistä Suomen sisällissodassa ja sitä edeltävissä tapahtumissa. Akseli Nikula hyödynsi analyysissään kahta hieman erilaista tutkimaansa tapausta, joita hän avasi artikkelinsa ensimmäisessä osassa. Artikkelin toisessa osassa hän laajensi pohdintojaan kirjallisuudesta löytämiinsä esimerkkeihin maailmanhistoriasta. Keskityimme Nikulan oikeuspsykiatriseen argumentaatioon ja pohdimme sen tarkoitusperiä ja laajempaa merkitystä kontekstualisoinnin ja käsiteanalyysin avulla. Tarkastelussa ovat erityisesti käsitteet joukkosuggestio, degeneraatio eli rappeutuminen ja psykopatia. Oikeuspsykiatria oli Nikulalle luonteva tapa harjoittaa politiikkaa, jossa hän oli muutenkin aktiivinen. Keskeinen hypoteesimme on, että Nikulan kirjoitus oli olennaisesti sitoutunut hänen edustamansa Kansallisen Edistyspuolueen kansallisen eheytyksen ihanteisiin.

Avainsanat: joukkopsykologia, oikeuspsykiatria, puoluepolitiikka, sisällissota, Suomi, tapaustutkimus

Johdanto

*”Kokemuksesta on tultu siihen tulokseen, että ihminen ajattelee ja toimii eri tavalla riippuen siitä, onko hän yksin tai muiden mukana.”¹ Näin kirjoitti Lapinlahden sairaalan oikeusmielitautiopin alilääkäri Akseli Nikula (1884–1956) *Duodecim*-lehteen vuonna 1919, pian Suomen sisällissodan jälkeen. Hänen tarkoituksenaan oli osoittaa, että joukossa toimiminen tulisi ottaa huomioon rikoksia arvioitaessa. Nikula vahvasti suuntaa, johon Suomessa oli hänen toteamana mentykin: sisällissodassa joukossa toimineita tuli kohdella ”lievemman mittakaavan mukaan” kuin yksityishenkilöinä toimivia.²*

¹ Nikula 1919, 292.

² Nikula 1920, 138.

Toukokuussa vuonna 1918, sisällissodan päätyttyä, eri puolilla Suomea oli 80 000 punavankia sijoitettuna vankileireille. Valtiorikosoikeudenkäynneissä tuomittiin lopulta kaikkiaan 73 000 punaisten puolella toiminutta erilaisiin rangaistuksiin valtio- ja maanpetoksesta sekä muista rikoksista. Jokaisesta vangista lähetettiin kyselyitä kotipaikkakunnan suojeluskuntien esikunnille, jotka toimittivat takaisin henkilötietoja ja kuvauksia aiemmista mahdollisista rangaistuksista sisältävän raportin.³ Nikula julkaisi artikkelinsa oikeuspsykiatriatieteelliseksi kannanotoksi haparoivan rauhanajan alkuvuosiin, valtiorikosoikeudenkäyntien kommentaariksi. Osa valtiorikosoikeudenkäynneissä syytettyinä olleista henkilöistä lähetettiin edelleen mielentilatutkimukseen, mikä tarjosi Nikulalle mahdollisuuden tutkia yksittäistapauksia tarkemmin ja laajentaa näkemyksensä koskemaan joukkoja.

Tämä artikkeli on tapaustutkimuksen tapaustutkimus. Keskitymme Akseli Nikulan oikeuspsykiatriseen argumentaatioon ja pohdimme sen tarkoituspäätä ja laajempaa merkitystä kontekstualisoinnin ja käsiteanalyysin avulla. Tarkastelussa ovat erityisesti käsitteet joukkosuggestio, degeneraatio eli rappeutuminen ja psykopatia. Tapaustutkimukset itsessään ovat historiallisesta näkökulmasta huomionarvoisia. Yksittäiset tapaukset valitaan erityisestä syystä, minkä vuoksi niihin sisältyvän viestin voi nähdä kirjoittajan tutkimuksen analyysiin keskeisesti liittyvänä tietoisena valintana. Valinnat viittaavat siihen, mihin kirjoitus viestinnällään pyrkii. Tapaustutkimukset yleistyivät eurooppalaisessa lääketieteessä 1800-luvun toisella puoliskolla.⁴ Akseli Nikula hyödynsi analyysissään kahta hieman erilaista tutkimaansa tapausta, joita hän avasi artikkelinsa ensimmäisessä osassa. Artikkelin toisessa osassa hän laajensi pohdintojaan kirjallisuudesta löytämiinsä esimerkkeihin maailmanhistoriasta ja kuvasi muun muassa mustan surman aiheuttamaa liikehdintää, tarantismia eli tanssipakkoa, sekä Ranskan Bastiljissa ikään kuin sattumalta joukossa tehtyä veritekoa.⁵

Saksan käänneet tarjoavat hyvän vertailukohtaan Suomen sisällissodan jälkeiseen tilanteeseen kahdesta syystä. Ensinnäkin Nikula hyödynsi saksankielisten maiden oikeuspsykiatrisia pohdintoja omassa kirjoituksessaan. Saksa oli vahva esikuva tieteessä, näin myös psykiatriassa. Toiseksi, Saksassa koettiin vallankumous marraskuussa 1918, ja sen pyörteisiin joutuneet psykiatrit tulkitsivat vallankumousta sekä johtajien että osallistujien kannalta.⁶ Olosuhteet olivat siis monella tapaa vertailukelpoiset. Saksalaispsykiatrian historian tutkimuksessa on pyritty korostamaan psykiatrien aktiivista pyrkimystä korostaa asiantuntemustaan sosiaalipoliittisissa kysymyksissä. Tarkoituksena oli lisätä psykiatrian arvovaltaa.⁷ Tuota pyrkimystä on osoitettu tapahtuneen tiettyinä aikoina myös suomalaispsykiatriassa.⁸ Sen sijaan, että korostaisimme myös Akseli Nikulan halunneen ensisijaisesti nostaa psykiatrian asemaa, väitämme hänen tarkoituspäätensä olleen huomattavasti kokonaisvaltaisempia.

³ Tikka 2008, 165–178.

⁴ Tapaustutkimusten merkityksestä, ks. Hackler&Kinzel 2016, 5–26.

⁵ Nikula 1920.

⁶ Lerner 2003, 209–214.

⁷ ks. mm. Freis 2015.

⁸ ks. esim. Parhi 2018.

Psykiatrisen asiantuntemuksen politisoiminen oli Akseli Nikulalle hyvin luontevaa, sillä hän oli muutenkin poliittisesti aktiivinen. Hän toimi kahteen otteeseen kansanedustajana: vuosina 1914–1917 Nuorsuomalaisen puolueen ja 1940–1945 sitä seuranneen, fuusioituneen Kansallisen Edistyspuolueen jäsenenä.⁹ Keskeinen hypoteesimme on, että Nikulan kirjoitus oli olennaisesti sitoutunut hänen edustamansa Kansallisen Edistyspuolueen kansallisen eheytyksen ihanteisiin.

Tapaukset J.H. ja G.F.H.

Nikulan edustaman Kansallisen Edistyspuolueen eheytyksipolitiikan keskeisenä keinona oli sisällissodan vankien armahtaminen johtajia ja vakaviin rikoksiin syyllistyneitä lukuun ottamatta.¹⁰ Yksi Nikulan merkittävistä valinnoista on se, että hän päätti kirjoittaa sisällissodassa vaikuttaneiden johtajatyyppeiden sijaan joukoista. Nikulan huomion mukaan joukon yhtenä määritelmänä oli, että se tulee johdetuksi.¹¹ Joukossa toimija erosi hänen mukaansa johtajatyypeistä jo ”henkisen tason” ja ”persoonallisen eheyden ja voimakkuuden” puolesta, eikä myöskään toiminut aina määrätietoisesti.¹²

Sisällissodan johtajista 555 tuomittiin oikeudenkäynneissä kuolemaan, vaikka kuolemantuomioita toimeenpantiinkin lopulta huomattavasti vähemmän eli viidesosa.¹³ Kuitenkin tiettävästi esimerkiksi ainakin yhdelle johtajahahmolle, tolstoilaiselle anarkistille Jean Boldtille (1865–1920) teetettiin mielentilatutkimus Pitkäniemen sairaalassa, joskin tämä jo ennen valtiorikosoikeudenkäyntejä, vuonna 1917.¹⁴ Vaikka Nikulakin kuului vallankumouksen vastustajiin, hänen tapausvalinnoistaan välittyy mahdollinen laskelmoisuus: jotta joukossa toimineiden kanssa voisi elää yhdessä ja rakentaa yhteistä tulevaisuutta, heidän tuli olla sympatiaa herättäviä. Valitut tapaukset täyttivät tämän kriteerin.¹⁵

Saksalaislääkäritkin julkaisivat tapaustutkimuksia sikäläisistä vallankumouksellisista, mutta Akseli Nikulaan verrattuna heidän antamansa vallankumouksellisen kuva oli huomattavasti vähemmän sympatiaa herättävä. Paul Lernerin mukaan tähän oli ennen kaikkea kaksi syytä. Suurin osa ammattikunnan edustajista oli konservatiiveja, jotka vastustivat vallankumousta. Heidän reaktionsa oli vastaus sodan myötä vahvistuneeseen antipsykiatriseen liikehdintään ja vallankumouksiin ympäri Eurooppaa.¹⁶ Suomalaislääkäreillä ei ollut taakkana sota-ajan hoidon vaikutuksia, jotka Saksassa herättivät monessa suuttumusta. Jotta Akseli Nikulan

⁹ Eduskunnan verkkosivut 2018.

¹⁰ Karimäki 2015.

¹¹ Nikula 1919, 295.

¹² Nikula 1920, 136.

¹³ Tikka 2008, 176.

¹⁴ ks. Erkkilä 1938, 93.

¹⁵ Tutkimatta mielentilatutkimuksia tarkemmin on mahdotonta sanoa, kuinka paljon aineistoa Nikulalla oli käytettävissään. Suomalaiset mielentilatutkimustapaukset on kyllä kuvattu Sven Erkkilän väitöskirjan kasuistiikassa, mutta niissä ei ole erillismainintoja rikosten mahdollisista poliittisista ja sisällissotaan liittyvistä motiiveista. Ks. Erkkilä 1938, 84–136.

¹⁶ Lerner 2003, 214–217.

oikeuspsykiatriset linjaukset asettuisivat laajempaan kontekstiin, on tarpeellista esitellä lyhyesti myös ajan poliittinen toimintaympäristö. Nikula edusti porvarillisia reformisteja, joihin lukeutui myös presidentiksi heinäkuussa 1919 valittu Kaarlo Juho Ståhlberg (1865–1952). Sisällissodan voittajat olivat jakautuneet kahtia. Reformistit uskoivat, että työväenliikkeen toimintamahdollisuudet tukahduttamalla aiheutettaisiin vain uuden kapinan vaara, vastapuoli taas uskoi ankarien rangaistusten ja rajoitusten välttämättömyyteen.¹⁷ Kirjoituksessaan Nikula tukeutui useisiin saksankielisissä maissa huomiota herättäneisiin kirjoituksiin vallankumouksellisista, kuten Eugen Kahnin (1887–1973) ja Emil Kraepelinin (1856–1926) teksteihin, mutta omassa tulkinnassaan hän jätti tietyt painotukset huomioimatta. Tähän hänellä oli poliittiset syynsä.

Nikulan käsittelemät tutkittavat olivat hänen tulkintansa mukaan johdettavia sieluja. Pohdiskeluissaan hän hyödynsi useita merkittäviä aikalaistutkimuksia, kuten ranskalaisen sosiaalipsykologi Gustave Le Bonin vuonna 1895 julkaistua teosta *Psychologie des foules*. Nikula oli näennäisesti anonymisoinut ensimmäisen tarkasteltavansa nimikirjaimiksi J.H., joskaan uutisia seurailleille ei liene ollut mikään ongelma yhdistää tapausta henkilöön, joka kesäkuussa 1917 kapusi Nikolainkirkon¹⁸ saarnastuoliin pitämään puheita. Kirkkomellakoita käsiteltiin laajalti julkisuudessa,¹⁹ ja myös J.H.:n mukanaoloa uutisoitiin valtakunnallisesti.²⁰ Tässä yhteydessä noudatamme Nikulan löyhää anonymisointia muistuttaaksemme henkilön tunnistettavuuteen liittyvistä eettisistä kysymyksistä. Sinänsä tarkempi salaaminen on enää tässä vaiheessa hyödytöntä. Henkilöstä on esimerkiksi tehty näytelmä, josta kävi ilmi dramatisoituja mielentilatutkimuksen yksityiskohtia.²¹

J.H. oli Nikulan kuvauksen mukaan aseita vastustava, syvästi uskonnollinen henkilö, joka puhui tuhatvuotisesta valtakunnasta. Mielentilatutkimukseen johtaneet tapahtumat Nikula kuvasi oikeusasiakirjojen välittämän tiedon mukaan, joista kävi ilmi, että J.H. ei ollut työväenyhdistyksen tai ammattiosaston jäsen, eikä hän ollut osallistunut punakaartiin. Häntä syytettiin valtiopetoksesta kesällä 1917 pitamiensä puheiden perusteella, mutta omien sanojensa mukaan hän oli vain yhteiskunnallisiin epäkohtiin puuttuessaan käyttänyt voimakkaita sanoja niin kuin Luther ja Topelius. Sotavankilan kasvatusjohtaja oli arvioinut, että J.H.:n ”uskonnollisen intoilun” taustalla oli mielisairaus, minkä vuoksi katsoi, että J.H. olisi vapautettava syytteistä.²² Nikulan mukaan J.H. ei Lapinlahdessa tutkittavana ollessaan osoittanut mielisairauden oireita, mutta oli kylläkin tunne-elämältään herkkä, herkästi innostuva, lämminhenkinen ja mietiskelyyn taipuvainen. J.H. ruokki pikkulintuja ja sääli sairaalassa hoidettavia. Häntä vaivasivat myös migreenikohtaukset ja väsymys, ja tuttaviansa mukaan hän oli ollut alakuloinen. Nikula arvioi, että J.H.:lla oli ollut vaikutusvaltaa joukkoliikkeessä, joka sinänsä oli hänen arvionsa mukaan valtiollisesta

¹⁷ Tikka 2008, 214–215.

¹⁸ Nykyään Helsingin tuomiokirkko.

¹⁹ Kirkkomellakoista on tehty pro gradu –työ, joka valottaa julkisuudessa käytyä keskustelua. Ks. Fagerudd 2017.

²⁰ ks. mm. *Uusi Päivä* 27.9.1917; *Helsingin Sanomat* 27.9.1917; *Uusi Suometar* 27.9.1917; *Turun Sanomat* 28.9.1917; *Uusi Aura* 28.9.1917; *Aamulehti* 28.9.1917; *Wiipurin* 29.9.1917; *Vapaa Sana* 1.10.1917; *Uudenkaupungin Sanomat* 2.10.1917; *Pohjanlahti* 2.10.1917.

²¹ Maijala 2014.

²² Nikula 1919, 297–298.

näkökulmasta merkityksetön. Valtiopetosnäkökulman sijaan Nikula painotti sairaalahavaintojensa perusteella J.H.:n uskonnollisuutta, jota ajoi ”aktiivinen toiminnanhalu”. Nikulan mielestä J.H.:n tapaus oli yksittäisen ja joukkorikoksen rajamailla, mutta hän katsoi sen sopivan tapahtumien vuoksi joukkorikoksen kontekstiin.²³

G.F.H. oli Nikulan toinen esimerkkitapaus. Tämä oli osallistunut paitsi sisällissotaan myös niin sanottuun Malmin järjestyskaartiin, joka marraskuussa 1917 murhasi lukuisia henkilöitä Helsingissä. Kuulustelupöytäkirjan mukaan G.F.H. oli saanut kiväärin ja patruunoja ja lähtenyt joukon mukana kiertämään huviloita ja asuntoja. Joukko ampui ja ryösti useamman miehen. Saksalaisten tuloon saakka G.F.H. toimi punakaartin hevostenhoitajana ja pakeni sitten muiden mukana ennen vangiksi joutumistaan. Poliisin tiedonannon mukaan G.F.H. vaikutti ”tylsämieliseltä” ja epäiltiin, ettei G.F.H. ollut ymmärtänyt punakaartiin kuulumisen merkitystä.²⁴ G.F.H.:n tapauksessa ei ollut Nikulan kuvauksen mukaan kyseessä mielisairaus vaan 8–10-vuotiaan lapsen älyllistä tasoa vastaava ”kehitysvajavuus” eli diagnoosi *Imbecillitas*, joka ilmeni tasaisesti hänen elämänsä eri aloilla. Tutkittava ei esimerkiksi tiennyt syntymävuottaan, tarvitsi ohjeistusta yksinkertaisissakin askareissa ja oli helposti houkuteltavissa sellaiseen, josta oli juuri hetki sitten kieltäytynyt.²⁵ Niinpä Nikula arvelikin, ettei G.F.H. ollut ymmärtänyt, mihin oli ryhtynyt toimiessaan punakaartissa. Laitoksessa G.F.H. käyttäytyi Nikulan mukaan luonnollisesti, mutta ei juuri puhunut, ei osallistunut seurapeleihin eikä ollut kiinnostunut sanomalehdistä. Tunne-elämä oli kehittymätön eikä hän kaivannut omaisiaan tai poisääsyä. G.F.H.:n työjälki oli huono ja häneltä puuttui kyky oma-aloitteisuuteen. ”Heikkomielisyyteen” yhdistyi johdateltavuus, jonka vuoksi Nikula piti tätä yhteiskunnalle vaarallisena henkilönä. Hän arveli G.F.H.:n olleen ymmärrystä vailla,²⁶ mikä tarkoitti syyntakeettomuutta.

Merkillepantavaa on, että Nikula olisi voinut yhdistää yhteiskuntavaarallisuuden ja poliittisuuden, mutta selitti enemmän molempien tapausten käyttäytymistä muilla tekijöillä. Hän korosti, että yhteiskunnallispoliittisissa liikkeissä on kyllä mukana ”jatkuvasti rikollisia luonteita”, mutta sisällissodassa kyse oli affektirikoksista eli tunne-elämän sanelemista rikoksista, jotka olivat luonteeltaan tilapäisiä.²⁷ J.H.:ta Nikula ei pitänyt lainkaan yhteiskunnalle vaarallisena. Hänen mukaansa valtiorikosoikeudenkäynnin vaarallisuutta koskevat syytökset olivat subjektiivisia ja epämääräisiä.²⁸ G.F.H. taas oli ymmärrettävä ”heikkomieliseksi”, minkä perusteella häntä ei voinut tulkita syyntakeiseksi eikä myöskään poliittisten motiivien ajamaksi. Vaarallisuus on ollut sinänsä erittäin merkittävä kriteeri niin oikeuspsykiatriassa kuin rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässäkin.²⁹ Nikula julkaisi aiheesta vuonna 1922 myös artikkelin, jossa käsitteli Saksaan suuntautuneen opintomatkinsa satoa yhteiskuntavaarallisuuden

²³ Nikula 1919, 297–303.

²⁴ Nikula 1919, 305–307.

²⁵ Nikula 1919, 304–309.

²⁶ Nikula 1919, 307–309.

²⁷ Nikula 1920, 133.

²⁸ Nikula 1919, 301–302.

²⁹ ks. vaarallisuudesta Pohjola 2017.

määrittelyssä ja hoidossa.³⁰ Sisällissotatulkintojen yhteydessä Nikula ei kuitenkaan halunnut korostaa joukkojen vaarallisuutta. Päinvastoin hän kyseenalaisti valtiorikosoikeudenkäyntiaineiston kuulustelupöytäkirjojen käyttökelpoisuutta henkilön vaarallisuuden arvioimisessa.

Oikeuspsykiatrian näkökulmasta tarvittiin siis selittäviä tekijöitä punaisten joukkojen käyttäytymiselle. On selvää, ettei kohdeyleisönä ollut punaiseksi itsensä kokeva lukija, eikä esimerkkitapauksiin lukeutunut valkoisia edustavia toimijoita, sillä voittajien ei katsottu syyllistyneen rikoksiin. Seuraavaksi tarkastelemme niin sanottuja eksogeenisiä eli ulkosyntyisiä syitä, jotka Nikulan mukaan vaikuttivat joukossa toimimiseen.

Kuva 1. Suomalaiset kokoontuivat osoittamaan mieltään Nikolainkirkon eteen jo sisällissotaa edeltävänä kesänä. Kuvan taakse on merkitty päiväys 18.6.1917, joten tapahtuma saattaa liittyä kirkkomellakointiin. Kuva: Museovirasto – Musketti, Historian kuvakokoelma.

Ajautuminen joukkosuggestioon

Yksi keskeisistä Kansallisen Edistyspuolueen lähtökohdista oli korostaa työväestöä ja sosialidemokraatteja harhautettuina kansanjoukkoina.³¹ Myös Nikula nojasi tähän selitysmalliin ja perusteli harhautusta joukkosuggestioin käsitteellä. Vallankumouksen

³⁰ Nikula 1922, 489-505.

³¹ ks. Karimäki 2015.

synnyttämä ”yleinen kiihtyneisyys” sai Nikulan mukaan esimerkiksi J.H.:n ajautumaan joukkosuggestioon ollessaan tekemisissä joukkojen kanssa.³²

Joukkosuggestio ei ollut Nikulan oma keksintö, vaan laina kansainvälisestä keskustelusta. Suggestio nousi puheenaiheeksi erityisesti ensimmäisen maailmansodan aikana syntyneiden niin sanottujen sotaneuroosien hoidossa. Siinä missä suggestiohoidon tunnetuin muoto, hypnoosi, oli ollut 1800-luvun lopulla suhteellisen vähän käytetty menetelmä, innostivat sotaneurootikot lääkäreitä kokeilemaan mitä erilaisimpia suggestiohoitoja. Nämä suggestion muodot voidaan jakaa neljään ryhmään: huijaavat, yllättävät tai shokeeraavat, eristävät sekä taivuttelevat. Näiden keinojen tavoitteena oli palauttaa potilaan kehon ja mielen hallinta paradoksaalisesti niin, että potilas taipui ensin lääkärin tahtoon.³³

Joukkosuggestiossa oli kyse joukkoon kohdistuvasta suggestiosta. Nikulan mukaan joukkosuggestio selitti, kuinka kansalaiset olivat tempautuneet lyhyessä ajassa jäljittelemään venäläistä järjestelmää, vaikka ”sitkeän kansallisen taistelun” historia suomalaisten ja venäläisten välillä oli vaikuttanut voimakkaasti koko kuluneen vuosisadan ajan ja vaikka suomalaiset olivat kokeneet vihaa venäläistä hallitusjärjestelmää kohtaan. Kansainvälinen luokkatunne ei tätä tempautumista Nikulan mielestä tyydyttävästi selittänyt, vaan kyse oli venäläisten sotajoukkojen aiheuttamasta joukkosuggestiosta.³⁴

Myös johtavat saksalaispsykiatrit hyödynsivät joukkosuggestion käsitettä analysoidessaan sikäläistä vallankumousta. Psykiatriset tulkinnat olivat saksankielisissä maissa osittain perua jo 1880-luvulta alkaen,³⁵ ja Nikulakin hyödynsi saksan- ja ranskankielistä kirjallisuutta 1800-luvun loppupuolelta saakka. Oikeuspsykiatrisesti tarkasteltuna joukolla oli Nikulan mukaan muuta kirjallisuutta lainaten joukkosielu, jonka muodostuessa yksilöllisyyden ja vastuunalaisuuden tunne katoaa. Tämän seurauksena yksilö kykenee tekoihin, joihin ei ennen eikä jälkeen joukkosielun syntymisen päätyisi. Joukkosielu antoi myös voimaa sekä hyvässä että pahassa.³⁶

Kirjallisuutta avaamalla Nikula selvensi, ettei pelkästään joukkosuggestiota voinut pitää syyntakeisuutta alentavana seikkana. Seuraavaksi tarkastelemme Nikulan esille ottamia endogeenisiä eli sisäsyntyisiä syitä, jotka joukkosuggestioon yhdistyneinä saattoivat vaikuttaa yksilön toimintaan.

Rappeutumista ja rajatiloja

Kansallinen Edistyspuolue julisti, että kansan henkisen ja ruumiillisen terveyden säilyttämiseen oli kiinnitettävä erityistä huomiota. ”Rotua heikentäviä” ja ”rappeutumista

³² Nikula 1919, 304.

³³ Lerner 2003, 86–123.

³⁴ Nikula 1920, 132.

³⁵ Freis 2015; Hahn 2016.

³⁶ Nikula 1920.

jouduttavia” tekijöitä, kuten alkoholia, sukupuolitauteja ja tuberkuloosia, oli vastustettava.³⁷ Rotu- ja rappeutumiskysymykset kuuluivat tuon ajan tieteen kieleen. Vaikka rotuhygieeniset kysymykset ja rappeutumisen uhka olivat mukana keskusteluissa muutenkin, korosti sisällissodan kurjuus kansan henkisen terveyden säilyttämisen tarvetta. J.H.:n käytöstä selittivät Nikulan mukaan diagnoosit *Degeneratio neuropathica* ja *Degeneratio psychopathica* eli degeneratiivisella pohjalla esiintyvä psykopatia.³⁸ Rappeutuminen oli juuri degeneraation suomenkielinen vastintermi.

Degeneraatioteoria oli kotoisin Ranskasta 1850-luvulta. Sen mukaan rappeutuminen oli perinnöllistä ja kasautui. Jokainen sukupolvi saattoi degeneroitua entisestään niin, että lopulta jälkeläiset olisivat elin- ja siitoskyvyttömiä. Suomessa degeneraatiosta alettiin keskustella 1890-luvulla. Rappeutumiseen saattoivat vaikuttaa väärät elämäntavat tai kaupunkielämän hermoja rasittava kiihkeys, perinnöllisyys, sekä alkoholi.³⁹

Molemmilla tutkittavilla todettiin olevan ruumiillisen rappeutumisen merkkejä. Saksalaispsykiatri Theodor Ziehenin lista fyysisen rappeutumisen merkeistä antaa kuvan niiden moninaisuudesta. Niihin lukeutuivat muun muassa poikkeamat sukuelimissä, myöhäinen puberteetti, frigiditeetti, ennenaikaiset kuukautiset ja ennenaikainen sukuvietin herääminen sekä poikkeavuudet kallossa, hampaissa, hiuksissa, silmissä, korvissa, luissa, nivelissä ja sisäelimissä.⁴⁰ Molemmilla Nikulan tutkittavista oli hänen mukaansa fyysisen rappeutumisen merkkejä. J.H.:lla oli ihossa ”*pieniä kasvaimia*”, epäsymmetrinen nenä, epätasaiset hammasrivit ja korkea kitalaki.⁴¹ G.F.H.:lla rappeutumisen merkkejä oli Nikulan mukaan runsaasti. Hänen kulma-, häpy-, ja raajojensa karvat olivat poikkeavat. Sateenkaarikalvojen väri oli osittain eri puolilla erilainen. Pääkopan ja kasvojen luusto oli epämuodostunut, hampaat epätasaiset, ja kitalaki tavallista korkeampi. Selkä ei ollut suora ja ihokin sinersi.⁴² Vaikka degeneraation merkkejä tutkittiinkin, fyysiset merkit eivät yksin toimineet todistusarvona vaan ainoastaan lisäsivät rappeutumisen todistusarvoa.

Vaikka psykopatia saattaa tuoda nykylukijalle terminä mieleen ensisijaisesti empatiakyvyttömyyden ja manipulatiivisuuden, 1900-luvun alkuvuosikymmeninä diagnoosin merkityssisältö oli varsin moniin suuntiin ulottuva. *Mielisairaat ja niiden hoito* –teoksessaan Nikula kuvasi rajatiloja, joilla hän viittasi epäsuorasti psykopatiaan: ”*mielikuvitusrikkait keksijät ja maailmanparantajat, pakkoajatusten vaivaamat henkilöt, sairaalloiset valehtelijat, maankiertäjät, sairaalloiset riitapukarit, morfinistit, sukupuolielämässään tavallisuudesta poikkeavat henkilöt ja useat ammattirikolliset.*”⁴³ Tähän kuvaukseen sopi myös J.H., joka kuului selkeästi maailmanparantajakategoriaan. Nikula kuvasti rajatiloja raskaaksi taakaksi yhteiskunnalle⁴⁴, millä hän tarkoitti ensisijaisesti rikollisuutta ja kahnauksia sekä kustannuksia, joita rajatilaiset ihmiset

³⁷ Kansallisen Edistyspuolueen Ohjelma 1918.

³⁸ Nikula 1919, 302.

³⁹ Mattila 1999, 27–41.

⁴⁰ ks. Ziehen 1917.

⁴¹ Nikula 1919, 299.

⁴² Nikula 1919, 307

⁴³ Nikula 1918, 46.

⁴⁴ Nikula 1918, 46.

elinympäristössään aiheuttivat. Erilaisia rajatiloja yhdisti ennen kaikkea ajatus häiriintyneestä keskushermoston toiminnasta, joka liittyi degeneraatioon. Rajatilat olivat suuressa määrin synnynnäisiä ja saattoivat periytyessään ottaa uusia muotoja. J.H.:n tapauksessa Nikula kuvasi tämän hermostuneisuutta ja sairaalloista alakuloisuutta, jotka liittyivät paitsi psykopatiaan, myös vaihdevuosiin.⁴⁵

Saksalaispsykiatri Emil Kraepelin painotti vallankumoukseen osallistuneen työväenluokan biologista vähempiarvoisuutta.⁴⁶ On selvää, että Nikula vältti mainitsemasta rotuhygieenisistä kysymyksiä, jotka kyllä olivat pinnalla.⁴⁷ Markku Mattilan tutkimus osoittaa, että ruotsinkielisissä piireissä sisällissota politisoi biologian: suomalaisuus jaettiin kahdeksi eri roduksi, joilla oli eriävät henkiset ominaisuudet. Yleinen äänioikeus ja demokratia nähtiin vaarana yhteiskunnalle. Nikulan tavoin myös ruotsinkielisen sivistyneistön piirissä puhuttiin esimerkiksi joukkosuggestiosta, mutta se yhdistyi vaatimukseen supistaa äänioikeutta niin, että kaventaminen koskisi yleisesti työväenluokkaa sillä perusteella, että vähävaraisuus ja alhainen sosiaaliluokka osoittivat rodullisen ala-arvoisuuden. Näitä tulkintoja vastustettiin julkisessa keskustelussa toteamalla, että perinnöllisyystutkimuksen ja rotuhygienian tuloksista tehtiin liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä.⁴⁸ On kiintoisaa sinänsä, että lääkäri Lars Ringbom kirjoitti oman rotueroja käsittelevän analyysinsä sisällissodasta jo ennen Nikulaa, mutta tämä ei kuitenkaan viitannut Ringbomin teokseen.⁴⁹ Rotuhygieenisten kysymysten välttämässä ei ollut kyse siitä, että Nikula olisi vastustanut rotuhygieniää sinänsä. Päinvastoin, hän oli 1920-luvulla maltillisemmän rotuhygienian näkyvä kannattaja.⁵⁰ Radikaalimpi rotuhygieniä ei olisi palvellut Nikulan sanomaa kansallisesta eheytymisestä.

Nälän psykopatologia

Sen lisäksi, että joukossa toimivaan yksilöön saattoivat vaikuttaa joukkosuggestio sekä mahdolliset patologiat, Nikula korosti mahdottomia yhteiskunnallisia olosuhteita, joissa varsinkin tietyt kansanosat olivat edelliset vuodet eläneet. Sen sijaan, että olisi tulkinnut olosuhteet radikaalin rotuhygieenisen näkökannan mukaisesti alempiarvoisten omiksi ongelmiksi, hän alleviivasi kovaosaisten hätää. Tässäkin oli taustalla Kansallinen Edistyspuolueen näkemysten mukainen halu parantaa sosiaalisia oloja kaikille tasa-arvoisemmiksi. Puolue pyrki sivistämään kansaa ja lisäämään työmahdollisuuksia.

⁴⁵ Nikula 1919, 296–302.

⁴⁶ Freis 2015.

⁴⁷ Hyvänä, joskin hieman myöhäisempänä esimerkkinä toimii rotuteoreetikko Rolf Nordenstrengin 1920-luvun alussa kirjoittama kuvaus suomalaisten kansanluonteesta, ks. Nordenstreng 1922, 36–52. Aiheesta kiinnostuneen kannattaa perehtyä myös Juha Siltalan teokseen sisällissodan psykohistoriasta, ks. Siltala 2009.

⁴⁸ Mattila 1999, 100–107.

⁴⁹ Ringbom 1918.

⁵⁰ ks. esim. *Helsingin Sanomat* 22.11.1925.

Käytännön ratkaisuja olivat muun muassa oppivelvollisuuslaki sekä Lex Kallio, joka helpotti tilattomien maanhankintaa.⁵¹

Nikula kuvasi, kuinka koko sotavuosien ajan kansa oli elänyt ”*vahvan henkisen jännityksen alaisena*”, minkä lisäksi ruokaa ei ollut ”*muutamien kansanosien keskuudessa*” ollut riittävästi.⁵² Vielä ennen ensimmäisen maailmansodan puhkeamista Suomen talous oli edennyt hyvin, vaikka elintaso olikin vaatimaton. Sota kuitenkin mullisti talouden ja joidenkin elintarvikkeiden hinta nousi jo samana päivänä, kun uutiset sodasta kantautuivat korviin. Kauppasuhteet Saksaan katkesivat ja tuontitavara kuljetettiin vaivalloisesti Ruotsin kautta. Venäjän ruplan romahdus vaikutti myös markkaan, ja Suomen Pankki oli vaikeuksissa. Erinäisten haasteiden vuoksi elintarvikepula uhkasi jo vuonna 1915 ja vuoteen 1916 mennessä pelättiin jo nälkäkatastrofia. Talouden rakennemuutokset vaikeuttivat tulonjakoon ja erityisesti tehdastyöläiset olivat inflaation vuoksi vaikeuksissa. Elpyminen alkoi vasta vuonna 1919.⁵³ Nikulan mukaan nälällä oli oma psykologiansa, joka sivusi läheisesti patologiaa: nälkä aiheutti kiihtymystä, henkistä väsymystä ja vilkkautta. Tällaisessa tilassa tunteet ottivat helposti vallan. ”*Kuta vahvemaksi käy tunnekomponentti ja järkikomponentti heikommaksi, sitä enemmän tavallisuudesta poikkeavat myös teot*”, Nikula järkeili ja kuvasi itsekin kokeneensa sisällissodan alkuaikoina tavallista alhaisempaa henkistä työkykyä.⁵⁴

Saksalaislääkärien tulkinnoissa korostuivat tulkinnat patologioista. Poikkeuksiakin oli, esimerkiksi neurologi Hermann Oppenheim (1858–1919) painotti muun analyysinsä ohessa myös sodan aiheuttamia kärsimyksiä ja niiden vaikutusta vallankumoukselliseen toimintaan⁵⁵ siinä missä Nikula korosti nälän ja muiden ensimmäisen maailmansodan aiheuttamien murheiden vaikutusta. Monet saksalaispsykiatrit joutuivat suoraan vallankumouksen myrskynsilmään, kun kaduilla liikehdyttiin ja rintamalta hoidettavaksi joutuneita potilaita ryntäsi mukaan vallankumoukseen. Nämä potilaat olivat lääkäreiden tulkinnoissa hysteerikkoja ja psykopaatteja, jotka olivat vastakohta hyvälle ja terveille, itsensä uhraaville saksalaisille.⁵⁶ On tosin todettava, että Suomessakin saksalaistulkinta sai vahvan jalansijan varsinkin jatkosodan melskeissä.⁵⁷ Saksalaisista muun muassa psykiatri Robert Gaupp (1870–1953) korosti muiden tulkintojen ohella myös nälkää ja vaati, että kansalaisten usko johtajiin oli palautettava. Gauppin tulkinnat vallinneiden olosuhteiden lääketieteellisistä syistä tosin saivat lisäkierroksia hänen vakuuttuneisuudestaan, että lääkärit olisivat ratkaisu kaaokseen – ja suorastaan sopivia johtajahahmoiksi.⁵⁸ Tällaisiin tulkintoihin Nikula ei yltynyt vaan oli mukana tasoittamassa yhteiskunnallista epätasa-arvoa ja toimi siis varsin eri lähtökohdista.

⁵¹ Karimäki 2015.

⁵² Nikula 1920, 131–132.

⁵³ Hjerpe 2017, 331–349.

⁵⁴ Nikula 1920, 131–132.

⁵⁵ Lerner 2003, 217.

⁵⁶ Lerner 2003, 209–214.

⁵⁷ ks. Kivimäki 2013.

⁵⁸ Laajemmin joukkotulkinnoista ks. Freis 2015, 87–94.

Nikulan muu aktiivisuus

Pasi Ihalainen huomauttaa, että tarkasteltaessa sadan vuoden takaisia tapahtumia on kiinnitettävä erityistä huomiota poliitikkojen samanaikaiseen toimintaan, liikkumiseen eri foorumeissa sekä diskursiivisiin siirtymiin erityisesti siksi, että politiikkaa harjoitettiin paitsi hallituksessa, myös parlamentissa, lehdissä ja tiedeyhteisössä, ja poliitikoissa oli toimittajia ja professoreita.⁵⁹ Nikulan muun samanaikaisen toiminnan tarkastelu laajentaa käsitystä hänen toimintansa poliittisuudesta. Nikula yhdisti näkemyksensä omaan asiantuntemukseensa ja otti kantaa aktiivisesti.

Ammatillisessa roolissaan Nikula pyrki aktiivisesti vaikuttamaan yhteiskuntaan. Kovaosaisten asemaa parantaakseen hän kirjoitti heti Suomen itsenäistyttyä oppaan *Mielisairaat ja niiden hoito*, jonka tarkoituksena oli kehittää sairastuneiden hoitoa ja olosuhteita ja parantaa hoitohenkilökunnan ammattitaitoa. Teos oli Suomen Sosiaalihuollon tilaama ja oppaan kuvauksen mukaan ensimmäinen, joka käsitteli aihetta suomen kielellä.⁶⁰ Siksi sen yhteiskunnallista merkitystä on pidettävä suurena. Pian sisällissodan loppumisen jälkeen Nikula kirjoitti myös mielisairaanhoidon parantamisen tärkeydestä maalaiskunnissa sekä yleisemmin piirimielisairaaloiden perustamisen ja olosuhteiden nykyaikaistamisen tärkeydestä.⁶¹ Piirimielisairaaloiden perustaminen oli suoraan Kansallisen Edistyspuolueen vuoden 1918 ohjelmassa,⁶² ja piirisairaaloita ryhdyttiinkin pian perustamaan.

Vaikuttaa siltä, että Nikula sai toimijana hyväksyntää eri kansanosissa. Hänen psykopatiaa käsitteleviä oikeuspsykiatrisia lausuntojaan koskevaa kirjaansa mainostettiin laajalti eri poliittisia suuntauksia edustavissa sanomalehdissä.⁶³ Iltalehdessä kuvattiin toimittajien ennakkoluuloja oikeuspsykiatrisia tutkimuksia kohtaan Nikulaa hyväksyvään sävyyn:

*”Hyvin laajoissa maallikkopiireissä meillä on varsin hämärä käsitys oikeuspsykiatriasta. Levitetäänhän meillä, ja on kauan levitetty, sellaista käsitystä, että ’hulluksi’ julistaminen on keino, jolla herrat pääsevät kärsimästä rangaistusta rikoksistaan. Kun jonkun rikostapauksen julkiseen arvosteluun soikeutuu puoluenäkökantoja, niin meillä ei siekailla pelkällä sanomalehtimiehen arvovallalla jokseenkin suorin sanoin julistamasta vääräksi lääkärinlausuntoa, jonka mukaan rikollinen on yleensä tai on ainakin rikosta tehdessään ollut sielullisesti vajavainen.”*⁶⁴

⁵⁹ Ihalainen 2017.

⁶⁰ Nikula 1918.

⁶¹ *Maaseudun Tulevaisuus* 22.6.1918.

⁶² ks. Kansallisen Edistyspuolueen Ohjelma 2018.

⁶³ ks. mm. *Uusi Suomi* 26.11.1922; *Länsi-Uusimaa* 31.10.1922; *Uudenkaupungin Sanomat* 16.12.1922; *Kaiku* 17.12.1922; *Sosialisti* 16.12.1922; *Lalli* 1.2.1923; *Maaseudun Sanomat* 16.12.1922.

⁶⁴ *Iltalehti* 4.12.1922.

Kirjoituksessa toimittajan omat epäilyt erityisesti luokkakysymyksissä vaikuttivat sulaneen ja oikeuspsykiatriaava teos puhutteli, vaikkei mielipiteen voikaan katsoa edustavan koko kansaa.

Varsinaisen työnsä lisäksi Nikula oli ollut mukana nuorisoseuratoiminnassa ja sanomalehteen taltioitunut juhlapuhe osoittaa, että hän jakoi poliittisia näkemyksiään muutenkin kuin ammatillisessa roolissaan. Nikula korosti nuorisoseuratoiminnan merkitystä isänmaallisuuden nostattajana ja ylläpitäjänä niidenkin keskuudessa, jotka olivat olleet valmiit liittoutumaan ”*perivihollisen*” eli itänaapurin kanssa. Juhlapuheen mukaan tuon ”*surkean erehdyksen*” tehneet kuuluivat kansan kovaosaisiin, jotka ovat olleet ”*sekä henkisesti että aineellisesti turvattomia*”. Nikula kuulutti puheessaan, että yhteiskuntaluokkia erottava kuilu oli poistettava yhteiskunnallisten uudistusten avulla.⁶⁵

Perusteellisempi biografinen tarkastelu toisi lisäsyvyyttä Nikulan ajatteluun ja toimintaan, mutta jo yllä olevat esimerkit kuvaavat, kuinka juuri sisällissodan käyneessä Suomessa pyrittiin monin eri tavoin kansallisen yhtenäisyyden edistämiseen. Akseli Nikula ja hänen edustamansa oikeuspsykiatria ovat yksi sinänsä kapea-alainen mutta samalla varsin merkittävä esimerkki. Joukkojen toiminnan ymmärtäminen oli tärkeä osa sisällissodasta toipumista, tässä tapauksessa valkoisten puolella.

Koska Akseli Nikulan mielentilatutkimusten lausunnot esiintyivät usein rikoksia ja niiden oikeudenkäyntejä käsittelevissä uutisissa – hänen vastatessa sotien välisinä vuosina suuresta määrästä suomalaisia mielentilatutkimuksia Lapinlahdessa – on hänen työnsä voinut vaikuttaa myös kansalaisten luottamukseen saavuttamiseen oikeuspsykiatrisissa kysymyksissä ja laajemmin näkemykseen Suomesta oikeusvaltiona. Tällainen luottamus on kuitenkin vaikeammin mitattavissa, saati tutkittavissa.

Lopuksi

Kansakunnan eheytyminen oli vuoden 1918 perustamisesta saakka Kansallisen Edistyspuolueen kantava teema. Tavoitteena oli eri yhteiskuntaluokkien välinen sopu. Poliittisesti aktiivinen Akseli Nikula otti kantaa merkittävään kysymykseen: voisiko sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneisiin, joukossa rikoksia tehneisiin yksilöihin suhtautua lievemmin kuin yksittäin toimineisiin. Hänelle kyse ei ollut niinkään pelkästään psykiatrian roolin korostamisesta sosiaalipoliittisten ongelmien ratkaisijana, niin kuin saksalaista historiaa koskevassa tutkimuksessa on esitetty. Ennemmin psykiatria oli Nikulalle väylä laajempaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Saksalaispsykiatrian myöhemmät vaiheet asettavat Nikulan poliittisen päämäärätietoisuuden ja aktiivisuuden mielenkiintoiseen valoon. Useiden historiallisten tulkintojen mukaan saksalaislääkärien vallankumouksessa kokema luottamuksen menetys vaikutti siihen, että he käänsivät huomionsa rotuhygieenisiin kysymyksiin. Lisäksi vahvalla

⁶⁵ *Toijalan Sanomat* 26.6.1920.

lääketieteen roolin ja rotuhygienian korostamisella yhteiskunnallisten kysymysten ratkaisijana oli suoria yhtymäkohtia myöhempiin kehitykseen, joka kulminoitui toisen maailmansodan radikaaleissa eugeenisissa ratkaisuissa.⁶⁶ Maltillisuuden aktiivinen korostaminen on voinut osaltaan estää samankaltaisia kehityskulkuja Suomessa, vaikka ajatus jääkin tässä yhteydessä vain spekulatiiviseksi. Ainakin joukkojen oikeuspsykiatrisen analyysin nostaa esiin lääkäreiden merkitystä laajemmin yhteiskunnallisessa kehityksessä ja kriisiaikojen selvittämisessä.

Lähteet

Painetut lähteet

- Nikula, Akseli 1918. *Mielisairaat ja niiden hoito*. Suomen senaatin kirjapaino. Helsinki.
- Nikula, Akseli 1919. Joukkojen tekemät rikokset ja niiden forensinen arvosteleminen. *Duodecim* 35:9-10, 292–312.
- Nikula, Akseli 1920. Joukkojen tekemät rikokset ja niiden forensinen arvosteleminen. *Duodecim* 36:7-9, 119–139.
- Nikula, Akseli 1922. Yhteiskuntavaarallisia eli vaarallisia mielisairaita koskevista toimenpiteistä Saksassa. *Duodecim* 38:12, 489–505.
- Nordenstreng, Rolf 1922. *Finnarna som ras, folk och kulturbärare. II. Den nutida finska kulturen och det finska folklynnnet*. Albert Bonniers förlag. Stockholm.
- Maijala, Lauri 2014. *Vallankumous eli Sisar Huttusen ihmeellinen elämä*. Käsikirjoittanut Juha Siltanen. KOM-teatterin kantaesitys 8.10.2014. Helsinki.
- Ringbom, Lars 1918. *Inbördeskriget i Finland. Psykologiska anteckningar*. Holger Schildts förlag, Helsinki.
- Ziehen, Theodor 1917. *Die Geisteskrankheiten des Kindesalters*. Reuther & Reichard. Berlin.

Internet-lähteet

- Kansallisen Edistyspuolueen Ohjelma 1918. Hyväksytty perustavassa kokouksessa Helsingissä 8.12.1918. *Poliittisten ohjelmien tietovaranto*. <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KE/301>.

Kirjallisuus

- Eduskunnan verkkosivut 2018. *Kansanedustajat. Akseli Nikula*. <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911136.aspx>.
- Erkkilä, Sven 1938. *Klinisch-statistische Untersuchung über die gerichtopsykiatrisch untersuchten Verbrecher in Finnland in den Jahren 1895–1919*. Mercatorin kirjapaino, Helsinki.

⁶⁶ Lerner 2003, 220–221; Freis 2015.

- Fagerudd, Hanna 2017. *Helsingin kirkkomellakat 1917 kolmen eri julkisuuskuvan kautta tarkasteltuna*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/191438>.
- Freis, David 2015. The Psychiatrist as the Leader of the Nation: Psycho-Political Expertise after the German Revolution, 1918/19. Teoksessa: Vandendriessche, Joris & Evert Peeters & Kaat Wils (toim.). *Scientists' Expertise as Performance. Between State and Society, 1860–1960*. Pickering & Chatto, London, 81–98.
- Hackler, Ruben & Katherina Kinzel (2016). Paradigmatische Fälle in den Geistes- und Sozialwissenschaften: Eine wissenshistorische Einleitung. Teoksessa: Hackler, Ruben & Katherina Kinzel (toim.). *Paradigmatische Fälle: Konstruktion, Narration und Verallgemeinerung von Fall-Wissen in den Geistes- und Sozialwissenschaften*. Schwabe Verlag, Basel, 5–26.
- Hahn, Judith 2016. Anarchisten, Attentäter und Revolutionäre: Zur Psychopathologisierung “politischer Verbrecher” zwischen 1880 und 1920. *Medizinhistorisches Journal* 51:1, 40–71.
- Hjerpe, Reino 2017. Suomen talous itsenäistymisen aikaan. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 113:3, 331–349.
- Ihalainen, Pasi 2017. Suomalaisen kansanvallan ja parlamentarismien legitimitettkriisi 1917–19 kansainvälisessä kontekstissa. *Tieteessä tapahtuu* 35:1, 3–9.
- Karimäki, Jenni 2015. Sisällissodan raunioista nousee eheytyksen feeniks: Edistyspuolue ja eheytymissihanne maailmansotien välillä. *Hybris*. <http://hybrislehti.net/2015-%E2%80%93-ihanne/sis%C3%A4llissodan-raunioista-nousee-eheytyksen-feeniks>.
- Kivimäki, Ville 2013. *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experiences, Trauma, and Military Psychiatry, 1941-1944*. Åbo Akademi University.
- Lerner, Paul 2003. *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*. Cornell University Press, Ithaca.
- Mattila, Markku 1999. *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Parhi, Katariina 2018. Young Man M: Political Violence, Moral Insanity, and Criminal Law in Finnish Psychiatry in the 1870s and 1880s. *Scandinavian Journal of History* <https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1430582>.
- Pohjola, Annakaisa 2017. *Vaarallinen rikoksenteijä? Tutkimus rikoksenteijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä*. Suomen Lakimiesyhdistys.
- Siltala, Juha 2009. *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Keuruu.
- Tikka, Marko 2008. *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Ajatus Kirjat, Jyväskylä.

Matleena Sopanen

Kirkon hajottaja vai rakentaja?

Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan anojat ja maallikkosaarnaajan kriteerit 1870–1923

Abstrakti

Käsittelen artikkelissani Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnalupatutkinnon suorittamiseen pyrkinettä maallikkomiehiä sekä odotuksia, joita papisto heihin kohdisti. Saarnaluvan saaneet saivat julistaa kirkossa ja ottaa osaa kristinuskon opetukseen. Tarkastelen saarnaluvan anojia joukkona, joka edusti kirkolle samanaikaisesti uhkaa ja mahdollisuutta. Lupaa anovat muodostivat koulutustasoltaan ja opintulkinnoiltaan heterogeenisen joukon: hakijoita koeteltiin suullisin ja kirjallisoin kokein, jotta luvan haltijoiksi päätyisi ainoastaan kirkolle myötämielisiä sekä kristinuskon opettamiseen kykeneviä miehiä. Papisto pyrki valvomaan paitsi saarnaluvan saaneiden julistusta myös näiden elämäntapoja. Saarna-oikeus oli mahdollista peruuttaa tilanteessa, jossa tutkinnon suorittanut käyttäytyi epäkristilliseen tai epäluterilaiseen tapaan. Toisaalta kirkon piirissä haluttiin myös aktivoita maallikoita hengelliseen työhön. Modernisaation murroksessa vanha kristillinen yhtenäiskulttuuri oli alkanut murentua, eikä kirkko tavoittanut kuulijoita enää samaan tapaan kuin aiemmin. Saarnaluvan saaneisiin turvauduttiin etenkin pappispulasta kärsivissä seurakunnissa. Virallista kirkon virkaa tutkinnon suorittaneilla ei kuitenkaan ollut – useimpien kohdalla saarnatoimi oli osa- ja väliaikainen. Papisto kävi 1800- ja 1900-luvuilla toistuvia keskusteluita maallikkosaarnaajien asemasta. Sekä maallikkosaarnan rajoittamisyhtymät että vaatimukset saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta kaatuivat kuitenkin aina enemmistön vastustukseen – tutkintojärjestelmä säilyikin pitkälti samanlaisena läpi tutkittavan ajanjakson. Järjestelmän avulla kirkko pyrki yhtä aikaa kontrolloimaan saarnatoimeen pyrkivien joukkoa sekä seulomaan siitä kristilliseen työhön parhaiten soveltuvia voimia. Käytän artikkelissani prosopografista tutkimusmetodia ja määritän saarnaluvan anojien joukon jaettujen ominaisuuksien kautta: tässä tapauksessa hakijoita yhdistävät sukupuoli sekä ajatus saarnaluvan tavoiteltavuudesta.

Avainsanat: maallikkosaarnaaja, saarnalupatutkinto, Suomen evankelisluterilainen kirkko, 1800- ja 1900-luku, prosopografia

Johdanto

Suomen evankelisluterilaisen kirkon vuoden 1869 kirkkolaki antoi maallikoille mahdollisuuden anoa tuomiokapitulilta ja piispalta virallista saarnalupaa. Saarnalupatutkinnon onnistuneesti suorittaneet miehet saivat ottaa osaa kristinuskon opetukseen ja julistaa kirkossa. Artikkelissani tarkastelen saarnaluvan anojien joukkoa osana kirkon kriisinhallintaa. Tutkintojärjestelmä otettiin käyttöön aikana, jolloin uudet uskonyhteisöt, maallistuminen ja yhteiskunnan modernisaatio olivat alkaneet horjuttaa kirkon perinteistä auktoriteettiasemaa. Saarnaluvan anojien joukko oli heterogeeninen niin koulutustaustan kuin opintutkinnon suhteen, joten vaati vakaata harkintaa valita joukosta kirkon palvelukseen sopivat miehet – virallista saarnalupaa ei tahdottu myöntää maallikolle, joka hajottaisi kirkkoa sen rakentamisen sijasta. Parhaimmassa tapauksessa papisto sai tutkinnon suorittaneesta arvokkaan liittolaisen vuosikausiksi.

Kirkon saarnalupatutkinnosta ei ole toistaiseksi valmistunut kattavaa tutkimusta. Erkki Kansanaho on käsitellyt saarnalupakysymystä osana seurakunnallisen ja yhdistyslinjaisen maallikkotoimen kehitystä. Lauri Koskenniemi tarkastelee aihetta kiertävää maallikkosaarnaajatoimintaa harjoittaneen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen näkökulmasta. Myös esimerkiksi Suomen Lähetysseuraa koskevassa tutkimuksessa kerrotaan joidenkin saarnaluvan saaneiden toiminnasta. Hans Cnattingius on tutkinut maallikon saarnaaoikeutta varhaisemman, Ruotsin vallan aikana säädetyn kirkkolain puitteissa. Hiippakuntien ja tuomiokapitulien historiaa käsittelevissä teoksissa saarnalupatutkintoa on käsitelty varsin vähän.¹ Aiemmassa tutkimuksessa on keskitytty kiertäviin maallikkosaarnaajiin sekä kirkon maallikkotoimen kehityksen yleislinjoihin. Saarnalupaa hakeneista miehistä sen sijaan tiedämme toistaiseksi vain vähän. Myös luvan saaneiden toiminnasta papiston rinnalla on tarjolla niukasti tutkimustietoa.² Artikkelissani pyrin hahmottamaan saarnaluvan anojien joukkoa pääpiirteissään sekä arvioimaan, millaisina hakijat näyttäytyivät kirkon silmissä ja millaisia odotuksia maallikoiden saarnatoimeen liitettiin.

Käytän lähteinäni Turun arkkihiippakunnan sekä Porvoon ja Savonlinnan hiippakuntien tuomiokapitulien arkistoaineistoa. Savonlinnan hiippakunta aloitti toimintansa vuonna 1897.³ Kuopion hiippakunnan osalta olen perehtynyt Hannu Mustakallion artikkelikäsitelmään, joka käsittelee alueen saarnaluvan hakijoita vuosina 1878–1910.⁴ Saarnalupa-anomusten sekä tuomiokapitulien istuntopöytäkirjojen avulla pystyn hahmottamaan hakijakunnan koostumusta sekä seuraamaan anomusten arviointia. 1900-

¹ Kansanaho 1960 ja 1964; Koskenniemi 1964, 1967, 1984 ja 2008. Suomen Lähetysseurasta ks. Saarilahti 1989. Cnattingius 1952. Cnattingiuksen mukaan saarnalupia myönnettiin ensisijaisesti teologian opiskelijoille, joten varhaisempi käytäntö ei ole täysin verrattavissa vuoden 1869 saarnalupatutkintojärjestelmään. Saarnalupatutkinnosta Turun tuomiokapitulissa ks. Kortekangas 1976, 436–437. Tiensuu (2005) ja Toiviainen (2004) eivät käsittele saarnalupatutkintoa teoksissaan. Maallikkosaarnakysymyksestä yleensä ks. myös esim. Juva 1960, 217–227.

² Käsitelen saarnaluvan saaneiden miesten toimintaa artikkelissani ”Maallikkosaarnaajan paikka – Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan saaneiden työala vuosina 1870–1923.” Ks. Sopanen 2019.

³ Hiippakunta perustettiin vuonna 1895 Porvoon hiippakunnan itäisimmistä ja Kuopion hiippakunnan eteläisistä osista. Vuodesta 1925 alue on tunnettu Viipurin hiippakunnan nimellä. Tiensuu 2005, 287; Toiviainen 2004, 14, 45.

⁴ Mustakallio 2019, julkaisematon käsikirjoitus.

luvulla kirkkoherrat alkoivat kirjoittaa saarnaluvan saaneiden toiminnasta vuosiraportteja.⁵ Arkistoaineistossa on paikoitellen puutteita. Saarnalupa-anomuksia on esimerkiksi kadonnut vuosien aikana, minkä vuoksi tietoa täytyy kerätä samanaikaisesti useammasta lähteestä ja täydentää myös kirjallisuuden avulla.⁶ Maallikkosaarnaajista ja muista artikkelin kannalta oleellisista teemoista keskusteltiin aikakauslehtien palstojen sekä kirkollis-, piispain- ja papiston lakimääräisten synodaalikokousten lisäksi niin sanotuissa yleisissä yksityisissä pappeinkokouksissa, joiden pitäminen alkoi 1800-luvun lopulla. Tapaamisissa papisto etsi keinoja vastata ajan haasteisiin.⁷ Kutsun saarnaluvan anojia heidän oikeilla nimillään, mutta arkaluontoisia tietoja en paljasta.

Sovellan artikkelissani prosopografista eli joukkobiografista tutkimusmenetelmää. Ymmärrän prosopografian sellaisen ihmisjoukon tutkimukseksi, jonka jäsenet jakavat jonkin tietyn ominaisuuden.⁸ Tässä tapauksessa joukon muodostavat saarnalupaa hakeneet miehet, joita yhdistää sekä sukupuoli että pyrkimys saarnalupatutkimuksen suorittamiseen. Pyrin hahmottamaan hakijakuntaa kokonaisuutena ja arvioimaan sitä papiston silmin, joten prosopografinen ote palvelee tarkoituksiani hyvin. Aikarajaukseni alkaa vuodesta 1870, jolloin uusi kirkkolaki astui voimaan. Päätän tarkastelun vuoteen 1923. Tuolloin Porvoon hiippakunnasta muodostettiin Tampereen hiippakunta sekä uusi Porvoon ruotsinkielinen hiippakunta (Borgå stift).⁹

Puhuessani saarnaluvan anojista osana kirkon kriisinhallintaa viittaan 'kriisillä' papiston sanallistamaan kokemukseen murroskaudesta, jossa kirkon perinteiset toimintamallit eivät enää päteneet. Kuten Rüdiger Graf ja Konrad Jarausch toteavat, kriisi on aina ihmisen, ei olosuhteiden määrittämä – kriisi on olemassa vain ääneen lausuttuna.¹⁰ Mistään jatkuvasta korkean intensiteetin kriisiajasta ei kuitenkaan ole kyse, vaan tutkimaani ajanjaksoon mahtuu myös seesteisempiä kausia. Kirkon oli puntaroitava asemaansa etenkin suhteessa uusiin uskonyhteisöihin, kriittiseen liberaaliin sivistyneistöön sekä työväenliikkeeseen. Murroksen vakavimmat kohdat osuvat vuoden 1905 suurlakkoon ja vuoden 1918 tapahtumiin. Tämän artikkelin puitteissa ei kuitenkaan ole mahdollista eikä tarpeenmukaista perehtyä seikkaperäisesti kaikkiin ajan tuomiin haasteisiin, vaan

⁵ Savonlinnan hiippakunnan raportteja löytyy satunnaisesti tuomiokapitulin arkiston diarioiduista ja diariomattomista asiakirjoista. Helpoiten tietoihin pääsee käsiksi etsimällä raporttien referaatit tuomiokapitulin istuntopöytäkirjoista.

⁶ Turun tuomiokapitulin istuntopöytäkirjojen ensimmäiset sisällysluettelot ovat vuodelta 1909, joten varhaisempia saarnalupapäätöksiä on pitänyt etsiä esimerkiksi anomusten päiväysten avulla. Porvoon tuomiokapitulille lähetettyjä hakemuksia ei ole säilynyt vuoden 1902 jälkeen, ja myös Savonlinnan kohdalla aineisto on aukkoista. Saarnaluvan saaneita koskevissa vuosiraporteissa on puutteita seurakuntien ja vuosien suhteen. Lisäksi niissä kerrotaan välillä myös muista kuin saarnalupatutkimuksen suorittaneista maallikoista.

⁷ Ensimmäinen tällainen kokous järjestettiin Lappeenrannassa vuonna 1887. Murtorinne 1992, 331–332.

⁸ Ks. esim. Hakosalo 2014; Uotila 2014. Prosopografian määritelmästä ei vallitse selkeää yksimielisyyttä. Esimerkiksi Heini Hakosalon mukaan prosopografia olisi syytä erottaa ryhmäbiografiasta, jossa tutkittavan joukon jäsenet yleensä tuntevat toisensa. Ryhmä määrittyy pikemminkin keskinäisten suhteiden kuin jaettujen ominaisuuksien kautta. Kollektiivinen biografia taas viittaa Hakosalon näkemyksen mukaan yleensä tutkimukseen, jossa tarkastellaan rinnakkain useampaa ihmiselämää, eikä tutkittavien välillä välttämättä ole keskinäistä sidettä. Ks. Hakosalo 2014, 53–54.

⁹ Toiviainen 2004, 45.

¹⁰ Graf & Jarausch 2017, 6, 15–16.

tavoitteena on tarkastella saarnalupajärjestelmää aikaan sidottuna ilmiönä. Vaatimus päätöksentekoon kuuluu 'kriisin' käsitteen ydinelementteihin.¹¹ Yhteisen linjan löytäminen osoittautui kuitenkin haastavaksi: murroskausi sai osan papistosta esittämään varsin pessimistisiä arvioita maan tilasta ja tulevaisuudesta, kun taas toiset näkivät ajan haasteissa tilaisuuden kirkon kehittämiseen. Näkemysten hajonta näkyy hyvin myös maallikkosaarnaajista käydyissä keskusteluissa.

Artikkelin ensimmäisessä luvussa käsittelen saarnalupatutkintojärjestelmää maallikkosaarnan laajemmassa kontekstissa. Kerron myös kirkkolain asettamista lähtövaatimuksista saarnaluvan anojille sekä esitän hiippakuntakohtaisen tilaston luvan anojien määrästä. Toisessa luvussa avaen saarnaluvan hakijoiden koulutustaustaa sekä tarkastelen odotuksia, joita maallikkosaarnaajien ja toisaalta pappien osaamiseen kohdistettiin. Viimeisen käsittelyluvun kohteena on saarnaluvan saaneiden työala. Johtopäätöksissä arvioin saarnalupatutkinnon sijaintia kirkon perinteiden vaalimisen ja uudistumishalun välisessä vuoropuhelussa.

Maallikkosaarnaajan monet kasvot

1800-luvulla luterilaisuudelle ja esivaltauskollisuudelle perustunut yhtenäiskulttuuri alkoi murentua herätysliikkeiden, modernisaation sekä Euroopan poliittisten tapahtumien johdosta. Uusi kirkkolaki sulki piiriinsä enää evankelisluterilaisen kirkon jäsenet eikä koko Suomen kansaa. Samalla se lisäsi kirkon sisäistä määräysvaltaa. Kirkkolain valmistelutyötä johtaneen Frans Ludvig Schaumanin näkemyksen mukaisesti maallikot otettiin mukaan päätöksentekoon sekä hallinnon ylä- että alatasoilla. Hierarkioiden purkaminen näkyi myös maallikkosaarnan aseman vahvistamisena. Lain muotoiluun vaikuttivat tässä Suomen vanhat herätysliikkeet rukoilevaisuus, herännäisyys, lestadiolaisuus ja evankelisuus, joissa maallikkosaarnaajaperinne oli vahva.¹²

Saarnalupatutkintoa on tarkasteltava suhteessa 1800- ja 1900-lukujen laajempaan julistustoimintaan. Kirkkolaki kumosi vuoden 1726 konventikkeliplakaatin, joka oli kieltänyt laajojen julkisten kokousten pitämisen ilman papin valvontaa.¹³ Aiempaa vapaampi linja antoi myös uusille uskonnollisille liikkeille tilaa juurtua Suomen maaperään. Ne haastoivat kirkon valta-aseman sekä pelkällä olemassaolollaan että suoralla kritiikillä. Ensimmäiset baptistisaarnaajat saapuivat Ahvenanmaalle 1850-luvulla, mistä toiminta levisi etenkin Pohjanmaan ja Etelä-Suomen rannikkoseuduille. Vuosisadan loppupuolella myös metodistit, adventistit, vapaakirkolliset ja Pelastusarmeija alkoivat saada maassa jalansijaa. Helluntailaisuus taas saapui Suomeen 1900-luvun alussa. Uusien

¹¹ Koselleck 2002, 12–13, 20–21.

¹² Kansanaho 1960, 66–67, 228–229; Juva 1976, 13–17; Pirinen 1985, 134–140, 157–159; Murtorinne 1992, 198–200, 215–220.

¹³ Kirkkolaki 1869, § 33. Ks. Lång (toim.) 19.

oppien leviäminen tapahtui aluksi pitkälti maallikkovoimin.¹⁴ Vuoden 1889 eriuskolaislain jälkeen metodistit ja baptistit järjestäytyivät omiksi uskonnollisiksi yhdyskunnikseen, mutta vapaakirkolliset jäivät vielä muodollisesti evankelisluterilaisen kirkon yhteyteen. Vapaakirkollinen liike pyrki aluksi uudistamaan kirkkoa sisältäpäin, mutta lopulta näkemyserot saivat allianssihengen laantumaan.¹⁵

Kysymys maallikkosaarnaajien valvonnasta oli toistuvasti esillä 1800-luvun kirkollis-, piispain ja pappeinkokouksissa. Maata kiertävien, erilaisia opintulkintoja edustavien puhujien katsottiin aiheuttavan seurakunnissa häiriötä sekä pahimmillaan levittävän harhaoppeja. Usein kävi niin, että pappi kuuli pitäjässä vierailleesta puhujasta vasta jälkikäteen. Papistolla oli kuitenkin vaikeuksia päästä yksimielisyyteen siitä, miten tilanteessa olisi parasta toimia. Osa papeista vaati maallikkosaarnan rajoittamista esimerkiksi niin, että saarnaajien tulisi aina ilmoittautua kirkkoherralle ennen puheiden pitämistä. Vapaan maallikkosaarnan puolustajat taas katsoivat rajoitusten olevan vastoin uuden kirkkolain henkeä. Lisäksi vaarana oli, että liiallinen kontrolli tuhoaisi myös hyvää tuottavan hengellisen aktiivisuuden. Moni maallikkosaarnaaja halusi auttaa taistelussa eriuskolaisuutta vastaan. Todennäköisesti sääntöjä noudattaisivat muutenkin vain sellaiset puhujat, jotka jo valmiiksi kunnioittivat kirkkoa. Rajoituksia vaativat papit puolestaan korostivat seurakuntien suojelutarvetta – kansa itse ei välttämättä osannut arvioida ”nurkkasaarnaajien” puheita kriittisesti.¹⁶

Valvonnan tarve heijastui myös saarnaluvan anojiin. Tuomiokapitulien oli varmistuttava siitä, etteivät luvan saaneet hajottaisi kirkkoa sisältäpäin. Tutkinnon suorittaneilla oli myös jossain määrin laajemmat oikeudet kuin muilla maallikoilla. Kirkkoraadilla oli oikeus kieltää hartaustilaisuuksissa puhuminen henkilöltä, joka julisti evankelisluterilaisen opin vastaisesti tai aiheutti seurakunnassa häiriötä. Saarnaluvan saaneisiin maallikkoihin kieltoa ei kuitenkaan voinut suoraan soveltaa, sillä heidät rinnastettiin kirkkolaissa pappeihin.¹⁷ Koska luvan saaneilla ei ollut kirkossa virallista virka-asemaa, ei heitä voinut toisaalta myöskään erottaa toimestaan. Vuodesta 1895 alkaen saarnalupa oli kuitenkin mahdollista peruuttaa.¹⁸ Usein keinoon turvauduttiin opillisten näkemyserojen vuoksi. Turun tuomiokapituli esimerkiksi päätti peruuttaa katekeetta Gustaf Adolf Wakaan (ent.

¹⁴ Tiivis yleisesitys 1800-luvun uusista uskonnollisista liikkeistä Suomessa, ks. Ketola & Virtanen 2008, 95–126. Ks. myös Juva 1960, 64–78; Murtorinne 1992, 307–311. Eriuskolaisista Turun, Porvoon ja Savonlinnan hiippakunnissa ks. Tiensuu 2005, 270–271; Kortekangas 1976, 427–430; Toiviainen 2004, 20.

¹⁵ Juva 1960, 130–140; Murtorinne 1992, 309–310, 349. Vapaakirkolliset perustivat kuitenkin vuonna 1889 Suomen Vapaa Lähetys -nimisen järjestön organisoidakseen toimintaansa. Vuonna 1923 suomenkieliset vapaakirkolliset järjestäytyivät itsenäiseksi kirkkokunnaksi, Suomen Vapaakirkoksi. Ruotsinkielinen haara säilyi Fria Missionsförbundet -yhdistyksenä aina vuoteen 2004 saakka, jolloin yhdistys rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi ja otti nimen Missionskyrkan i Finland. Ketola & Virtanen 2008, 111–112.

¹⁶ Ks. esim. Pkpk Turku 1875, 74–88, liite 1; Kkpk 1876, 290–306; Pkpk Porvoo 1880, 43–52; Pkpk Turku 1880, 74–84, 203, 205–217; Kkpk 1886, 212–224, 581–607; Pkpk Turku 1892, 106–107, 159–180; Pkpk Porvoo 1890, 196–208; Pkpk Porvoo 1892, 80–93; Pkpk Porvoo 1896, 135–136; Pkpk Turku 1896, 151–152; Kkpk 1893, 940–954, L. Kirkkolakivaliokunnan mietintö no:19. Maallikkosaarnan rajoittamista koskevan keskustelun päälinjoista ks. esim. Kansanaho 1960, 242–255.

¹⁷ Kirkkolaki 1869, § 33. Ks. Lång (toim.) 2015, 19. Ks. kirkkolain tulkinnasta ja saarnaluvan saaneen asemasta myös Kkpk 1876, 290–291, 293.

¹⁸ Ks. lain uudesta muotoilusta Lång 2015, 39. Lain uudelleen tulkintaa koskevasta keskustelusta ks. Kkpk 1886, 581–583, 607; Kkpk 1893, 940–954, L. Kirkkolakivaliokunnan mietintö no: 19.

Heinonen) saarnaluvan vuonna 1898, kun Wakaan maailmanloppua koskevat ennustukset olivat ensin ehtineet herättää julkista huomiota.¹⁹ Ennakkotapauksena saarnaluvan saaneiden kurinpidossa voidaan pitää Constantin Boijea. Boije menetti saarnalupansa jo vuonna 1890 pian sen jälkeen, kun hänet oli valittu Suomen Pelastusarmeijan ensimmäiseksi johtajaksi.²⁰

Kirkkolaki asetti saarnaluvan anojille kaksi lähtövaatimusta:

”[--] Hyviksi tunnetuille ja kristillismielisille hengille saakoon kuitenkin piispa ja tuomiokapituli, koeteltuansa heitä ensin, antaa luvan saarnata ja käydä kristinopin opettamiseen seurakunnassa osallisiksi.”²¹

Vaikka kirkkolaki ei suoraan aseta vaatimusta hakijan sukupuolesta, ovat kaikki tutkittavan ajanjakson hakijat miehiä.²² Naisten julkiseen saarnatoimintaan suhtauduttiin kirkon piirissä hyvin kriittisesti. Herätysliikkeissä, kuten lestadiolaisuudessa ja rukoilevaisuudessa, oli sen sijaan esiintynyt jonkin verran naispuhujia. Naiset pääsivät julistamaan myös esimerkiksi Pelastusarmeijan ja vapaakirkollisten riveissä, mitä monet papit, mukaan lukien pitkäaikainen arkkipiispa Gustaf Johansson (virassa 1899–1930), pitivät todisteena kyseisten uskonryhmien harhaoppisuudesta. Vastustuksen taustalla oli ajatus miehistä ja naisista lähtökohtaisesti erilaisina Jumalan luomuksina, joiden elämämpiiriinkin oli näin ollen oltava erilaiset.²³ Naisten katsottiin soveltuvan julkista saarna- ja opetustoimea paremmin kristillissosiaaliseen hoivatyöhön, esimerkiksi diakonissoiksi. 1800-luvun loppupuolella naisia alkoi hakeutua kasvavassa määrin myös ulkomailla tehtävään lähetystyöhön. Kirkon ja seurakuntien viralliseen päätöksentekoon heidän piti kuitenkin odottaa pääsyä pitkälle seuraavan vuosisadan puolelle.²⁴

Saarnaluvan saaneiden odotettiin olevan kristillisen elämän esimerkkeinä muulle seurakunnalle. Myös papinviran saaminen edellytti ”puhdasnimisyyttä ja

¹⁹ KAT TTA, A I: 128, 20.1.1898, § 13; KAT TTA, E VII: 2b, Dno: 1352/1897. Koskenniemen mukaan Wakaa oli erotettu Evankeliumiyhdistyksen kolportööritoimesta vuonna 1893, koska tämä ”harjoitti kustannustoimintaa omaan lukuunsa ja esiintyi suurielaisesti”. Koskenniemi 1964, 71–72.

²⁰ Boijella oli ennestään yhteyksiä myös vapaakirkollisiin. Hän suoritti saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa vuonna 1875. KAH PTA, Ca: 182, 30.11.1875, § 3. Luvan peruuttamisesta ks. KAH PTA, Ca: 197, 10.1.1890, § 32; 27.2.1890, § 40; 3.4.1890, § 18; 10.4.1890, § 32; 8.5.1890, § 39; 5.7.1890, § 18. Boijen vaiheista laajemmin ks. Heikkilä 2010.

²¹ Kirkkolaki 1869, § 106. Ks. Lång (toim.) 2015, 39. Saarnalupa voitiin edelleen antaa myös teologian opiskelijalle, mutta silloin luvan saaminen ei edellyttänyt erityisen tutkinnon suorittamista.

²² Ensimmäiset tähän mennessä löytämäni naispuoliset saarnaluvan anojat ovat jättäneet hakemuksensa Porvoon ruotsinkielisessä hiippakunnassa. Heidän anomuksensa ovat 1980-luvulta. BDA, Lekmannapredikanter-kansiot.

²³ Murtorinne 1992, 341–342; Markkola 2002a, 179–181. Suomen tunnetuimpiin naissaarnaajiin lukeutuu 1700-luvulla elänyt Liisa Eerikintytär, jota Irma Sulkunen on luonnehtinut varhaisen rukoilevaisuuden käynnistäjäksi. Naissaarnaajien rooli oli Sulkusen mukaan keskeinen etenkin herätyksen alkuvaiheessa, mutta toiminnan organisoituessa nousivat miehet usein johtajiksi naisten rinnalle tai näiden ohi. Sulkunen 1999, 65–83, etenkin 80–83. Lestadiolaisista naispuhujista ja liikkeen naiskuvasta yleensä ks. esim. Ihonen 2001.

²⁴ Naisista kristillissosiaalisessa työssä ks. Markkola 2002a. Naisläheteistä ks. Kena 2000. Kena keskittyy tutkimuksessaan Suomen Lähetysseuran toimintaan, mutta naisia oli myös esimerkiksi vapaakirkollisten ja evankelisten lähetystyössä. Naisten ja erityisesti naisteologiien asemasta evankelisluterilaisessa kirkossa ks. Lehtiö 2004.

hyvämaineisuutta”.²⁵ Hakijan taustaan tutustuminen alkoi papilta pyydetystä mainetodistuksesta, joka kertoi luvan anojan nimen, iän ja kotiseurakunnan sekä vahvisti, että tämä on käynyt Herran ehtoollisella. Vapaamuotoiseen anomuskirjeeseen oli liitettävä koulutusta koskevat tiedot ja suositukset. Luvan saaneiden toimia pyrittiin valvomaan vielä tutkinnon suorittamisen jälkeen, ja saarnaioikeus oli mahdollista menettää pahennusta herättävän elämäntyylin vuoksi.²⁶

Kirkkolain maininta kristillisestä mielestä tarkoitti käytännössä kirkollismielisyyttä. Eriuskolaissaarnaajien kontekstissa vaatimus olikin varsin ymmärrettävä. Kuitenkin myös kirkon sisällä oli erilaisia opillisia painotuksia. Monet tutkittavan ajan johtavat kirkonmiehet, kuten Gustaf Johansson, Torsten Thure Renvall (arkkipiispana 1884–1898) ja Savonlinnan piispana vuosina 1899–1924 toiminut O. I. Colliander olivat omaksuneet saksalaisen Johannes Tobias Beckin ajatuksiin perustuvan opintulkinnan, joka korosti Raamatun asemaa kristityn ylimpänä auktoriteettina. Beckiläisen linjan kannattajat ajautuivat usein opillisiin kiistoihin evankelisten pappien kanssa. Väittelyitä syntyi etenkin Turun ja Porvoon hiippakunnissa, joissa molemmilla leireillä oli pappiskannatusta.²⁷ Maallikkosaarnaajakysymyksen kannalta tämä on merkittävää, sillä saarnaajien valvontaa koskevissa pappein- ja kirkolliskokouskeskusteluissa käsiteltiin huomattavan usein Luterilaista Evankeliumiyhdistystä, joka oli organisoitunut evankelisen liikkeen pohjalta vuonna 1873. Yksi yhdistyksen keskeisistä toimintamuodoista oli kiertävä kirjanmyynti- ja saarnatoimi. Evankelist papit olivat yleensä vapaan maallikkosaarnan kannalla: rajoitukset olisivat vaikeuttaneet yhdistyksen maallikkopuhujien eli kolportöörien toimintaa merkittävästi.²⁸ Osittain tästä syystä maallikkosaarnan laajemmat rajoittamispyrkimykset epäonnistuivat toistuvasti.²⁹ Vuosisadan lopulla evankelinen liike ajautui kuitenkin sisäiseen hajaannukseen. Hajaannuksen syynä oli niin sanottujen vapaiden maallikkosaarnaajien yksipuoliseksi väitetty julistus ja yleinen kurittomuus, josta evankelisten pappien enemmistö tahtoi sanoutua irti.³⁰

Opilliset näkemyserot – ja mahdollisesti suoranaiset ennakkoluulot – saattoivat vaikuttaa myös kolportöörien saarnalupa-anomusten arviointiin.³¹ Kun Turun tuomiokapituli hylkäsi

²⁵ Kirkkolaki 1869, § 108. Ks. Lång (toim.) 2015, 39.

²⁶ Ks. esim. KAM VTA, Ca:23, 31.10.1919, § 36; 24.11.1919, § 49.

²⁷ Koskenniemi 1967, 64–68, 115–117, 190–205, 240–245; Kortekangas 1976, 429–430, 470–471; Murtorinne 1992, 167–174; Toiviainen 2004, 17–18, 22–23; Tiensuu 2005, 249, 269.

²⁸ Koskenniemi 1964; Koskenniemi 1967, etenkin 36–38, 41–43, 52–54, 118–129, 182–187; Koskenniemi 1984, 112–114, 185–186. Evankeliumiyhdistyksen saarnaajat toimivat yhdistyksen myöntämällä määräaikaikaisella luvalla. Yhdistyksen alkuperäisen sääntöehdotuksen mukaan saarnaajien olisi tullut suorittaa myös kirkon saarnalupatutkinto, mutta senaatti katsoi kirkkolain antavan jo tarpeeksi selkeät suuntaviivat maallikkosaarnan rajoista. Evankeliumiyhdistyksen saarnatoimea koskevasta keskustelusta ks. myös esim. Pkpk Porvoo 1875, 118–132.

²⁹ Kirkkolain muuttaminen olisi vaatinut kolme neljäsosaa kirkolliskokouksen edustajien äänistä. Kirkkolaki 1869, § 456. Ks. Lång (toim.) 2015, 161. Juvan mukaan tämä vaatimus osoittautui kuitenkin tulkinnanvaraiseksi. Juva 1976, 20, 56–57.

³⁰ Koskenniemi 1967, 99–108, 248–273; Koskenniemi 1984, etenkin 42–48, 52–66, 117, 178–182.

³¹ Koskenniemi on laatinut listan saarnalupatutkinnon suorittaneista Evankeliumiyhdistyksen saarnaajista. Ks. Koskenniemi 2008, 23–25. Tiedoista kuitenkin puuttuu useampia sellaisia miehiä, joilla lupa todellisuudessa oli. Esimerkiksi yhdistyksen saarnaajana vuosina 1911–1950 toiminutta Kalle Yrjö (Kaarle Yrjö) Harjunpääta

vuonna 1893 evankelisen saarnaajan Juho Evert Liljeroosin hakemuksen, oli päätöksen taustalla oletettavasti Kauhavan kirkkoherran laatima mainetodistus. Kirkkoherran mukaan Liljeroosin yksinkertaiset hartauspuheet saattaisivat kyllä tuottaa seurakunnassa siunausta, mutta vain, mikäli puhuja ”[–] tahtoo vaikuttaa sopusoinnussa seurakunnan paimenten kanssa, eikä rupee heidän opetustaan moittimaan”.³² Tuomiokapitulin hylkäävä päätös ei kuitenkaan estänyt Liljeroosia saarnaamasta, vaan korkeintaan hankaloitti sitä joillakin seuduilla.³³ Kenties kirkkolain liberaali linja sekä vaikeudet saarnaajien valvonnassa voivat osaltaan selittää saarnaluvan anojien pienekköä määrää: tutkinnon suorittaminen vaati vaivannäköä, mutta avasi lopulta vain rajallisen määrän uusia ovia.

	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
1870–1874	7	11	–
1875–1879	3	5	–
1880–1884	16	4	–
1885–1889	13	1	–
1890–1894	11	4	–
1895–1899	11	3	1
1900–1904	9	13	4
1905–1909	20	35	7
1910–1914	19	29	7
1915–1919	6	20	5
1920–1923	16	16	13
Hakijoita yhteensä	131 (110)	141 (136)	37 (36)

*Taulukko 1. Vuosittaiset hakijamäärät Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.*³⁴

Hakijamääriä laskiessani olen ottanut huomioon myös miehet, jotka ovat anoneet saarnalupaa useampaan otteeseen eri vuosina (ks. Taulukko 1.). Tällaisia tapauksia on Turun arkkihiippakunnassa yhteensä seitsemätoista. Heistä kaksi on anonut lupaa kolmesti

ei löydy Koskeniemen listalta. Harjunpää sai saarnaluvan Turun tuomiokapitulilta vuonna 1921. KAT TTA, A I: 151, 8.12.1921, § 53.

³² Hylkäävässä päätöksessä todetaan: ”Tuomiokapituli ei katsonut voivansa kosketeltujen todistusten nojassa pyydettyä lupaa antaa.” KAT TTA, A I: 123, 25.5.1893, § 13. Liljeroosin hakemuksesta ks. KAT TTA, F I j:1. ”Löyhän ultraevankelisen opin” saarnaajista varoitettiin myös esimerkiksi Savonlinnan hiippakunnan viisivuotiskertomuksessa. Pkpk Savonlinna 1902, 88–89.

³³ Liljeroos kuului evankelisen liikkeen vapaisiin maallikkosaarnaajiin. 1890-luvulla hän asui Forssassa ja teki sieltä käsin saarnamatkoja. Liljeroosin nimi poistettiin Evankeliumiyhdistyksen jäsenluettelosta vuonna 1895. Koskeniemi 1967, 249.

³⁴ KAT TTA, A I: 100–153; KAH PTA, Ca:177–230; KAM VTA, Ca:1–27. Kortekangas on päätenyt Turun arkkihiippakunnan osalta hieman erilaisiin lukemiin. Vrt. Kortekangas 1976, 436–437.

ja yksi peräti neljä kertaa, muut ovat tyytyneet kahteen hakemukseen. Kun nämä miehet lasketaan tilastoon vain kerran, saadaan Turun arkkihiippakunnan hakijalukemaksi 110. Porvoon hiippakunnassa kahteen otteeseen hakeneita on viisi ja Savonlinnan hiippakunnassa yksi. Luvan anojien joukossa on lisäksi kahdeksan miestä, jotka ovat anoneet saarnalupaa kahdelta eri tuomiokapitulilta.³⁵ Kun nämä seikat huomioidaan laskuissa, on hakijoita kaiken kaikkiaan 274. Kuopion hiippakunnan luvan anojien määrä näyttäisi tulevan lähimmäksi Savonlinnan lukemia: Mustakallion mukaan hiippakunnassa oli vuosina 1878–1910 yhteensä 22 saarnaluvan anojaa.³⁶ Turun ja Porvoon tuomiokapitulien hakijapiikit sijoittuvat suurlakkoa seuranneelle viisivuotiskaudelle. Itäisessä hiippakunnassa huippu sen sijaan saavutetaan sisällissodan ja uskonnonvapauslain ajallisessa välimaastossa.

Hengen vai tiedon voimalla?

Hyvän maineen ja kristillisen mielen lisäksi saarnaluvan anojilta odotettiin sekä kirjatieoutta että käytännön saarna- ja opetustaitoja. 1890-luvulta alkaen hakijoita pyydettiin laatimaan uskonnollinen kirjoitelma tuomiokapitulien määräämästä aiheesta.³⁷ Mikäli kirjoitus täytti sille asetetut kriteerit, kutsuttiin hakija suullisiin kokeisiin. Tuomiokapitulit saivat itse päättää kokeiden tarkemmasta sisällöstä. Käytäntöjen yhtenäistämiseksi piispainkokous esitti vuonna 1912, että kaikkien hiippakuntien hakijoita kuulusteltaisiin käytännöllisessä Raamatun tuntemisessa, dogmatiikassa, kirkkohistoriassa, kateketiikassa ja kirkkolain yleistuntemuksessa. Lisäksi hakijalta saatettiin vaatia saarnanäytettä tai raamatunselitystä.³⁸

³⁵ Esimerkiksi torppari Olli Juho Heikkinen anoi saarnalupaa kahdesti Kuopion tuomiokapitulilta, mutta tuli molemmilla kerroilla hylätyksi. Kolmas, Turun tuomiokapitulille lähetetty anomus sen sijaan johti saarnaluvan saamiseen. Mustakallion tulkinnan mukaan arkkihiippakunnan papisto suhtautui pohjoisen virkaveljiään myötämielisemmin maallikkosaarnaajiin. Mustakallio 2019. Heikkisen hakemuksesta ks. KAT TTA, A I: 141, 21.9.1911, § 5; FI j: 2.

³⁶ Mustakallio 2019.

³⁷ Aloite käytäntöön tuli vuonna 1892 pidetyltä piispainkokoukselta. *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 16.

³⁸ Ehdotuksessa oli myös listattu teoksia, jotka hakijan tulisi lukea valmistautuessaan kokeisiin. SKJS 1912 no: 1, 18–19.

	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
Hyväksytty	59	92	25
Hylätty	37	20	6
Keskeytynyt	14	24	5
Hakijoita yhteensä	110	136	36
Hyväksytyjen osuus hakijoista	53,6 %	67,6 %	69,4 %

Taulukko 2. Hyväksytyt, hylätyt ja keskeytyneet saarnalupa-anomukset Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.³⁹

Anomusten hyväksymisprosentti on suhteellisen korkea kaikissa tarkastelun kohteena olevissa hiippakunnissa (ks. Taulukko 2.).⁴⁰ Mustakallion mukaan myös Kuopion hiippakunnassa suurin osa hakemuksista hyväksyttiin.⁴¹ ”Keskeytynyt” viittaa tässä tilanteeseen, jossa hakijalle on annettu lupa tutkinnon suorittamiseen, mutta lähteistä ei löydy tietoa hakuprosessin jatkosta.⁴² Suullisiin kokeisiin saapuminen on saattanut olla hankalaa etenkin kapitulista kaukana asuville hakijoille, mikä on mahdollisesti viivyttänyt tutkintosuunnitelmia tai keskeyttänyt ne kokonaan.⁴³ Keskeytyneisiin hakemuksiin on laskettu mukaan myös kaksi tapausta, joissa saarnaluvan anoja on itse vetänyt hakemuksensa pois.⁴⁴ Hyväksytyjen anomusten määrää katsottaessa on huomioitava kiertokoulunopettaja Sylvester Kettusen tapaus. Kettunen suoritti saarnalupatutkinnon Kuopion tuomiokapitulissa vuonna 1896, mutta sai samana vuonna laajennetun saarnaoikeuden myös Porvoon ja Turun tuomiokapituleilta.⁴⁵ Kun Kettusen saarnalupa lasketaan tilastoon vain kerran, on saarnalupatutkinnon suorittaneita miehiä yhteensä 175. Määrää voi pitää vaatimattomana suhteessa yli viidenkymmenen vuoden ajanjaksoon.

³⁹ Hyväksytyjen sarakkeeseen on laskettu hakijat, joiden tutkinnon suorittamisesta on selkeä pöytäkirjamerkintä tai luvan saamisesta tai sen peruuttamisesta on tiedotettu *Suomen kirkon julkisissa sanomissa*. Olen tulkinut hyväksytyiksi myös tapaukset (8), joissa hakijalle on annettu lupa suullisten kokeiden suorittamiseen ja lisäksi hänet mainitaan saarnaluvan saaneita koskevissa vuosiraporteissa. Osa luvan saaneista on suorittanut tutkintonsa loppuun artikkelin aikarajauksen ulkopuolella.

⁴⁰ Vrt. Kortekangas 1976, 437.

⁴¹ Kahdestakymmenestä kahdesta (22) hakemuksesta hyväksyttiin yhteensä kuusitoista. Mustakallio 2019.

⁴² Tiedon kerääminen tuotti hankaluuksia myös papistolle. Vuoden 1913 kirkolliskokouksessa esitellyssä selvityksessä todetaan suoraan, että saarnaluvan saaneista kootut tiedot ovat monessa suhteessa vajavaisia. Kkpk 1913, L. I, Kirkkolakikomitean mietintö, 298–300.

⁴³ Ainakin yhdessä tapauksessa luvan anoja on kuollut kesken hakuprosessin. Olli Kuittinen sai Turun tuomiokapitulilta luvan suullisten kokeiden suorittamiseen vuoden 1908 lokakuussa. KAT TTA, A I: 138, 29.10.1908, § 4. Keväällä 1909 hän valmistautui lähtemään tuomiokapituliin, mutta sairastui matkalla kuolemanvakavasti. Kuukauslehti, no: 2, 10–11.

⁴⁴ KAT TTA, A I: 139a, 9.9.1909, § 16; KAM VTA, Ca:1, 16.8.1897, § 45.

⁴⁵ Aloitteen tekijänä oli silloinen Kuopion piispa Gustaf Johansson. Johansson valvoi Suomen Lähetysseuraan kuuluvaa Knorringin lähetysrahastoa, jonka kiertäväksi saarnaajaksi Kettunen oli valittu. KAT TTA, A I: 126, 9.4.1896, § 4; KAH PTA, Ca: 203, 15.4.1896, § 33; Mustakallio 2019.

Yleisin syy hakemuksen hylkäämiselle oli heikko menestys kirjallisissa tai suullisissa kokeissa. Myös liitteiden puuttuminen saattoi johtaa kieltävään vastaukseen. Muutamissa tapauksissa anomuksen hylkäämistä on perusteltu hakijan nuoruudella tai korkealla iällä.⁴⁶ Niin luvan anojien kuin sen saaneiden joukko on kuitenkin kokonaisuudessaan varsin heterogeeninen. Vaikka tutkinnon suorittaneet oli teoriassa todettu tiedoiltaan ja taidoiltaan opetustoimeen kykeneviksi, oli joidenkin pappien mielestä ongelmallista, että vailla teologisia opintoja tai muuta korkeampaa koulutusta olevat miehet saivat julistaa kirkossa.⁴⁷ Jo vuonna 1891 pidetyssä piispainkokouksessa harkittiin, että saarnaluvan anojilta vaadittaisiin samaa uskonnon oppimäärää kuin ylioppilastutkinnossa tai teologisen erotutkinnon approbatur-tason kurseja, mutta asia jäi sikseen.⁴⁸ Kirkkolain lavea muotoilu mahdollisti sen, että saarnaluvan anojia ilmaantui yhteiskunnan kaikista kerroksista.

Ammattinimike	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
Kansakoulunopettaja	44	44	10
Kiertokoulunopettaja	12	5	4
Lukkarit, urkurit	3	3	2
Diakonit	6	6	–
Maallikkosaarnaajat	9	33	3
Talonpojat, torpparit	10	6	5
Itselliset	2	4	–
Käsityöläiset	3	13	2
Muut	20	21	9
Ei tietoa	1	1	1
Yhteensä	110	136	36

*Taulukko 3. Saarnaluvan anojien ammattijakauma Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.*⁴⁹

Kansakoulunopettajat ovat hakijoiden selvästi suurin yksittäinen ammattiryhmä (ks. Taulukko 3.). Myös yli puolet Kuopion hiippakunnan vuosien 1878–1910 hakijoista oli

⁴⁶ Ks. esim. KAT TTA, A I: 146, 18.4.1916, § 11; KAM VTA, Ca:14, 7.4.1910, § 55.

⁴⁷ Ks. esim. Pkpk Porvoo 1875, 40–42; Pkpk Savonlinna 1912, Alustuksia, 23.

⁴⁸ *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 8–9. Tutkintovaatimusten korottamista ehdotettiin myös esimerkiksi vuonna 1912 pidetyssä piispainkokouksessa. SKJS 1912, no: 1, 12.

⁴⁹ KAT TTA, A I: 100–153, F I j:1–3; KAH PTA, Ac:6, Ej 1:1, Ca:177–230; KAM VTA, Ca:1–27. 'Maallikkosaarnaaja' viittaa tässä uskonnollisten yhdistysten ja seurojen kiertäviin puhujiin, kuten Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportööreihin. Mainitun yhdistyksen puhujista vain harvat olivat kokopäiväisiä saarnaajia (Koskeniemi 1964, 73), joten mikäli aineistossa on mainittu kolportöörin lisäksi jokin toinen ammatti, olen merkinnyt hakijan sen mukaan. Jos hakijan ammattinimike on vaihtunut kesken hakuprosessin, olen merkinnyt tilastoon ensimmäisenä mainitun. Olen ryhmitellyt diakonit omaan kategoriaansa siitä huolimatta, että näiden työtehtävissä saattoi olla hyvinkin paljon vaihtelua. Diakonien työalasta ks. tarkemmin Penttinen 2011. Kategoriasta 'muut' löytyy esimerkiksi karjako, konduktööri, monttööri, kauppa-apulainen, vanginvartija, kirjailija, koululaisia ja jopa yksi entinen kappalainen.

ammattiltaan kansakoulunopettajia.⁵⁰ Tuomiokapitulien näkökulmasta laajahkon yleissivistyksen saaneet ja opetustoimeen koulutetut miehet ovat todennäköisesti olleet mieluisia hakijoita. Tähän tulkintaan viittaa myös se, että Savonlinnan hiippakunnassa päätettiin vuonna 1900 vaatia saarnaluvan anojalta vähintään ylemmän oppikoulun, kansakoulunopettajaseminaarin tai lähetys- tai diakonikoulun tasoista lähtökoulutusta.⁵¹ Lisäksi kristillinen vakaumus oli pitkään lähtövaatimuksena kansakoulunopettajaseminaariin pyrkiville.⁵² Suomen Lähetysseuran lähetyskoulun oppilaat muodostavat toisen oletettavasti toivotun hakijaryhmän. Koulun oppilaita on aineistossa yhteensä 12.⁵³ Ei ole yllättävää, että he kaikki ovat saaneet saarnaluvan – olihan lähetyskoulu valmentanut oppilaansa nimenomaan saarna- ja opetustyöhön.

Ennen vuonna 1923 voimaan astunutta uskonnonvapauslakia kaikkien suomalaisten oli kuuluttava johonkin uskonnolliseen yhteisöön, ja kansan enemmistön kohdalla tuo yhteisö oli evankelisluterilainen kirkko. Kirkossa kuitenkin tiedostettiin, että yhä useammille sen jäsenyys oli lähinnä muodollisuus. Sivistyneistön etäännyminen oli alkanut jo 1800-luvun loppupuolella, mutta uuden vuosisadan taitteessa myös rahvas näytti ajautuvan kauemmas kirkon helmasta. Murros ilmeni paitsi kriittisinä puheenvuoroina myös esimerkiksi vähenevänä ehtoollisella ja kirkossa käynnillä.⁵⁴ Kirkko näki saarnaluvan anojissa potentiaalia joukkoluopumuksen torjumiseen. Toisin kuin pappeja, maallikoita olisi hankala syyttää leivän eteen saarnaamisesta – useimmat hakijat saivat elantonsa muualta kuin julistamisesta. Etenkin rahvaaseen saarnaajien samaistuttavuus ja kansanomaisen puhe saattaisivat tehotta paremmin kuin papin saarna. Toisaalta oli varottava liiallista tunteisiin vetoamista, sillä se saattaisi johtaa pinnalliseen uskoon ja vähentää kiinnostusta kirkon opetukseen.⁵⁵ Esimerkiksi Mikkelin vuoden 1891 yksityisessä pappeinkokouksessa valitettiin, miten vastaheränneet saattoivat antautua tunteiden vietäviksi jopa epäterveessä mittakaavassa.⁵⁶ Etenkin Pelastusarmeijan, baptistien ja vapaakirkollisten toiminnassa

⁵⁰ Mustakallio 2019.

⁵¹ Poikkeustapauksissa lähtövaatimuksista oli kuitenkin mahdollista joustaa. KAM VTA Ca: 4, 29.8.1900, § 40. Samalla päätettiin, että luvan anojan oli oltava vähintään 30-vuotias. Vertailun vuoksi mainittakoon, että papiksi vihkimisen alaikäraja oli vuodesta 1824 alkaen 22 vuotta. Kansanaho 1963, 17.

⁵² Rantala 2011, 282–283.

⁵³ Kaikki lähetyskoulun oppilaat anoivat lupaa Porvoon tuomiokapitulilta. Heidät on laskettu maallikkosaarnaajien kategoriaan. Olen lukenut maallikkosaarnaajiksi myös kaksi kotimaahan palannutta lähetysaarnaajaa: Karl Leonard Tolosen ja Pietari Kurvisen. Tolonen ja Kurvinen saivat saarnaluvan vuonna 1876 Suomen Lähetysseuran pyynnöstä. Ks. KAH PTA, Ca: 183, 27.12.1876, § 26. Saarnalupa on myönnetty myös lähetysaarnaajiksi opiskelleille Juha Soiniselle ja Kustaa Puusaarelle, joita ei terveydellisten syiden vuoksi voitu sijoittaa ulkomaille. KAH PTA, Ca: 226, 6.3.1919, § 41; 13.3.1919, § 36 ja 26.6.1919, § 30. Kirkkoherrojen vuosiraporteissa esiintyy enemmänkin entisiä lähetysaarnaajia, joita ei kuitenkaan mainita varsinaisessa saarnalupa-aineistossa. Olen jättänyt heidät tässä laskuista pois.

⁵⁴ Vja 1912, no: 1, 2–3; Juva 1960, 9–11; Veikkola 1969, 30; Murtorinne 1992, 288–290; Murtorinne 1995, 88–90; Tiensuu 2005, 260–267, 313–317. Mikkelin yksityisessä pappeinkokouksessa etsittiin vuonna 1891 keinoja kirkkoa karttelevan sivistyneistön kohtaamiseen. Pkpk Mikkelä 1891, 149–163.

⁵⁵ Pkpk Porvoo 1875, 41–42; Vja 1890, no: 2, 259.

⁵⁶ Pkpk Mikkelä 1891, 33–46. Myös kappalainen J. V. Vartiainen varoitti äskettäin uskoon tulleista saarnaajista. Vja 1890, no: 2, 258.

tunteiden näyttämiseen jopa rohkaistiin, mikä voi osaltaan selittää kirkonmiesten kriittistä suhtautumista.⁵⁷

Maallikkosaarnaajien tiedoista ja taidoista käytyä keskustelua on arvioitava pappissivistyksen kontekstissa. Yliopistossa suoritettavasta loppututkinnosta tuli pakollinen edellytys papinvirkaan pääsemiselle vasta vuonna 1846. Tätä ennen tuomiokapitulit olivat halutessaan voineet vihkiä virkaan myös teologiaa opiskelleita miehiä, joilta tutkinto oli syystä tai toisesta jäänyt suorittamatta. Tieteellisen maailmankuvan yleistymisen 1800-luvun loppupuolella asetti yliopistotutkinnolle uudenlaisia odotuksia. Teologisessa tiedekunnassa klassisten kielten lukeminen vei muilta opinnoilta paljon aikaa, minkä vuoksi tulevien pappien yleissivistys jäi ihanteista jälkeen. Tutkinnon alhainen taso herätti julkisuudessakin huomiota ja vaikutti haitallisesti pappiskuvaan.⁵⁸

Keskusteluun pappissivistyksen tasosta vaikutti myös Suomen sporadinen pappispula. Papin ammatin vähentynyt arvostus, nuorille miehille avautuneet uudet mahdolliset urapolut, opintoajan taloudelliset vaikeudet sekä apulaispappien vaatimaton toimeentulo selittivät osaltaan 1800-luvulla alkanutta laskua teologian opiskelijoiden määrässä. Samanaikaisesti papiston koostumus muuttui, kun teologiseen tiedekuntaan hakeutui säätyläisperheiden poikien sijasta yhä enemmän suomenkielisiä, talonpoikais- ja käsityöläskodeista lähteneitä nuoria miehiä. Pienimmillään opiskelijamäärät olivat 1860-luvulla ja vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Myös 1920-luvun alussa opiskelijoista oli pulaa. Tilanteen korjaamiseksi ehdotettiin vuosien varrella erilaisia ratkaisuja, mukaan lukien tutkintovaatimusten laskemista. Valmistuminen olisi tällöin nopeutunut, mutta samalla pappien jo ennestään alhaisena pidetty sivistystaso olisi laskenut entisestään. Kyvykkäiden opiskelijoiden houkuttelemiseksi ja papiston arvostuksen lisäämiseksi tutkintovaatimuksia haluttiinkin mieluummin korottaa kuin laskea.⁵⁹

Saarnaluvan saaneet kirkon työkentällä

Kuten edellä on kerrottu, maallikkosaarnaajia koskevat pappein- ja kirkolliskokouskeskustelut keskittyivät kirkkolakia seuranneina vuosikymmeninä lähinnä kiertävän julistustoiminnan rajoittamiseen. Vuosisadan lopulla keskustelussa tapahtui käänne, kun yhä useammat papit alkoivat vaatia saarnatoimen järjestämistä ja selkeämpää

⁵⁷ Markkola 2002b, 289–292. Toisaalta esimerkiksi pastori K. A. Hildén pohti Porvoon pappeinkokouksessa vuonna 1896, olisiko papeilla mahdollisesti jotain opittavaa ”lahkolaisten” tunnepitoisesta julistamisesta. Pkpk Porvoo 1896, 128–131.

⁵⁸ Juva 1960; 22, 25, 91–92; Kansanaho 1963, 26–32. Ks. pappien koulutusta koskevista aikalaiskeskusteluista esim. Kkpk 1876, 384–401; Pkpk Mikkeli 1891, 99–118.

⁵⁹ Björklund 1939, etenkin 21–25, 27–39, 139–146, 169–180; Kansanaho 1963, 30–31; Kortekangas 1976, 438–439; Murtorinne 1992, 233–236, 321; Murtorinne 1995, 47–48, 167. Ks. myös Pkpk Mikkeli 1891, 118–124; Pkpk Savonlinna 1900, 29–52. Pappispulan ratkaisuehdotuksista tiiviisti ks. esim. Björklund 1939, 184–213.

ohjaamista kirkon yhteyteen.⁶⁰ Käänteeseen taustalla oli kirkon kasvava kiinnostus sisälähetystä kohtaan. Sisälähetys on laaja, monitulkintainen käsite, joka voi pitää sisällään esimerkiksi hengellisen kirjallisuuden levittämistä, kristillissosiaalista työtä yhteiskunnan heikkojen ja turvattomien keskuudessa sekä saarnatoimintaa.⁶¹ Erilaiset uskonnolliset yhdistykset olivat harjoittaneet sisälähetystä jo 1800-luvulta alkaen. Ne olivat huolehtineet monista sellaisista aloista, joihin paikallisseurakunnilla ei ollut tarjota työvoimaa tai osaamista. Yhdistyskenttä samanaikaisesti uhkasi sekä virkisti perinteistä, paikallisseurakuntiin sidottua ja jumalanpalveluskeskeistä uskonkulttuuria – tulkinta riippui papista. Itsenäiset mutta kirkon hengessä toimivat kirkolliset yhdistykset⁶² lisäsivät kannatustaan etenkin suurlakon jälkeen.⁶³ Saarnalupatutkintojärjestelmä voidaan nähdä yhtenä linkkinä kirkon ja yhdistyskentän välillä, sillä luvan anojissa on runsaasti erilaisten yhdistysten, kuten Suomen Lähetysseuran, Merimieslähetyskeskuksen, Pyhäkouluyhdistyksen sekä paikallisten sisälähetysjärjestöjen työntekijöitä.

Kirkon sisälähetyskeskuksen erityisen huomion kohteeksi tulivat kaupunkien, teollisuusalueiden sekä rautatie- ja tukkityömaiden työväestö, jonka keskuudessa kirkko- ja yhteiskuntakriittisten ajatusten pelättiin leviävän. Huoli kasvoi vuoden 1905 suurlakon jälkeen ja huipentui sisällissodassa. Ennen suurlakkoa etenkin maaseudun työväestö oli kuitenkin vielä pitkälti kiinni kirkollisessa elämässä.⁶⁴ Lakon kuohunta järkytti etenkin papiston johtomiehiä. Työväenliikkeen lisäksi kirkon kritiikkiin ottivat osaa myös radikaali ja liberaali sivistyneistö sekä perustuslailliset, jotka olivat pettyneet papiston sortovuosien myöntövyöspolitiikkaan.⁶⁵ Toisaalta monet papit osallistuivat suurlakon mielenilmauksiin ja vaativat, että kirkon tulisi ottaa enemmän osaa yhteiskunnan sosiaalisten epäkohtien ratkaisuun. Näin olisi mahdollista myös kuroa umpeen työväestön ja kirkon välistä kuilua. Sisällissodan aikana tuo kuilu levisi entistä suuremmaksi.⁶⁶

Suurlakko jälkimaininkeineen kannusti papiston uudistusmielistä laitaa kehittämään kirkkoa sisältäpäin. Teologisen lauantaiseuran ja nuorkirkollisen suuntauksen papit halusivat turvata kirkon aseman modernisoituvassa yhteiskunnassa. Tavoitteen saavuttaminen edellytti myös maallikoiden aktivoimista seurakuntatyöhön, mihin haettiin vaikutteita ulkomaita myöten. Maallikoiden osaamista kaivattiin esimerkiksi

⁶⁰ Keskustelussa tapahtuneeseen käänteeseen vaikutti osaltaan vuoden 1889 eriuskolaislaki, jonka myötä esimerkiksi aiemmin häiriötä aiheuttaneiden baptistisaarnaajien asema oli selkiytynyt. *Kansanaho* 1960, 253–255.

⁶¹ Markkola 2002a, 53–57; Huhta & Malkavaara 2005, 14–18, 21–23. Ks. sisälähetyskeskuksen määritelmästä myös *Kansanaho* 1960, 7–10 ja 1964, 11–13.

⁶² Ks. 'kirkollisen yhdistyksen' määritelmästä tarkemmin Heikkilä 1979, 15–16.

⁶³ Heikkilä 1979, 93–97, 117, 131, 153, 263–271; Murtorinne 1992, 278–280; Murtorinne 1995, 74–79, 88–90; Toiviainen 2004, 25–29, 40; Tiensuu 2005, 267–269. Pyrkimyksistä sisälähetystyön keskittämiseen ks. esim. Veikkola 1980, 140–154.

⁶⁴ Murtorinne 1995, 68, 118–121; Markkola 2002b, 280–281; Hartikainen 2008, 137.

⁶⁵ *Vja* 1912, no: 1, 1–3; Veikkola 1969, 91; Murtorinne 1995, 19–22, 32–34; Toiviainen 2004, 28–30; Hartikainen 2008, 138–139, 147–153, 157–158.

⁶⁶ Veikkola 1969, 29, 120–124, 132; Murtorinne 1995, 71–73; Hartikainen 2008, 137–144; Toiviainen 2004, 33–38. Sosiaalisten epäkohtien ratkaisusta keskusteltiin esimerkiksi Savonlinnan vuoden 1912 pappeinkokouksessa, jossa tarkastettiin asessori Matti Tarkkasen laatima synodaaliväitöskirja ”Sosialinen kysymys Raamatun valossa”. Pkpk Savonlinna 1912, 7–29.

pyhäkouluissa, kirkkokuoroissa ja laupeudentyössä.⁶⁷ Pastori Otto Aarnisalo, josta tuli vuonna 1905 perustetun Suomen Kirkon Sisälähetysseuran johtaja, oli pyrkinyt jo edellisen vuosisadan puolella myös keskitetyn, kirkon palvelukseen kiinteästi sidotun maallikkosaarnaajatoimen kehittämiseen. Aarnisaloon ja muiden samanmielisten vaivannäkö johti vuonna 1901 sisälähetysaarnajalinjan avaamiseen Lähetysseuran lähetyskoulussa. Sisälähetysseuran omistama Liikolan diakonilaitos puolestaan aloitti 6–8 viikkoa kestävästä saarnaajakurssista vuonna 1910. Sekä Liikolan että Lähetysseuran oppilaat suorittivat opintojensa päätteeksi kirkon saarnalupatutkinnon,⁶⁸ joka näin ollen säilytti asemansa eräänlaisena maallikkosaarnaajatoimen virallisena sinettinä. Vaikka pääpaino seurakuntalaisten aktivoimisessa oli muualla kuin julistustyössä, olivat etenkin suurten, vaikeakulkuisten ja väkirikkaisten seurakuntien papit valmiita turvautumaan maallikkosaarnaajien apuun. Useissa saarnalupa-anomuksissa suosituksia laatineet papit kertovat suoraan, etteivät selviä töistään omin voimin.⁶⁹

Saarnaluvan saaneita koskevien vuosiraporttien laatimisesta päätettiin Turun arkkihiippakunnassa vuonna 1907 ja Porvoon ja Savonlinnan hiippakunnissa vuonna 1912.⁷⁰ Raporttien perusteella tutkinnon suorittaneiden tyypillisintä työalaa oli hartauskokouksissa ja jumalanpalveluksissa puhuminen, avustaminen rippikoulussa ja kinkereillä sekä pyhäkoulun ja raamatunselitysten pitäminen. Mikäli pappi sairastui tai oli matkoilla, saattoi saarnaluvan saanut pitää jumalanpalveluksen itsenäisesti, kuitenkin ilman ehtoollisen jakamista.⁷¹ Ehtoollisen ja kasteen toimittaminen on perinteisesti kuulunut vain pappisvirkaan vihityille.⁷² Turun pappeinkokous valmisteli kuitenkin vuonna 1907 aloitteen, jossa valituille saarnaluvan saaneille ehdotettiin väliaikaista oikeutta sakramenttien jakamiseen. Aloitteen tavoitteena oli helpottaa vallitsevan pappispulan vaikutuksia. Ehdotuksen taakse asettui myös arkkipiispa Johansson, jonka mukaan oli korkea aika ”*valmistaa apukeinoja suuria hätäpäiviä varten*”.⁷³ Ajatusta käsiteltiin hieman

⁶⁷ Vja 1912, no: 1, 4–5; Vja 1915, no: 8–9, 222–234; Veikkola 1969, 28–30; Veikkola 1980, 131, 140, 160–161, 167–169, 183–198, 301–319 Toiviainen 2004, 31–33. Nuorkirkollisuuden ulkomaisista vaikutteista ks. Veikkola 1980, 81–130.

⁶⁸ Paananen 1955, 64; Kansanaho 1964, 12–13, 24–27, 77–83; Saarilahti 1989, 153–161. Saarnaajakoulutuksen vaikutukset jäivät kuitenkin laihoiksi. Liikolassa kurssit jouduttiin lopettamaan resurssipulan vuoksi jo viiden toimintavuoden jälkeen, ja Lähetysseuran sisälähetyslinjalta oli valmistunut vuoteen 1911 mennessä vain kymmenen oppilasta. Ks. saarnaajakurssien opetuksesta ja osanotosta myös Kkpk 1913, L. Kirkkolakikomitean mietintö XVII, 301.

⁶⁹ Taloudelliset seikat saattoivat estää suurten seurakuntien jakamisen: uuden seurakunnan oli kyettävä tarjoamaan papistolleen riittävä elintaso. Murtorinne 1992, 274–275. Työvoimapulassa harkittiin myös esimerkiksi useamman seurakunnan alueella liikkuvan yhteisen apupapin palkkaamista. Pkpk Porvoo 1902, 68–73. Nuorkirkolliset kannattivat seurakuntien jakamista, koska sen uskottiin edistävän seurakuntatietoisuuden syntymistä. Veikkola 1980, 157–160.

⁷⁰ SKJS 1912, no: 1, 11–12, 19; KAT TTA, B III: 22, kiertokirje no: 983.

⁷¹ KAT TTA E VII: 2b, 4b, 6b, 8b, 10b, 13b, 24c, 28b, 30b, 32b, 33c, 35b, 41.1, 42, 43.1, 44.1, 45, 46.1, 46.2, 47.2, 48, 50, 51.1, 51.3, 52.1; KAH PTA, Ed 7:1–2; KAM VTA, Ca: 17–27, ks. sisällysluettelosta ’saarnalupa’ ja ’ilmoitukset saarnaluvan saaneista’. Saarnaluvan saaneiden työtehtävistä ks. myös Sopenan 2019.

⁷² Hätä- tai poikkeustilanteessa myös maallikko voi toimittaa sakramentit. Vuoden 1869 kirkkolain osalta ks. § 39 ja § 63. Ks. Lång (toim.) 2015, 20, 28.

⁷³ Pkpk Turku 1907, 92–115, arkkipiispan sitaatti sivulla 110. Aiheesta keskusteltiin myös piispainkokouksessa vuonna 1906. Pappispulan lisäksi kokous vetosi siihen, että ”ehkä olojen muutenkin

vaihtelevissa muodoissa vuosien 1908, 1913, 1918 ja 1923 kirkolliskokouksissa.⁷⁴ Lopputulos oli laiha kompromissi: oikeus sakramenttien jakamiseen ulotettiin ainoastaan saarnalupatutkinnon suorittaneisiin kansakoulunopettajiin, jotka työskentelivät saaristoseurakunnissa, joissa opettajan ja papin virat oli yhdistetty.⁷⁵ Kovin montaa henkilöä uudistus ei toisin sanoen koskenut.

Kysymys saarnaluvan saaneiden toimialan laajentamisesta sai papistolta ristiriitaisen vastaanoton. Ajatuksen vastustajat katsoivat yliopistossa opiskelleiden pappien joutuvan epäreiluun tilanteeseen, jos vähäisemmällä sivistyksellä varustetut maallikot saisivat oikeuden sakramenttien jakamiseen. Samasta syystä myös papiston arvostus saattaisi laskea kansan silmissä.⁷⁶ Suurlakon jälkeisessä epävakaassa ilmapiirissä tällainen riskinotto tuntui kenties liian suurelta. Luvan saaneiden tarjoamaan osa-aikaiseen opetus- ja saarna-apuun pappien enemmistö sen sijaan suhtautui myönteisesti. On kuitenkin hankala sanoa, oliko kyse enemmän olosuhteiden sanelemasta pakosta vai molempia osapuolia tasapuolisesti tyydyttäneestä yhteistyöstä. Joidenkin luvan saaneiden kohdalla saarnatyö saattoi ottaa myös vakiintuneemman muodon. Sofia Kotilaisen mukaan kansakoulunopettajan toimeen voitiin yhdistää saarnaajan virka laajoissa seurakunnissa, joissa emäkirkko oli etäisimmistä kylistä kaukana.⁷⁷ Saarnaluvan anojista tällaisiin yhdistelmävirkoihin pyrkivät esimerkiksi Kaarlo Rahikainen Pylkönmäellä, Jaakko Kolanen Kauhajärvellä, Pietari Kärnä Keikiössä sekä Kaarlo Wesala Sammaljoella.⁷⁸ Mainittua virkaa vuosina 1893–1902 hoitaneen Wesalan mukaan työn saamisen ehtona oli kirkon saarnalupatutkinnon suorittaminen. Pitäjän papit kävivät joka kuudes pyhä pitämässä kylällä jumalanpalveluksen, muutoin vastuu saarnaamisesta oli opettaja Wesalalla.⁷⁹

Papisto ei ollut kiinnostunut ainoastaan maallikkosaarnaajan työtehtävistä – myös tämän *työtavalla* oli merkitystä. Saarnalupa-anomusten suosituksissa sekä kirkkoherrojen laatimissa vuosiraporteissa käytetään tiuhaan adjektiiveja kuten ”nöyrä”, ”vakava”,

muuttuessa” käytäntöjen uudistaminen saattaisi olla tarpeen. Asiassa ei silti edetty pidemmälle. *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 84–85.

⁷⁴ Kkpk 1908, 371, 395–396, 1137–1142, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 14; Kkpk 1913, 1406–1422, L. I, Kirkkolakikomitean mietintö XVII, etenkin 292–298, 304–310, L. II, Kirkkolakivaliokunnan mietintö no: 21; Kkpk 1918, 389–400, 563–564; Kkpk 1923, 481–485, 531–543, L. II, Anomusehdotus no: 17, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 13. Kirkkoherra Matti Tarkkanen ehdotti vuoden 1908 kirkolliskokouksessa, että pappispulaa helpotettaisiin mieluummin antamalla tuomiokapituleille valta koetella ja vihkiä saarnavirkaan myös yliopistoa käymättömiä miehiä. Tarkkasen aloitteesta ks. Kkpk 1908, 277–281, 291–296, 1208–1221, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 15.

⁷⁵ Papin ja opettajan yhdistelmävirkoja oli myös muualla Suomessa, esimerkiksi Sasselinin koulussa Hämeenkyrössä. Virka osoittautui varsin hankalaksi täyttää. Kortekangas 1976, 444. Vaikka sakramenttien jakaminen oli periaatteessa uskottu vain papeille, tiedetään ainakin saarnaluvan saaneen Pietari Toikan kastaneen joukoittain lapsia Merikarvian ja Ikaalisten seurakunnissa suurlakon jälkeen. Ks. Toikasta tarkemmin Sopanen 2019.

⁷⁶ Kkpk 1908, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 14, 4–5. Vastustusta ilmeni jo aloitteen laatineessa Turun pappainkokouksessa. Pkpk Turku 1907, 95, 98–99, 102–103.

⁷⁷ Viranhaltijan palkan maksoi tällöin valtio. Kotilainen 2013, 123, 130–131. Saarnaaja-opettajan virka on erotettava edellä kuvatusta papin ja opettajan yhdistelmävirasta.

⁷⁸ Kolasen (1872), Kärnä (1888) ja Wesalan (1894) hakemuksista ks. KAT TTA, F I j:1. Rahikaisen hakemuksesta (1873) ks. KAH PTA, Ej 1:1.

⁷⁹ Wesala 1935, 94, 98.

”nuhteeton”, ”ahkera” ja ”harras”.⁸⁰ Hyvä maallikkosaarnaaja oli aktiivinen ja palvelualtis, mutta ei ylpeilyt osaamisellaan tai yrittänyt haastaa papin arvovaltaa. Myös lehtikirjoituksissa sekä papiston tapaamisissa tuodaan esiin, miten kuuliaisat ja pyyteettömät maallikkosaarnaajat voivat olla kirkolle siunaukseksi, mutta liian suuret toimivaltuudet sekä valvonnan puute saattavat ajaa nämä kurittomuuksiin.⁸¹ Kappalainen J. V. Vartiainen korosti *Vartija*-lehdessä vuonna 1890, ettei papillisen valvonnan ulkopuolelle jättäytynyt saarnaaja vaarantanut ainoastaan seurakuntaa, vaan myös itsensä: hänellä oli suuri riski sortua ylpeyteen ja oman edun tavoitteluun.⁸² Oli sekä saarnaajan että kirkon kannalta parasta olla tekemättä liian suuria irtiottoja – ainakaan ennen haastavien poikkeusaikojen päättymistä.

Johtopäätökset

Saarnalupatutkinto tuli käyttöön suuren murroskauden kynnyksellä. Evankelisluterilainen kirkko joutui arvioimaan asemaansa suhteessa uusiin uskonyhteisöihin ja aatteisiin sekä etsimään keinoja kristinuskon välittämiseen ja vaalimiseen muuttuvassa maailmassa. Maallikkosaarnaajissa piili potentiaalia, se kirkon piirissä oli opittu herätysliikkeiden myötä. Saarnaluvan anojien arvioiminen, työhön ohjaaminen ja valvominen oli monietappinen prosessi, jonka tavoitteena oli saada kirkon palvelukseen parhaat mahdolliset miehet. Harkinnasta huolimatta tulokset eivät aina olleet toivottuja, ja lupia jouduttiin ajoittain perumaan. Hakijoiden joukko osasi kuitenkin myös yllättää. Tuomiokapituli sai useampaan otteeseen huomata, ettei esimerkiksi hyvä koulutustausta taannut menestystä saarnatoimessa. Siunauksellisen työn tekijöitä saattoi nousta yhtä hyvin opettajien kuin nahkureiden joukosta.

Pappispula vaikutti maallikkosaarnaajien toimintaan merkittävässä määrin. Etenkin yksin työskenteleville papeille saarnalupatutkinnon suorittaneen apu saattoi olla korvaamatonta. Toisaalta lupakirja toi haltijalleen vain rajatusti lisävaltuuksia – kirkkorakennuksen ulkopuolella sai periaatteessa julistaa lupia kyselemättä. Painetta ja halua tutkinnon uudistamiselle kuitenkin löytyi, kuten Turun pappeinkokouksen sakramenttien jakamista koskeva aloite todistaa. Seurakuntien sielunhoidon puolesta vetosi jopa vanhoillisena tunnettu arkkipiispa Johansson. Silti ’kriisin’ käsitteeseen kuuluva vaatimus päätöksentekoon ei tässä tapauksessa tuottanut tulosta. Aloitetta selkeästi puoltavien ja

⁸⁰ Anomuksista ks. KAT TTA F I j: 1–3; KAH PTA Ej 1:1. Savonlinnan hiippakunnan osalta anomuksia ja niiden liitteitä löytyy sattumanvaraisesti diarioiduista ja diariomattomista asiakirjoista. Ks. KAM VTA Ea: 1–51 ja Eb: 2–24. Vuosiraporteista ks. KAT TTA E VII: 2b, 4b, 6b, 8b, 10b, 13b, 24c, 28b, 30b, 32b, 33c, 35b, 41.1, 42, 43.1, 44.1, 45, 46.1, 46.2, 47.2, 48, 50, 51.1, 51.3, 52.1; KAH PTA, Ed 7:1–2; KAM VTA, Ca: 17–27, ks. sisällysluettelosta ’saarnalupa’ ja ’ilmoitukset saarnaluvan saaneista’.

⁸¹ Vja 1890, no: 2, 259; Pkpk Turku 1890, 42, 46, 48, 56; Pkpk Turku 1907, 98, 100, 104, 108, 264. Sigfrid Sireniuksen näkemyksen mukaan maallikkotoimen tuli olla vapaaehtoista ja palkatonta, työtä vain Herran hyväksi. Vja 1915, no: 8–9, 224, 226, 229.

⁸² Vja 1890, no: 2, 257–258.

vastustavien lisäksi kirkolliskokouksessa istui kannassaan empiviä miehiä, jotka mieluummin odottivat epävakaiden aikojen selkiytymistä kuin tekivät nopeita, kauaskantoisia päätöksiä. Aina oli nimittäin mahdollista, että saarnaluvan saaneet muuttuisivat kirkon liittolaisista sen tahattomiksi tai tarkoituksellisiksi hajottajiksi.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Turun toimipiste (KAT)

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, TTA

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1870–1923, A I

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, B III

Rovastikunnittain järjestetyt asiakirjat, E VII

Anomukset, joissa pyydetään venia concionandi -oikeutta, F I j

Kansallisarkisto, Hämeenlinnan toimipiste (KAH)

Porvoon tuomiokapitulin arkisto I, PTA

Saarnalupatutkintoluettelot, Ac:6

Puhtaaksikirjoitetut istuntopöytäkirjat 1870–1923, Ca

Ilmoitukset saarnaluvan saaneista, Ed 7

Saarnalupa-anomukset, Ej

Kansallisarkisto, Mikkelin toimipiste (KAM)

Viipurin hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, VTA

Istuntopöytäkirjat 1897–1923, Ca

Saapuneet diarioidut asiakirjat, Ea

Saapuneet diarioimattomat asiakirjat, Eb

Borgå domkapitels arkiv, Porvoo, BDA

Lekmannapredikanter-kansiot

Painetut lähteet

Kirkolliskokouksen painetut pöytäkirjat (Kkpk)

1876, 1886, 1893, 1908, 1913, 1918, 1923

Lakimääräisten pappeinkokousten pöytäkirjat (Pkpk)

Savonlinna 1902, 1912

Turku 1875, 1880, 1890, 1892, 1896, 1907

Porvoo 1875, 1880, 1890, 1892, 1896, 1902

Yleisten yksityisten pappeinkokousten pöytäkirjat (Pkp)

Mikkeli 1891; Savonlinna 1900

Lång, Markus (toim.) 2015. *Kirkkolaki evankelis-luterilaiselle seurakunnalle Suomen suuriruhtinaanmaassa 1869-1908: alkuperäiset säädökset Suomen asetuskokoelmasta*. Långin lakiarkisto. Books on demand, Helsinki.

Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17/5 1891–5/2 1909, 1936. E. Haahtela, Sortavala.

Aikakauslehdet

Kuukauslehti, no: 2. ”Kuolleet.”

Suomen Kirkon Julkisia Sanomia (SKJS) 1912, no: 1. ”Piispainkokouksesta.”

Vartija (Vja) 1890, no: 2. Vartiainen, J. V. ”Maallikkotoimesta ja sen järjestämisestä.”

Vartija (Vja) 1912, no: 1. Ingman, Lauri. ”Kirkon tehtävä.”

Vartija (Vja) 1915, no: 8–9. Sirenus, Sigfrid. ”Maallikkokysymyksestämme.”

Internet-lähteet

Wesala, Kaarle 1935. *Muistiinpanoja*. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B-rY7FCaK4ttc1IWVXILVEZzdmM/edit>. [viitattu 14.10.2018]

Kirjallisuus

Björklund, Johannes 1939. *Suomen papisto 1800-luvulla erityisesti silmälläpitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia*. SKHS, Helsinki.

Cnattingius, Hans 1952. *Diakonats och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse, Stockholm.

Graf, Rüdiger & Jarausch, Konrad H. 2017. ”‘Crisis’ in Contemporary History and Historiography.” *Zeitgeschichte Digital*, URL: <http://dx.doi.org/10.14765/zf.dok.2.789.v1>. [viitattu 14.10.2018]

Hakosalo, Heini 2014. Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa: Hakosalo, Heini et al. (toim.). *Historiallinen elämä – Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki, 45–61.

Hartikainen, Esko 2008. Kansa vai kaikkivaltias? Teoksessa: Haapala, Pertti (toim.). *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki, 137–162.

Heikkilä, Markku 1979. *Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa: virallisen jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan*. SKHS, Helsinki.

Heikkilä, Markku 2010. Boije af Gennäs, Constantin. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS, Helsinki. URN:NBN:fi-fe20051410. [viitattu 12.10.2018]

Huhta, Ilkka & Malkavaara, Mikko 2005. *Suomen kirkon sisälähetysseuran historia. Vuodet 1940–2004*. Kirkkopalvelut, Helsinki.

Ihonen, Markku 2001. Vaikenevat naiset. Keskustelua naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa. *Historiallinen aikakauskirja* 3/2001. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 276–292.

Juva, Mikko 1960. *Valtiokirkosta kansankirkoksi*. WSOY, Helsinki.

Juva, Mikko 1976. *Kirkon parlamentti: Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976*. Otava, Helsinki.

Kansanaho, Erkki 1960. *Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla*. Suomen kirkon sisälähetysseura, Pieksämäki.

Kansanaho, Erkki 1963. Papintutkinto Suomen kirkossa. Teoksessa: Nikolainen, Aimo T. & Kohonen, Yrjö (toim.). *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. 1, Henkilömatrikkeli*. Suomen kirkon pappisliitto, Helsinki, 17–37.

Kansanaho, Erkki 1964. *Suomen kirkon sisälähetysseuran historia. Sortavalan aika 1905–1944*. Suomen kirkon sisälähetysseura, Pieksämäki.

Kena, Kirsti 2000. *Eevat apostolien askelissa: naislähetit Suomen lähetysseuran työssä 1870–1945*. Suomen Lähetysseura, Helsinki.

Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008. Protestanttiset kirkot ja yhteisöt. Teoksessa: Ketola, Kimmo (toim.). *Uskonnot Suomessa 2008: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere, 55–126.

Kortekangas, Paavo 1976. Nykymuotoinen tuomiokapituli 1870–1976. Teoksessa: Pirinen, Kauko (toim.). *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turku, 387–516.

Koselleck, Reinhart 2002. Some Questions Concerning the Conceptual History of “Crisis”. Teoksessa: Trägårdh, Lars & Witoszek, Nina (toim.). *Culture and crisis: the case of Germany and Sweden*. Berghahn Books, New York, 12–23.

Koskenniemi, Lauri 1964. *Sanansaattajia: Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys kolportööritoimensa valossa 1873–1900*. SLEY, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 1967. *Suomen Evankelinen liike 1870–1895*. SLEY, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 1984. *Suomen evankelinen liike 1896–1916*. SLEY-kirjat, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 2008. *Maallikkosaarna: evankelisen liikkeen voima*. Arkki, Helsinki.

Kotilainen, Sofia 2013. From religious instruction to school education: Elementary education and the significance of ambulatory schools in rural Finland at the end of the 19th century. Teoksessa: Buchardt, Mette & Markkola, Pirjo & Valtonen, Heli (toim.). *Education, state and citizenship*. Nordic Centre of Excellence NordWel, Helsinki, 114–137.

Lehtiö, Pirkko 2004. *Nainen ja kutsumus: naisteologiien tie kirkon virkaan 1800-luvun lopulta vuoteen 1963*. Kirjapaja, Helsinki.

Markkola, Pirjo 2002a. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS, Helsinki.

Markkola, Pirjo 2002b. Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku, 277–294.

- Mustakallio, Hannu 2019. Saarnalupatutkinnon suorittaminen Kuopion hiippakunnassa 1878–1910. Artikkelikäsitkirjoitus, julkaistaan Suomen Kirkkohistoriallisen seuran julkaisussa 2019.
- Murtorinne, Eino 1992. *Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899*. WSOY, Helsinki.
- Murtorinne, Eino 1995. *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY, Helsinki.
- Paananen, Viljo 1955. *Katsaus Suomen Kirkon Sisälähetysseuran vaiheisiin vuosina 1905–1954*. Sisälähetysseura, Pieksämäki.
- Penttinen, Liisa 2011. Miespuoliset diakonit Kuopion maaseurakunnassa 1904–1905. Teoksessa: Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.). *Kirkkohistorian alueilla: juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta*. SKHS, Helsinki, 188–197.
- Pirinen, Kauko 1985. *Schaumanin kirkkolain synty*. SKHS, Helsinki.
- Rantala, Jukka 2011. Kansakoulunopettajat. Teoksessa: Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.). *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Helsinki, 266–299.
- Saarilahti, Toivo 1989. *Lähetystyön läpimurto. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I:3. Suomen Lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895–1913*. Kirjaneliö, Helsinki.
- Sopanen, Matleena 2019. Maallikkosaarnaajan paikka – Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan saaneiden maallikoiden työala vuosina 1870–1923. Teoksessa: *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2018*. SKHS, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki.
- Toiviainen, Kalevi 2004. Kaakonkulman hiippakunta 1897–1945. Teoksessa: Mattila, Ouri et al. (toim.). *Kaakonkulman kapituli: Savonlinnan, Viipurin ja Mikkelin hiippakunta 1897–2004*. Kirjapaja, Helsinki, 13–81.
- Uotila, Merja 2014. Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa: Hakosalo, Heini et al. (toim.). *Historiallinen elämä – Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki, 240–256.
- Tiensuu, Kyllikki 2005. ”Porvoon hiippakunta 1870–1923. Itärajalta Hämeen ja Uudenmaan hiippakunnaksi.” Teoksessa: Heininen, Simo et al. (toim.). *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Edita, Helsinki, 217–355.
- Veikkola, Juhani 1969. *Teologinen Lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914*. SKHS, Helsinki.
- Veikkola, Juhani 1980. *Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin*. SKHS, Helsinki.

Emilia Syväsalmi

”Meidän on otettava vastaan hyvät ja huonot asiat.”¹

Kapteenin vaimo osana laivayhteisöä 1800-luvun amerikkalaisilla valaanpyyntialuksilla

Abstrakti

Amerikkalaisten valaanpyyntialusten matkat 1840–1870-luvuilla suuntautuivat vieraille ja vaarallisille vesialueille ja kestivät jopa viisi vuotta. Valaiden pyydystäminen edellytti miehistön ja päällystön yhteistyötä sekä monenlaista osaamista. Miehistö ei ollut yhdenmukainen joukko, vaan kokemus, ammattitaito ja etnisyys vaikuttivat miesten asemaan laivalla. Jokaisella miehistön jäsenellä oli oma paikkansa laivan arvojärjestyksessä, kapteenin ollessa ehdoton auktoriteetti. Kapteenien asemaa vahvisti 1840-luvulta eteenpäin mahdollisuus ottaa vaimo mukaan matkalle. Vaimojen asemasta laivoilla on esitetty ristiriitaisia tulkintoja. Ainoana naisena muuten miehisessä yhteisössä heidät saatettiin kokea ulkopuolisina henkilöinä, jotka vaikuttivat häiritsevästi kapteenin työhön. Toisaalta he saattoivat persoonallaan vaikuttaa positiivisesti laivayhteisön mielialaan tai moraaliin.

Nykytutkimus on osoittanut monin tavoin, kuinka viktoriaaniseen aikaan liitetyt ideaalit olivat kaukana sen ajan tavallisen ihmisen kokemuspiiristä. Työn ja kodin, julkisen ja yksityisen, naisen ja miehen maailman tarkka erottaminen ei todellisuudessa ollut niin voimakasta. Toisaalta esimerkiksi uskonnolla oli suuri vaikutus ihmisten elämään ja ihanteet koettiin tavoittelemisen arvoisina. Naisen lähteminen mukaan merelle oli rohkea päätös. He halusivat olla aviomiehensä seurassa ja elää perheenä laivoilla pitkän erossaolon sijaan. Miten vaimot kirjoittivat laivayhteisöstä? Milloin he kokivat osallistuvansa tapahtumiin ja milloin he olivat erillään tekemisestä? Aikaisemmassa tutkimuksessa tuodaan esille vaimojen eristäytyneisyys ja yksinäisyys laivoilla, joiden yhteisöissä ei ollut heille sijaa. Naisen tila laivalla esitetään sukupuolitettuna ja rajattuna.

Artikkelin lähteinä käytettäviä kapteenien vaimojen kirjoittamia päiväkirjoja on luettu tarkalla lähiluvulla. Vaimot kirjoittivat itsensä osaksi yhteisöä monin tavoin, erityisesti erilaisten tapahtumien yhteydessä. Laivalla vallinneet tunnetilat kuten ilo, suru, pelko ja jännitys koskettivat myös vaimoja. Vaimoja määrätti eniten omien työtehtävien puuttuminen. Vaimot kokivat itsensä osaksi päällystöstä ja heidän kommenttinsa miehistöstä vaihtelivat matkan eri osuuksien mukaisesti. Pyyntivesillä miehistö oli enemmän läsnä

¹ Ricketson 1958, 14–15, 21.7.1871. ”... and the Head sank. We all felt bad... the men had worked so hard to try to save it, but of course we must have the bitter with the sweet.” Artikkelissa käytetyt vaimojen merkinnät ovat suoria lainauksia julkaistuista päiväkirjoista ja esimerkiksi kirjoitusvirheitä ei ole korjattu. Lainaukset on suomennettu tekstiin, mutta alkuperäiset kirjoitukset ovat viitteissä. Monet vivahteet erilaisissa merielämän sanonnoissa ovat parhaimmillaan alkukielellä, joten toivon, että lukija jaksaa lukea myös alkuperäisen sitaatin.

kirjoituksissa kuin purjehduksen aikana. Artikkelissa osoitetaan aiemmista tulkinnoista poiketen, että vaimot kokivat matkat positiivisina kokemuksina ja että he olivat aktiivisia toimijoita aluksilla. He pystyivät mukautumaan erilaisiin tilanteisiin ja dokumentoivat mielellään uusia asioita. Vaimojen kautta saamme tuoreen ja mielenkiintoisen esimerkin joukon tutkimisesta historiallisessa kontekstissa.

Avainsanat: merihistoria, valaanpyyntialus, laivayhteisö, kapteenin vaimo, viktoriaanisen ajan nainen.

Johdanto

”Suurin osa naisista on vähemmän seikkailunhaluisia ja enemmän kotona pysyviä olentoja kuin miehet – vielä tänäkin päivänä.”, kirjoittivat toimittajat 1970-luvulla julkaistussa merihistoriallisessa teoksessa, jossa käsiteltiin kahdeksan naisen merellä kirjoittamia kirjeitä ja päiväkirjoja vuosina 1829–1949.² Merihistorian tutkija kohtaa usein ennakkokäsityksiä, joissa oletetaan että meri ympäristönä ja laiva asuinpaikkana eivät olleet naiselle sopivia.³ Samaa mieltä oli valaanpyyntialuksen omistaja Jonathan Bourne maaliskuussa vuonna 1858: ”*Me uskomme yksimielisesti, että valaanpyyntimatka on täysin sopimatonta naiselle.*”⁴ Toisaalta kauppias Charles W. Morgan lausui vuonna 1849 kapteeni Prince Everin ottaessa vaimonsa mukaan matkalle: ”*Laivalla on enemmän siveyttä kun nainen on mukana.*”⁵ Olivatko nämä ennakkoluuloja vai yleinen mielipide? Tärkeämpää on antaa kapteenien vaimojen itse kertoa, kuinka he kokivat asemansa valaanpyyntialuksen yhteisössä.

Sanat nainen ja meri, eivät sopineet 1800-luvulla samaan lauseeseen. Naisen paikka oli maissa ja kotona, vain miehillä oli mahdollisuus lähteä töihin merelle. Meillä on olemassa vahvat ennako-oletukset merimiehistä tietynlaisena ihmisryhmänä. Merimiehiä on usein kuvattu seikkailijoina, väkivaltaisina ja itsenäisinä hahmoina, jotka eivät olleet kotonaan maissa, vaan halusivat aina uudestaan merelle.⁶ Todellisuus ei ole näin yksiselitteinen, vaikka tutkimukset toisaalta myös tukevat stereotypioita. Osa merimiehistä kaipasi kotia ja rakkaitaan merellä ollessaan.⁷ Merimiehet eivät olleet yhdenmukainen joukko ihmisiä, vaan kansallisuus, ikä, rotu, ja esimerkiksi ammattitaito vaikuttivat merimiehen asemaan laivalla.⁸

² Greenhill & Giffard 1971, 10. ”*Most women are less adventurous, more stay-at-home creatures than men, even today.*”

³ Stark, 1996, 1; Druett 1992, 143.

⁴ Creighton 1996, 133. ”*We unanimously believe, that a whaling voyage is wholly unsuitable for a female to encounter.*”

⁵ Laina Druett 1991, 169. ”*There is more decency on board when there is a woman.*”

⁶ Schell 2013, 8; Creighton 1996, 119–121; Cooper-Busch 1994, 135; Burton 1991, 179–180.

⁷ Seaborn 2017; Creighton 1996, 133.

⁸ Schell 2013, 45–46; Bolster 1996, 147.

Valaanpyytäjiin liitetään usein sankarimyytti. He olivat tos miehiä, jotka taistelivat merten hirviötä vastaan.⁹ Merimiehet, jotka elivät laivassa ja merillä vuosia, muodostivat ihmisryhmän, joka eli erillään mantereelle rajoittuvan elämän normeista. Toisaalta laivassa vallitsi tiukka hierarkia, ja merenkulun maailma oli omalla tavallaan normitettu. Lukemattomat kirjoitetut ja kirjoittamattomat säännöt, tavat ja uskomukset olivat osa merimiesten ja päällystön elämää, mikä loi pohjan selviytymiselle rankoissa ja vaativissa olosuhteissa. Nämä normit myös joustivat tarvittaessa.

Tässä artikkelissa käsitellään laivayhteisön elämää amerikkalaisilla valaanpyyntialuksilla 1840–1880-luvuilla ja erityisesti matkalle mukaan lähteneitä kapteenien vaimoja. 1840-luvulta eteenpäin valaanpyyntialusten kapteenien keskuudessa yleistyi tapa ottaa vaimo mukaan pyyntimatkalle.¹⁰ Pyyntivedet sijaitsivat yhä kauempana ja matkat venyivät monen vuoden mittaisiksi, mistä johtuen moni kapteenipariskunta valitsi pitkän eron sijaan yhteisen elämän laivalla.¹¹ Tämä oli pariskunnan yhteinen päätös, johon vaikuttivat viktoriaanisen ajan ihanteet. Nainen oli kodin ydin ja hänen velvollisuutensa oli olla puolisonsa seurana.¹² Vaimot kokivat, että heidän paikkansa oli aviomiehen rinnalla. Mary Brewster, joka oli yksi ensimmäisistä valaanpyyntialuksen mukaan lähteneistä vaimoista, kirjoitti ensimmäisessä päiväkirjamerkinnässään joulukuussa vuonna 1845:

”Olen valinnut oman asuinpaikkani, en hetken mielijohteesta, vaan perusteellisen, rauhallisen ja kirkasjärkisen harkinnan jälkeen... mitä minä välittäisin maailman mielipiteestä... – No, luojan kiitos se kaikki on nyt ohi, ja olen mukana mainiolla Tiger-aluksella ja rakkaan aviomieheni seurassa.”¹³

Meri erotti, mutta vielä enemmän se loi reittejä ja tilanteita, joissa eri kansallisuudet, eri tekniikat ja erilaiset yhteiskunnalliset rakenteet kohtasivat.¹⁴ Meri on elementti, joka laajuudessaan ja monipuolisuudessaan vaatii monenlaista asiantuntemusta.¹⁵ Merihistoriassa on siirrytty laivojen ja laivastojen sijasta tutkimaan yhä enemmän

⁹ Herman Melvillen klassikko *Moby Dick* on tunnetuin ja siteeratuin teos valaanpyytäjistä. Melville 1851.

Kts. lisäksi Schell 2013, xi, 1–2, 5; Norling 1996, 71; Creighton 1996, 121.

¹⁰ Joan Druett on listannut toimittamansa päiväkirjan loppuun 443 naista, jotka olivat mukana eri aluksilla niin vaimoina, tyttärinä, matkustajina tai miehiksi pukeutuneina. Druett 1992. Käytäntö ei koskenut vain valaanpyyntialuksia, vaan myös kauppalaivoilla matkusti kapteenien vaimoja. Esimerkiksi Dorothea Balano ja Susan Hathorn matkustivat miehensä mukana kauppalaivoilla. Susan oli mukana vain yhdellä ns. häämatkalla kun taas Dorothea kulki vuosia miehensä mukana useilla aluksilla. Kauppalaivoilla matkat eivät kestäneet vuosia vaan kuukausia, tilat olivat yleensä suuremmat ja ylellisemmät ja miehistöä oli vähemmän kuin valaanpyyntialuksilla. Balano 1979; Petroski 1997.

¹¹ Norling 2000, 120. Esimerkiksi pastori Samuel C. Damon kertoi vuonna 1858 Honoluluissa että muutamaa vuotta aiemmin oli harvinaista, että kapteenilla oli vaimo ja lapset mukanaan, mutta nykyään tapa oli yleinen. Tyyneellä Valtamerellä oli pastori tutkimaan valaanpyyntialusten listan mukaan 42 naista ja puolet heistä oli Honoluluissa. Pastori mainitsi: ”*The happy influence of this goodly number of ladies is apparent to the most careless observer*”. Garner 1966, xvi. Mary Lawrence puolestaan kirjoitti vuonna 1859, kuinka 17 kapteenin vaimoa asui saarilla pyyntikauden ajan. Lawrence 1966, 158.

¹² Seaborn 2017; Cooper-Busch 1994, 148; Druett 1991, 19.

¹³ Brewster 1992, 12, 4.12.1845. ”*I have chosen my own place of residence not from the impulse of the moment but after much calm and sober thought.... what do I care for the opinion of the world... – Well thank heaven it is all past and I am on board of the good ship Tiger and with my dear Husband.*”

¹⁴ Heidbrink 2017.

¹⁵ Colville & Jones & Parker 2015, 97; Howell & Twomey 1991, 9.

merellistä ihmistä. Perustutkimusta merellisistä naisista on tehty 1990- ja 2000-luvuilla, mutta nyt lähdeaineistoja on alettu tutkia uusista näkökulmista.¹⁶ Näin tekee esimerkiksi Lauren Seaburn, joka käsittelee meriarkeologian näkökulmasta naisten sisustamia ympäristöjä purjelaivoilla.¹⁷ Eri merihistorian foorumeissa käydään keskustelua siitä, että merihistoria on hyvä alusta myös muun historian, kuten esimerkiksi sukupuoli-, talous- tai työyhteisöjen historian tutkijoille.¹⁸

Valaanpyyntiteollisuutta ja elämää valaanpyyntialuksilla on tutkittu paljon. Aiheesta löytyy monia kattavia teoksia, kuten valaanpyynnin taloudelliseen näkökulmaan keskittyvä *In Pursuit of Leviathan: Technology, Institutions, Productivity, and Profits in American Whaling* sekä merimiesten elämästä valaanpyyntialuksilla kertova *Whaling Will Never Do for Me: The American Whaleman in the Nineteenth Century* tai Lisa Norlingin (2000) naisen asemaan valaanpyyntiyhteisössä keskittynyt tutkimus *Captain Ahab Had a Wife*. Valaanpyynnin keskittyminen tietylle alueelle, jossa samat suvut ovat olleet tiiviisti sidoksissa sekä laivanomistukseen että merille lähtemiseen on säilyttänyt laajalti tietoa ja materiaalia valaanpyynnin historiasta. Esimerkiksi New Bedford Whaling Museum Yhdysvalloissa tekee jatkuvasti työtä valaanpyyntikulttuurin säilyttämiseksi ja esille tuomiseksi.

Jo 2000-luvun alkupuolella Jo Stanley (2002) pohti artikkelissaan, mitä merellisten naisten historiantutkimuksen tulisi jatkossa olla. Laiva ei ole vain kulkuväline, vaan paikka ja tilanne, missä vaikuttavat sosiaaliset säännöt ja missä elävät niin miehistö kuin matkustajatkin. Stanleyn mukaan naisten suhdetta mereen on mahdollista tutkia uusista, kiinnostavista näkökulmista käyttäen uusia, ajatuksia herättäviä metodeja.¹⁹ Tässä artikkelissa tutkitaan kapteenin vaimon asemaa osana valaanpyyntialuksen yhteisöä. Milloin vaimo koki olevansa osa yhteisöä ja milloin hän eli siitä erillään? Kuinka vaimot sopeutuivat uuteen ympäristöön, ollessaan sukupuolensa ainoa edustaja laivalla? Lähteenä käytetään vaimojen matkoillaan kirjoittamia päiväkirjoja, ja näkökulma on rajattu vaimon kokemukseen laivayhteisössä. Vaimot olivat niin sanottu tyypillinen poikkeus. He olivat tavallisia naisia, jotka lähtivät merelle. Toisaalta heidät voi myös nähdä epätavallisina henkilöinä, jotka elivät säännöllistä arkea laivalla.

Kapteenien vaimot lähtivät merelle ympäristöön, joka ennen oli ollut mahdollinen vain miesten kokea ja katsoa, ja jonka koettiin automaattisesti olevan maskuliininen.²⁰ Merenkulun piirissä toimivat yksilöt kokivat tällaisen sukupuolten välisen binaariasetelman monella tavoin juuri 1800-luvun angloamerikkalaisessa maailmassa. Vastakohtat olivat monin tavoin läsnä vaimon elämässä laivalla, samoin kuin ne olivat läsnä myös merimiehen

¹⁶ Aikaisemmin on tutkittu naismerirosvoja, miehiksi pukeutuneita naisia ja kapteenien vaimoja, jonkin verran myös maissa ilman miestä eläneitä merimiesten vaimoja, sekä 1900-luvulta myös merillä työskennelleiden naisten elämää. Norling 2000, Druett 1991, Creighton 1996. Suomessa tutkimusta ovat tehneet Frigren 2016, Hagmark-Cooper 2016, 2008, 2007, Mäenpää 2008, Vaapio 2004, Peltomaa 1999.

¹⁷ Seaburn 2017.

¹⁸ Ojala & Tenold 2017; Stanley 2002.

¹⁹ Stanley 2002. "Excitingly, historians of women's connections with the sea still have many subject areas to explore, and many stimulating conceptual tools to use in the process, ..."

²⁰ Springer 1996, 96.

tai kapteenin elämässä. Miehen asema elannon hankkijana korostui, kun nainen taas jäi yhä enemmän kodin piiriin. Niin kapteeneilla kuin merimiehillä tilanne oli ongelmallinen, sillä he eivät olleet läsnä perheensä arjessa, eivätkä esimerkiksi merimiehet voineet taata säännöllistä elantoa perheelleen. Silti he, ainakin osittain, toteuttivat mielestään kuvaa seikkailevasta sankarimiehestä, joka oli kotonaan laivassa ja joka jopa kärsi maissa ollessaan.²¹

Laiva on ympäristönä ambivalentti ja monimutkainen. Laiva ei ole ainoastaan kulkuväline, vaan myös välitila, jossa vallitsee tiukka hierarkia. Toisaalta se on myös väylä, jonka avulla miehet pääsivät pois maissa vallitsevista yhteiskuntanormeista merelle ja sitä kautta miehiseen ympäristöön, jonne naisella ei perinteisesti ollut asiaa. Lisäksi laivoihin liitettiin eläviä ominaisuuksia, jotka loivat siitä oman hahmonsä. Se oli vaimon lisäksi toinen feminiini, joka taisteli merta ja luontoa vastaan esimerkiksi myrskyissä tai jäälauttojen puristuksissa. Osa tutkimuksen naisista koki laivan juuri tällaisena elävänä hahmona, jonka toiminta tuodaan esille kirjoituksissa. Osa koki laivan persoonattomana ja mainitsi sen kirjoituksissaan vain ohimennen.²²

Tuon artikkelissa esille, kuinka laiva on tarkasti aseman ja sukupuolen mukaan jaoteltu tila. Toisaalta se on koti, joka yhdistää sen kyydissä matkustavat yhdeksi kokevaksi ja muihin aluksiin itseään vertaavaksi joukoksi. Kerron esimerkein, kuinka vaimot osallistuivat yhteiseen toimintaan erityisesti valaanpyynnin aikana. Lopputuloksena esitän, että vaimot nitoivat kirjoitustensa kautta itseään osaksi yhteistä kokemusta ja ymmärsivät hetki hetkeltä paremmin elämää merellä. Aikaisemmissa tutkimuksissa argumentoidaan vaimojen kokeneen itsensä onnettomiksi, laivan toiminnasta eristäytyneiksi ja monin tavoin tylsyydestä ja olosuhteista kärsiviksi yksinäiseksi ja ylimääräiseksi osaksi laivayhteisöä.²³ Tämä näkemys on tärkeää haastaa, sillä vaimojen kirjoitukset eivät tue näkemystä yksiselitteisesti. Heidän kirjoituksistaan on poimittu mielestäni tietyn ennakoasenteen mukaisesti ja yksinkertaistaen tukea oletukselle, että olosuhteet laivoilla estivät naisten mahdollisuuden onnelliseen elämään yhteisössä. Tutkijoiden mukaan naisille ei ollut tilaa tai paikkaa laivalla ja heidän kokemattomuutensa ja heikko ymmärryksensä laivan käytännöistä sulki heidät yhteisestä tekemisestä pois. Tämän lisäksi esille on tuotu miehistön useasti jopa vihamielinen suhtautuminen kapteenien vaimoihin. Vaimojen on ajateltu vievän kapteenien ajatukset muualle ja lisäävän eriarvoisuutta laivayhteisössä, koska vain kapteenilla oli oikeus ottaa vaimo mukaan laivalle.

Ennakoasetelma vahvistaa käsitystä siitä, että sukupuoli määritteli automaattisesti vaimon elämää laivalla. Vaimot olivat kuitenkin ensisijaisesti henkilöitä ja yksilöitä. Naiseus on vain yksi ominaisuus, jonka kautta vaimot itsensä määrittelivät. Vaimot olivat myös vanhempia lapsilleen, tietyn uskontokunnan edustajia ja aviopuolisoita sekä oman

²¹ Norling 1996, 71, 73, 75.

²² Esim: Mary Lawrence: " ...and our gallant Addison makes her obeisance to the god of the waters as she plies majestically along." "We have a fair wind, and the good ship Addison bears us on right merrily." Lawrence 1966, 13, 48, 13.2.1857 & 27.9.1857, ja Annie Ricketson "... the ship is plunging nobly into the sea." Ricketson 1958, 26, 3.12.1871, sekä Augusta Penniman "... have experience a heavy gale, ... The Minerva stood it well, and gave me many a roll across the cabin." Penniman 1989, 3.3.1865.

²³ Mm. Schell 2013, 140; Springer 1996, 95.

asuinpaikkakuntansa määrittämiä ihmisiä, joilla oli hyvä peruskäsitys siitä, millaista elämä aluksilla oli. Vaimot eivät olleet ylempään yhteiskuntaluokan jäseniä, vaan esimerkiksi kauppalaivojen kapteenit ja jopa miehistöt ylenkatsoivat valaanpyyntialuksia, joiden ominaispiirteisiin ei kuulunut niinkään uljas purjehdus satamasta toiseen, vaan valaiden pyytäminen. Valaanpyyntialusten erikoispiirteet verrattuna kauppa-aluksiin ovat niin voimakkaat, että niiden vaikuttavuus pitää huomioida. Kauppalaivoja ja valaanpyyntialuksia ei mielestäni voi käsitellä yhtenä kokonaisuutena, vaan ne olivat omia elinympäristöjään.

Artikkeli on jaettu neljään osaan, jotka mukailevat pyyntimatkan eri vaiheita. Ensiksi kerrotaan lyhyesti valaanpyyntialuksen joukosta ja valaanpyynnin erikoispiirteistä. Toiseksi huomio kohdistetaan laivayhteisöön, joka lähti merelle. Kolmanneksi käsitellään itse valaanpyyntikokemusta, jolloin roolit ja rajat laivalla hämärtyivät, ja jolloin muuttuvissa olosuhteissa asioita koettiin enemmän yhteisönä. Neljänneksi tarkastellaan suppeasti, kuinka tietyn laivan miehistö, päällystö ja vaimo olivat osa valaanpyytäjien ja muiden merillä liikkujien suurempaa yhteisöä niin merellä kuin satamassa. Valaanpyytäjien parissa vallinnut yhteisöllisyys määrittä osaltaan valaanpyyntialuksen joukkoa.

Menetelmänä käytän vaimojen kirjoitusten erittäin tarkkaa lähilukua. Lähteet on luettu moneen kertaan ja prosessista muodostuu hermeneuttinen kehä. Kirjoitusten keskeisimmät piirteet nousevat esiin teemoittain ja tämän jälkeen lähteet on luettava jälleen uudelleen tulkinnan ja kontekstin valossa. Koen lähteet egodokumentteina, teksteinä, joissa kirjoittaja kertoo itse omasta elämästään. Keskeistä on arkielämään ja kokemukseen keskittyvä näkökulma. Lähteistä pyritään löytämään esiin nousevia teemoja, toistuvia, samankaltaisia käsitteitä ja kuvauksia. Ristiriidat ja niin sanotut hiljaisuudet ovat myös tärkeitä.²⁴ Tämän artikkelin alkuperäislähteet on julkaistu, jolloin ne saattavat olla edustavampia ja aihealueiltaan laajempia kuin julkaisemattomat päiväkirjat. Se ei kuitenkaan muuta kirjoitusten todenperäisyyttä tai kirjoittajan kokemusta omasta todellisuudestaan. Tarkoituksena on tuoda esille näiden naisten kokemus laivayhteisöstä osana keskustelua, ei niinkään väittää, että tilanne oli kaikilla vaimoilla sama.

Päiväkirja ei ole oikea ilmaisu käytetyistä lähteistä, mutta pelkkä matkakertomus ei myöskään anna oikeaa kuvaa kirjoittamisen luonteesta. Kirjat on otsikoitu englanniksi nimellä *Journal*, ei siis *Diary*. Merkintöjä on tehty päivittäin ja ne ovat yksityiskohtaisia ja ajallisesti järjestyksessä kulkevia kuvauksia laivan arjesta. Yksityisiä asioita tai ajatuksia niissä ei kerrota juuri ollenkaan. Tähän vaikuttavat muun muassa vaimojen persoonalliset erot. Toiset kirjoittavat asioista henkilökohtaisemmin kuin toiset ja yleisö on yleensä läsnä. Useat vaimot ajattelivat kirjoittavansa kotiin jääneille perheenjäsenille tai sukulaisille.

Päiväkirjat saattoivat saada vaikutteita laivan lokikirjoista, mutta ne ovat kuitenkin selkeästi aiheiltaan ja pituudeltaan runsaampia. Kirjoittamisessa on selkeä ajallinen ulottuvuus, sillä

²⁴ Suomessa esimerkiksi Kirsi Keravuori kirjoittaa enemmän egodokumenttien tutkimuksesta väitöskirjassaan. Keravuori 2015.

matkalla on alku ja loppu. Myös matkan eri osuudet jaottivat vaimojen kirjoittamista.²⁵ Artikkelin esimerkkien kautta tulee esille, kuinka miehistö ja päällystö tulevat näkyviksi vaimojen teksteissä erilaisten tapahtumien yhteydessä. Kun laiva purjehti pyyntivesille ja mitään merkittävää ei tapahtunut, ei laivayhteisö ollut mukana yhtä tiiviisti päivän kirjoituksissa. Merkinnät tällaisilta päiviltä ovat myös tyyppillisesti paljon lyhempiä.

Käytän vaimojen kirjoituksia laivaelämästä tutkiakseni kuinka yhteisön ulkopuolelle normitettu henkilö voi kuitenkin myös olla osa joukkoa. Vaimojen elämä biografisessa mielessä ei ole tämän tutkimuksen kohde. Tämä vaikuttaa tapaan tarkastella lähdettä. Tutkija ei kiinny vaimoihin, kuten saattaisi käydä, jos yksi heistä olisi esimerkiksi biografisen tutkimuksen kohteena.²⁶ Elämä laivalla oli ajoittaisesta merimatkoilla koetusta tylsyydestä huolimatta värikästä. Tutkijalle vaimojen kirjoitusten monimuotoisuus ja aihealueiden määrä on välillä jopa ongelmallista. Toisaalta se, että päiväkirjoihin on kirjoitettu ihmiselämän koko kaari, on harvinaista ja palkitsevaa.

Näkökulmasta huolimatta on tärkeää tiedostaa lähteitä kirjoittaneiden naisten elämäntilanne ja tausta, mitkä väistämättä vaikuttivat siihen, millaisia merkintöjä he matkastaan tekivät. Artikkelin lähteet ovat seitsemän naisen kirjoittamia. Naisten elämäntilanne oli samankaltainen heidän lähtiessään matkalle.

Mary Brewster lähti 23-vuotiaana matkalle vuonna 1845. Hän oli ensimmäisiä aviomiehensä mukana matkalle lähteneitä vaimoja.²⁷ Tuolloin Mary ja William Brewster olivat olleet naimisissa neljä vuotta, josta ajasta he olivat viettäneet yhdessä vain viisi kuukautta.²⁸ Mary, kuten artikkelin muutkin vaimot oli käynyt koulua ja osasi kirjoittaa hyvin. Hän tunsu velvollisuudekseen kirjoittaa tekemisistään, sillä joutenolo ei kuulunut ajan ihanteisiin.²⁹

27-vuotias Martha Brown purjehti miehensä Edwin Brownin kanssa vuosina 1847–1849. Kotiin jäi pariskunnan kaksi ja puolivuotias lapsi, jota Martha ikävöi kovasti koko matkan ajan. Martha ja Edwin saivat matkalla lapsen, pojan, jonka Martha synnytti ilman aviomiestänsä Hawajilla. Edwin oli tuolloin kesän kestäväällä pyyntimatalla Jäämerellä. Martha oli uskonnollinen henkilö, jonka elämän kulmakivenä oli usko kaikkivaltiaaseen, protestanttiseen Jumalaan. Martha oli ajan hengen mukaan myöntäväinen vaimo, mutta säilytti kuitenkin oman identiteettinsä ja itsenäisyytensä. Martha ei lähtenyt toista kertaa pyyntimatalle, vaan toimi myöhemmin yhden Orientin suurimman kesähotellin omistajana ja johtajana.³⁰

²⁵ Haskell Springer on kirjoittanut hyvän artikkelin niistä syistä, miksi vaimot kirjoittivat päiväkirjoja ja pohtii osittain siinä samoja asioita kuin mitä tässä tuodaan esille. Springer 1996, 92–117.

²⁶ Halldorsdóttir & Kinnunen & Leskelä-Kärki 2016, 23.

²⁷ Jo vuonna 1823 Mary Hayden Russell purjehti miehensä mukana valaanpyyntialuksella ja Eliza Underwood osallistui matkaan vuosina 1830–31, mutta Mary Brewsterin kirjoitus on vanhin yksityiskohtainen ja koko matkan kattava päiväkirja. Druett 1992, xvi.

²⁸ Druett 1992, 14.

²⁹ Druett 1992, 3–4; Boerum 1993, 18; Garner 1966, viii.

³⁰ Boerum 1993, 13, 16–18.

Mary Lawrence puolestaan oli 29-vuotias lähtiessään matkalle vuonna 1856. Mary oli mennyt naimisiin Samuel Lawrencen kanssa vuonna 1847. Mukaan matkalle lähti myös heidän viisivuotias tyttärensä Minnie. Valaanpyyntialus *Addisonin* matka alkoi suurin odotuksin ja päättyi neljä vuotta myöhemmin lievään pettymykseen, mikä kuvaa laajemminkin amerikkalaisen valaanpyynnin kehitystä. 1860-luvulle asti valaanpyyntiteollisuus oli kehittynyt, kasvanut ja valaanpyyntiin oli keksitty uusia menetelmiä, mutta siitä eteenpäin alkoi alamäki. Muihin vaimoihin verrattuna Mary kuvaa kirjoituksissaan ennen kaikkea valaanpyyntilaivastoa, aluksia ja niiden kapteeneita sekä valaanpyytäjien tunnelmia.³¹

Vuonna 1858 Eliza Williams lähti miehensä Thomas Williamsin kanssa valaanpyyntimatkalle 32-vuotiaana ja viidennellä kuulla raskaana. Pariskunta jätti kaksi vanhinta lastaan kotiin sukulaisten hoiviin. Poika William syntyi tammikuussa 1859, ja matkan aikana pariskunta sai myös tytön, Maryn, joka syntyi laivalla vuonna 1861. Molemmat lapset jatkoivat purjehtimista vanhempiensa mukana monia vuosia. Perheen viimeinen pyyntimatka oli vuonna 1874.³² Eliza kirjoitti pitkiä ja yksityiskohtaisia kuvauksia valaista ja valaanpyynnistä sekä elämästä laivalla, mutta esimerkiksi raskauksistaan hän ei kertonut – ajan tavan mukaisesti – mitään.³³

Augusta Pennimanin päiväkirja on kirjoitettu vuosina 1864–1868 *Minervalla*. Augusta oli ollut miehensä Edwardin kanssa naimisissa viisi vuotta lähtiessään matkalle 26-vuotiaana. Pariskunnan nelivuotias poika Eugene (tekstissä Genia) oli mukana matkalla. Augusta teki yhteensä kolme matkaa. Augustan merkinnät ovat lyhyitä ja informatiivisia, mutta henkilökohtaiset merkinnät puuttuvat lähes kokonaan. Augusta käytti valasleimoja kertoakseen päivän saaliista, minkä tavan vaimot ”lainasivat” laivojen lokikirjoista.³⁴

Artikkelissa käsiteltävistä matkoista myöhäisin alkoi toukokuussa vuonna 1871. Annie Ricketson lähti silloin parkki *A.R. Tuckerilla* New Bedfordista Atlantille ja kohti Intian Valtamerta. Muista aluksista poiketen *A.R. Tucker* ei purjehtinut matkan aikana ollenkaan Jäämerellä. Annie oli 30-vuotias lähtiessään matkalle miehensä Danielin kanssa ja he olivat olleet naimisissa jo yli kymmenen vuotta. Matka alkoi surullisesti, kun Annie synnytti Azoreilla lapsen, joka kuoli kahden päivän ikäisenä (Annie oli menettänyt jo aiemmin pariskunnan ensimmäisen lapsen vuonna 1867). Annieta pidettiin hyvänä purjehtijana, joka ei ollut koskaan merisairas ja joka purjehti miehensä mukana vielä monta kertaa. Daniel kuoli vuonna 1886 valaanpyyntimatalla kuumeeseen. Annie oli myös tuolloin mukana laivalla. Annie Ricketsonin päiväkirjan toimittaja kirjoittaa alkusanoissa: ”...kapteenin vaimo auttoi pitämään *A.R.Tuckerin* onnellisena laivana.... Hän iloitsi kun valaita saatiin pyydystettyä, valitti kun ne pääsivät pakoon; ja jos enempää valaita ei saatukaan pyydystettyä, se ei johtunut hänen rukouksiensa puutteesta.”³⁵

³¹ Garner 1966, xvii–xxi.

³² Williams H. 1964, johdanto, 390–391.

³³ Williams 1964, 38, 4.2.1859. ”*We have a fine healthy Boy, born on the 12th, five days before we got into Port.*”

³⁴ Partsch 1989, esisanat.

³⁵ Purrington 1958, esisanat; Ricketson 1958, 20–21, 29.8.1871–1.9.1871.

Vaimot olivat ensimmäisellä matkallaan. Matkat kestivät yleensä 4–5 vuotta. Suurin osa vaimoista oli mukana myös Jäämerellä kesän pyyntikaudella, ja kaksi heistä vietti yhden pyyntikauden Havaijilla. Päiväkirjajulkaisujen esipuheissa ja johdannoissa vaimoista kerrotaan tausta- ja biografisia tietoja. Mutta olivatko he aikakautensa ja asuinalueensa tavallisia naisia? Miten voimme määrittää tuon ajan tavallisen? Vaimot olivat keskiluokan edustajia, heillä oli erilaiset perhetaustat, mutta useimmalla oli monta sisarusta. He asuivat valaanpyyntiyhteisöissä ja olivat sen kasvatteja. Vaimot olivat käyneet kouluja ja heillä oli käsitys oman aikakautensa kirjallisuudesta ja poliittisista tapahtumista. Vaimot eivät olleet tunnettuja merkkihenkilöitä. Mutta olivatko he tavallisia – eivät sinne päinkään.

Valaanpyyntikulttuurin erikoispiirteitä

1800-luvulla valaanpyynti keskittyi Amerikan Itärannikolle ja 1850-luvulle tultaessa suurin osa valaanpyyntialuksista lähti matkaan valaanpyyntipääkaupunki New Bedfordista. Alukset saalistivat niin Atlantilla, Tyynellämerellä, Intian Valtamerellä kuin läntisellä Jäämerelläkin. Alueille matkattiin sekä Hyväntoivonniemen että Cap Hornin kautta.³⁶ Pyyntialueesta päätettiin jo ennen matkan alkua, mikä vaikutti laivan kokoon, miehistön kokoonpanoon, käytettäviin pyyntitekniikoihin ja ennen kaikkea – onnen lisäksi – ratkaisevasti matkan tulokseen.³⁷ Valaanpyyntilaivastot käsittivät satoja aluksia ja pyyntiteollisuus oli monin tavoin teollisen vallankumouksen edelläkävijä. Valaanpyynnistä saaduilla voitoilla agentit ja laivanomistajat osallistuivat muuhun sijoitustoimintaan, ja valasöljy valaisi kaupungistuvan yhteiskunnan tehtaat, kadut ja kodit.³⁸

Päiväkirjojen kirjoittamisvuosina 1845–1874 elämä laivoilla ja itse valaanpyynti eivät muuttuneet paljoakaan.³⁹ Valaanpyyntiteollisuus sen sijaan muuttui merkittävästi. Kokeneita miehistöjä oli vaikeampi saada, valaiden määrä väheni, pyyntimatkat suuntautuivat kauemmaksi ja kestivät samalla pidemmän aikaa. Voitot pienenevät ja sijoittajat löysivät uusia kohteita pääomalle. Lamavuodet ja Yhdysvaltain sisällissota olivat tuhoisia myös valaanpyyntiteollisuudelle, ja 1850-luvulta alkoi alamäki, josta ei ollut paluuta.⁴⁰

Valaanpyyntialusten ja kauppalaivojen miehistöt olivat erilaisia koostumukseltaan ja taidoiltaan. Valaanpyyntimatkat kestivät useita vuosia, suuntautuivat vaarallisille ja kartoittamattomille vesialueille, ja matkan aikana jokainen miehistön jäsen vaaransi

³⁶ Cap Horn Etelä-Amerikan eteläkärjessä oli sääolosuhteiltaan huomattavasti hankalampi reitti, mutta monet laivat matkasivat silti sen kautta Tyynellemerelle.

³⁷ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 10–11.

³⁸ Roman 2006, 66; Norling 1991, 170. Vuonna 1850 62 laivaa lähti pyyntiin ja niissä oli keskimäärin 29 miehistön jäsentä. Davis & Gallman & Gleiter 1997, 10. 1840–50-luvuilla yli 600 alusta purjehti pyyntivesillä joka vuosi. Ne lähettivät tai toivat kotisatamiinsa yli 8 miljoonan dollarin edestä valaanöljyä ja -luuta. Vuoden 1857 lama ja sisällissota 1860-luvun alussa vaikuttivat pyyntiteollisuuteen. Hinnat alkoivat laskea ja laivoja upotettiin sodan aikana. Norling 2000, 116. Ks. myös Druett 1991, 23.

³⁹ 1860-luvun lopulla alettiin puhua modernista valaanpyynnistä ja esimerkiksi harppuunoihin kehitettiin räjähtävä kärkeä. Davis & Gallman & Gleiter 1997, 50.

⁴⁰ Cooper-Busch 1994, 2–4.

päivittäin henkensä lähtiessään pyydystämään valaita. Tuttuja reittejä pitkin säännöllisesti kulkevien kauppalaivojen matkat kestivät yleensä vain kuukausia.⁴¹ Cooper-Busch (1994) kirjoittaa, kuinka valaanpyynti oli matkan pää tarkoitus ja kokeneet ja taitavat pyyntiveneen ohjaajat ja harppuunamiehet olivat tärkeämpiä kuin kokeneet merimiehet.⁴² Pyyntiin osallistui koko miehistö, niin kapteeni, perämiehet, veneenohjaajat, soutajat kuin harppuunamiehet. Mielestäni tämä päällystön ja miehistön yhdessä tavoitteen eteen toimiminen kannusti työntekoon. Samalla kapteenilla oli mahdollisuus omalla esimerkillään opettaa valaanpyyntiä ja vaikuttaa työmoraaliin. Jokaisella miehistön jäsenellä oli yhteinen tavoite – saalistaa mahdollisimman monta valasta, saada mahdollisimman monta öljytynnyriä laivan ruumaan ja mahdollisimman hyvä palkkio matkan jälkeen kotisatamassa. Hengissä pysyminen pohjoisten merialueiden jäälauttojen ja myrskyjen tai Tyynenmeren saarten vihamielisten asukkaiden armoilla edellytti saumatonta yhteistyötä. Ilman miehistön ja päällystön asiantuntemusta, luottamusta ja kovaa työtä matka saattoi päättyä katastrofiin.⁴³ Kova kurinpito valaanpyyntialuksilla ei ole myytti. Osa kapteeneista esimerkiksi piiskasi tottelemattomia miehistön jäseniä tai laittoi heidät rautoihin.⁴⁴ Toisaalta parhaimman tuoton matkasta keräsivät alukset, joissa taitava kapteeni palkkasi taitavan miehistön, joka pystyi tekemään pyyntivesillä töitä yhteisen tavoitteen eteen.⁴⁵

Valaanpyyntialuksen päällystö oli usein elänyt lapsuutensa Amerikan itärannikon valaanpyyntiyhteisöissä ja kokonaisten sukujen miehet lähtivät merelle.⁴⁶ Nuori nainen, joka avioitui rakkaudesta kapteeniinsa, oli usein saattanut satamaan myös veljiään tai isänsä. Vaimoilla on ollut hyvä kuva siitä, millaista työ valaanpyyntialuksilla oli, vaikka kokemus valaanpyynnistä kerrottuna ei ole sama kuin omakohtainen kokemus.⁴⁷ Päällystö muodosti sen ryhmän, jonka kanssa vaimot olivat tekemisissä päivittäin. Miehistö sen sijaan ei kuulunut tähän ryhmään.⁴⁸ Mary Brewster kirjoitti, kuinka hänet esiteltiin laivan perämiehille matkan alussa. Mary mainitsee perämiehet nimeltä ja kertoo heidän aterioivan salongissa yhdessä kapteenipariskunnan kanssa. Veneenohjaajat ja ammattimiehet, kuten puuseppä, saavat oman maininnan, sekä lisäksi stuertti ja hyttipoika, jotka molemmat kuuluivat vaimon elinpiiriin laivan takaosassa.⁴⁹ Mary jatkoi saman päivän merkinnässä: ”*Etuosan miehet ovat suurimmilta osin nuoria, ja vain kolme on ollut merellä. Näin kolme heistä ja vaikuttivat kunnollisilta ja heistä tulee hyviä merimiehiä. Kaikki ovat siistejä ja rauhallisia.*”⁵⁰ Vaikka miehistö ei ollut vaimon kanssa tekemisissä päivittäin tai läheisesti,

⁴¹ Norling 2000, 120, 131.

⁴² Cooper-Busch 1994.

⁴³ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 15, 154; Creighton 1991, 130, 150; Brown 1993, 48, 14.1.1848.

⁴⁴ Greenhill & Giffard 1971, 54, 60-61. Druett 1992, 67; Ricketson 1958, 74, 2.7.1874 & 26.9.1874.

⁴⁵ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 16; Greenhill & Giffard 1971, 77.

⁴⁶ Kurtz 2013, 29; Norling 1996, 72-73. Kts. myös mm. Lawrence 1966, 166-167, 3.6.1859.

⁴⁷ Norling 1991, 168.

⁴⁸ Springer 1996, 95; Brewster 1992, 337, 13.7.1848.

⁴⁹ Brewster 1992, 13, 5.12.1845.

⁵⁰ Brewster 1992, 13, 5.12.1845. ”*The men forward are mostly young and only three have been to sea. Saw three of their number they appear well disposed and will make good sailors. All are civil and still.*” Uuteen Seelantiin matkustanut Jessie Campbell kirjoitti Blenheim-aluksen miehistöstä: ”*I forgot to mention that we*

valaanpyyntialusten kapteenien vaimot olivat kuitenkin kiinnostuneempia miehistön jäsenistä ja heidän toimistaan kuin mitä kauppalaivoilla matkustavat vaimot.⁵¹

Vaimojen lähteminen mukaan purjehdukselle oli osoitus rakkaudesta aviomiestä kohtaan ja se ilmaistiin avoimesti. Oli myös paljon muita syitä, miksi kapteenit halusivat vaimonsa mukaan matkalle tai miksi vaimot vaativat päästä mukaan.⁵² Kun valaanpyyntiteollisuuden alamäki alkoi 1850-luvulla ja pätevän miehistön saanti vaikeutui, kapteenien rooli tuottavan matkan toteutumisessa korostui.⁵³ Taitavat kapteenit saattoivat vaatia, että omistaja salli vaimojen lähteä mukaan. Toisaalta laivan omistaja saattoi houkutella ansioituneita kapteeneita sallimalla vaimojen mukaan lähtemisen. Kokeneet kapteenit olivat olleet merillä koko ikänsä ja päästyään kapteenin asemaan, he avioituivat noin kolmenkymmenen vuoden iässä. Uusi elämäntilanne vaikutti ratkaisevasti siihen, että kapteenit halusivat vaimonsa mukaan matkalle. Työn vaarallisuus ja pitkä erossaolo aiheuttivat osaltaan sen, että vaimot päättivät lähteä pyyntimatkalle mukaan, kun tällainen mahdollisuus 1840-luvulta eteenpäin yleistyi kapteenien keskuudessa.⁵⁴ Aikalaisarvion mukaan vuodelta 1853 lähes 20 % valaanpyyntialusten kapteeneista otti vaimon mukaan matkalle, josta johtuen kapteenien purjehtivia vaimoja oli satoja.⁵⁵

Vaimon merille lähteminen oli rohkea ja osalle myös vaikea päätös, jossa vaimo altisti itsensä matkan rasituksille ja vaaroille sekä arvostelulle siitä, oliko naisen paikka laivassa.⁵⁶ Laivan hierarkiassa kapteenilla oli ehdoton yksinvalta ja elämä laivalla tästä johtuen yksinäistä.⁵⁷ Vaimo kuunteli miehensä huolia ja loi kapteenin miehiseen työtilaan ideaalin kodin hengen. Laivassa kapteenipariskunnalla oli mahdollisuus kokea asioita yhdessä. Vaimon virallinen asema laivalla oli näkymätön, mutta matkan aikana he tulivat monella tavalla osaksi laivayhteisöä.⁵⁸ Mary Brewster kirjoitti oman matkansa alkuvaiheessa, kuinka hän alkoi ymmärtää merimiehen elämän vaikeuksia säiden ja olosuhteiden armoilla: *”Heidän osuutensa on pieni ja mukavuuksia on vain vähän, silti he vaikuttavat onnellisilta. Olen tyytyväinen osaani ja luulen että hekin ovat.”*⁵⁹

have a Venetian and Russian on board as sailors, the former is the cleanest and best behaved sailor on the ship, and the latter is the dirtiest...” Greenhill & Giffard 1971, 68.

⁵¹ Springer 1996, 97.

⁵² Osa vaimoista ei suostunut lähtemään merille ollenkaan, vaikka heidän miehensä sitä ehdottivatkin. Druett 1991, 27.

⁵³ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 41; Druett 1991, 4.

⁵⁴ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 386; Brewster 1992, 54, 3.4.1846.

⁵⁵ Norling 2000, 238; Springer 1996, 93; Creighton 1991, 143.

⁵⁶ Newton 2013, 198; Creighton 1996, 133; Springer 1996, 92, 99; Norling 1996, 88–89; Druett 1992, 3–4.

⁵⁷ Burton 1991, 179–180; Garner 1966, xv.

⁵⁸ Päätelmät ovat tutkijan aiempia päätelmiä aiheen parissa tehdystä tutkimuksesta. Vaapio 2004, 166, 168, 175.

⁵⁹ Brewster 1992, 29, 14.1.1846. *“Their lay small and comforts few yet they appear happy. I am contented with my lot and I suppose they are.”*

Matka pyyntivesille, laivayhteisön muovautuminen yhteen

Tila erotti ja yhdisti

Laiva oli tilana moniulotteinen ja toisaalta myös hyvin rajattu. Meri mahdollisti laivayhteisön kokemuksen suuresta maailmasta, mutta myös vangitsi yhteisön pieneen valaanpyyntialukseen. Sosiaalinen, fyysinen ja mentaalinen tila ovat erottamattomia ihmisen kokemusmaailmassa. Ihminen on aina sidoksissa tilaan ja paikkaan. Identiteetin ja vallan tutkimuksessa paikka ja tila ovat tärkeitä käsitteitä.⁶⁰ Kapteenin vaimon kautta on mahdollista tuoda esille, kuinka yksilö omaksui kokemalla tietyn kulttuurin. Ihmisen suhde tilaan ei ole koskaan vain asumista ja liikkumista tilassa tai tilan hyödyntämistä, vaan tila myös määrittää hänen identiteettiään.⁶¹ Eliza Williams pohti syyskuussa 1859, aivan matkan alussa, kuinka miehet näyttivät kiireisiltä tehdessään töitä kannella: ”... heillä kaikilla on työtehtäviä. Se saa minut ajattelemaan että olen laiska; en ole toistaiseksi tehnyt muuta kuin katsonut.”⁶² Joan Druett (1991) kirjoittaa, kuinka vaimojen oletettiin olevan puritaanisen uskonnon työetiikan mukaan kiireisiä. Laivoilla tämä ei ollut mahdollista, sillä miehistön jäsenet tekivät vaimoille kuuluvat työt.⁶³

Kapteenin vaimo oli laivayhteisössä ulkopuolinen sosiaalisen asemansa ja sukupuolensa perusteella, sillä hän oli ainoa nainen laivalla ja ainoa henkilö, jolla ei ollut varsinaisia työtehtäviä.⁶⁴ Mary Lawrence: ”Luulen etten edes tiedä kuinka naiselle puhutaan. On kulunut yli neljä kuukautta siitä kun olen puhunut sanaakaan oman sukupuoleni edustajalle (paitsi Minnielle).”⁶⁵ Naisen tila laivalla oli rajattu takakannelle ja päällystön tiloihin. Miehistöllä taas ei ollut asiaa tilaan, jossa vaimo ja päällystö elivät.⁶⁶ Vaikka kapteenien vaimot olivat päättäväisiä henkilöitä, jotka selvisivät laivamatkoista yllättävänkin hyvin olosuhteista huolimatta, he olivat laivalla vieraassa elementissä. Myrskyävä meri, jolloin pahoinvointi pakotti vaimot pysymään vuoteessa, jäälautat ja riutat sekä suuret aallot, jotka kaatoivat hytin huonekalut, vaikuttivat vaimon päivärytmiin ja tilaan, jossa he viettivät aikaansa. Omien kirjoitustensa kautta vaimot antavat monimutkaisen kuvan omasta asemastaan osana laivayhteisöä. Esimerkiksi Augusta Pennimanin yhdessä lauseessa kerrotaan yhteydestä laivan päällystöön, suhteesta alukseen ja omasta tilasta johon vaimo on merenkäynnin vuoksi pakotettu.⁶⁷

Vaimo eli arkea ja perhe-elämää marginaalin marginaalissa: laivassa joka purjehti maailman merillä ja asuen takakannen pienessä hytissä, mutta pääosin onnellisena ja

⁶⁰ Laitinen 2004, 1–2.

⁶¹ Lamberg 2010.

⁶² Williams 1964, 6, 15.9.1858. ”... they are all to work at something. It makes me think that I am lazy; I have not done much yet but look on.”

⁶³ Druett 1991, 77.

⁶⁴ Springer 1996, 95.

⁶⁵ Lawrence 1966, 21–22, 31.3.1857. ”I think I shall hardly know how to speak to a lady. It is now over four months since I have spoken a word to one of my own sex (except Minnie)”. Minnie oli Maryn neljävuotias tytär.

⁶⁶ Mm. Newton 2013, 200; Druett 1991, 35–39; Lawrence 1966, 27.2.1857.

⁶⁷ Penniman 1989, 2.1.1865. ”The officers often remark to me that Minerva is very delectate about introduceing me to the indian ocean, but I dont know about that, she rolled some last week, so that I was oblidge to keep my self in very close quarters.”

tyytyväisenä. Välillä kurjat olosuhteet, tylsyys ja omien työtehtävien puuttuminen määrittivät vaimon kokemusta.⁶⁸ Tutkimuksessa asiaa on tulkittu usein niin, että suurin osa vaimoista ei viihtynyt laivoilla, vaikka osan nähtiin olleen poikkeuksia ja sopeutuneen paremmin laivaelämään.⁶⁹ Asiasta on olemassa ristiriitaisia tulkintoja. Esimerkiksi Norling (1991) väittää vaimoilla olleen jatkuvasti epämukavaa ja he kokivat olevansa sivussa varsinaisesta toiminnasta. Norling viittaa samoihin päiväkirjoihin, mitä tässä tutkimuksessa käytetään sekä Joan Druettiin.⁷⁰ Myös Schell sivuaa omassa tutkimuksessaan valaanpyyntivaimoja ja toteaa juuri Brewsterin ja Pennimanin muodostaneen hänen mielestään poikkeuksen, muuten niin yksinäisten ja itsensä hyödyttömäksi tunteneiden naisten joukossa.⁷¹ Oma analyysini eroaa esimerkiksi Norlingin väittämistä. Vaikka vaimot eivät osallistuneet valaanpyyntiin, he kokivat sen silti osana laivayhteisöä. Ratkaisu lähteä merelle sai vaimoilta usein kiitosta ja matkan epämiellyttävät osuudet korvasivat aviomiehen seura ja uudet kokemukset. Mary Lawrence kirjoitti matkan ensimmäisellä osuudella Tyynellämerellä helmikuussa 1857: *”Merimiehet ovat tehneet töitään hyvillä mielin tähän asti, ja kaikki on sujunut mallikkaasti. Nautin olostani täällä joka päivä enemmän ja enemmän.”*⁷²

Tutkimuksissa tila jaotellaan useasti yksityiseen ja julkiseen ja tämä jaottelu sopii hyvin myös laivalle. Vaimon yksityistä tilaa oli kapteenipariskunnan hytti sekä osalla vaimoista myös kannelle rakennettu pieni ”huone”, lähteissä mainittu *”kansitalo”*, jossa vaimo pystyi oleilemaan miesten katseiden ulottumattomissa.⁷³ Laivalla kansi, jossa miehet tekivät töitä, oli julkista tilaa. Se oli osittain suljettu vaimoilta. Toisaalta vaimoilla oli etuoikeus vain oleskella kannella. Muiden tehdessä töitä vaimot saattoivat lukea tai katsella merilintuja ja näin erottua työtä tekevästä miehistöstä.

Vaimot kokivat laivan olevan koti, joka mahdollisti heidän lähtemisensä merelle. Laivassa heidän yksityistä tilaansa oli hytti, jota he pystyivät sisustamaan ja järjestämään mielensä mukaisesti. Hytin ja tavaroiden pitäminen siistinä ja järjestyksessä oli tärkeä osa vaimojen rutiineja laivalla. Vaimot kirjoittavat usein siivonneensa tai käyneensä läpi esimerkiksi pariskunnan vaatevarastoja.⁷⁴ Augusta Penniman kirjoitti palattuaan laivalle muutaman viikon saarilla olon jälkeen: *”Olemme taas tottuneet suurin piirtein kotiimme merellä.”*⁷⁵

Luodessaan kodin laivalle vaimo toteutti ideaalia turvapaikasta jonne ulkomaailmalla ei ollut asiaa. Vaimo oli vieraasta tilasta huolimatta uskonnon, moraalin ja perheidyllin vartija

⁶⁸ Lawrence 1966, 58, 25.11.1857; Ricketson 1958, 22, 5.10.1871; Penniman 1989, 29.11.1866.

⁶⁹ Schell 2013, 140; Druett 1991, 89–90.

⁷⁰ Norling 1991, 173–174.

⁷¹ Schell 2013, 140.

⁷² Lawrence 1966, 15, 20.2.1857. *”The sailors have cheerfully performed their duties thus far, and all has gone on smoothly. I enjoy myself here more and more every day.”*

⁷³ *”On whaling ships, the seafaring wife could retreat to some extent from the industrial slaughterhouse of butchering a whale on deck by secluding herself in her deckhouse. The small 6ft square structure usually sat forward of the mizzen mast.”* Seaborn 2017. Brewster 1992, 274, 337, 16.9.1847 & 13.7.1848. Druett 1992, 281. Ricketson 1958, 17, 23.8.1871.

⁷⁴ Ricketson 1958, 57, 16.7.1873; Williams 1964, 103, 13.12.1859; Lawrence 1966, 130, 10.10.1858.

⁷⁵ Penniman 1989, 10.12.1865. *”We have got quite naturalized to our sea home again.”*

myös laivalla.⁷⁶ Lauren Seaborn (2017) esittää, kuinka laivoilla elävät vaimot tekivät tarkoituksella muutoksia tiloihin luodakseen kodikkaan tunnelman yksityisiin hytteihin ja päällystön tiloihin.⁷⁷ Tila laivalla oli sukupuolitettua, kuten maissakin. Norling toteaa, että oli ironista, kuinka nainen vietiin merelle ideologian vuoksi mikä korosti vaimon paikkaa aviomiehensä vierellä, vaikka meri tilana oli ilman muuta maskuliininen.⁷⁸ Margaret Creighton (1996) huomauttaa, kuinka päällystön asuntilat muistuttivat keskiluokkaista kotia, mutta miehistön tila laivan etuosassa oli lähes kalustamaton ja koristeeton julkinen tila, mikä muistutti kodista mahdollisimman vähän.⁷⁹

Yhteinen tekeminen merimatalla sijoittui aina kannelle. Vaimot kertoivat lukuisista tapahtumista, jolloin he olivat tehneet ja kokeneet asioita miehistön kanssa. Mary Lawrence kirjoitti kannella käydystä lumisodasta: ”*Menin päivällisen jälkeen kannelle yhden lumikuuron aikana, ja me kaikki osallistuimme huviin, niin laivan taka- kuin etuosassa...*”⁸⁰ Ja Martha Brown puolestaan kuvaili päivän merkinnässään miehistön lukuisia eri työtehtäviä:

*”Stuertti on siivonnut ruokakomeroa ja tehnyt kurpitsapiirakoita. Kannella he ovat korjanneet etupurjetta, siivonneet kompassikaappia, puuseppä on korjannut kajuutan portaita kapteenin avulla, sekä muita asioita joita on liian paljon mainittavaksi. Joten hyvää yötä.”*⁸¹

Valaanpyyntialuksella puheenaiheet liittyivät aina valaisiin. Pohdittiin reittejä ja vesialueita, joilla pyyntiä voitiin suorittaa, vertailtiin eri valaslajeja ja opeteltiin tunnistamaan niitä, huollettiin pyyntiveneitä ja pyynnissä tarvittavia välineitä, harjoiteltiin pyyntiveneiden käyttöä tai rakennettiin tynnyreitä valaanrasvaa varten.⁸² Näihin toimintoihin vaimo osallistui omalla tavallaan kuunnellen, tarkkaillen ja myöhemmin kirjoittaen ne itselleen tutuiksi. Esimerkiksi Springer (1996) mainitsee, kuinka navigointiin liittyvien seikkojen kirjaaminen sai vaimon tuntemaan itsensä hyödylliseksi ja olemaan samalla mukana laivan toiminnoissa.⁸³

Yksityinen tekeminen sijoittui omaan hyttiin. Kannella aviomies oli kapteeni, mutta hytissä hän saattoi lukea, sairastaa tai torkkua vaimonsa seurassa.⁸⁴ Vaimo teki suurimman osan kotitöistään omassa hytissään, kuten erilaiset ompelu-, korjaus- ja siivouustyöt sekä ruoanlaittoon, yleensä leipomiseen ja säilömiseen, liittyvät tehtävät. Hytissään vaimo

⁷⁶ Norling 2000, 261; Seaborn 2017.

⁷⁷ Seaborn 2017.

⁷⁸ Norling 1996, 89.

⁷⁹ Creighton 1996, 128, 130.

⁸⁰ Lawrence 1966, 228, 7.4.1860. “*After dinner I went on deck during one of the squalls, and we all engaged in the amusement, both fore and aft.*”

⁸¹ Brown 1993, 54, 21.2.1848. “*Steward has been cleaning pantry and making pumpking pies. On deck they have been mending fore sail, cleaning binicle, carpenter mending companionway with the Capt.’s help, and other things to various to mention. So good night.*”

⁸² Brewster 1992, 17–18, 12.12.1845; Williams 1964, 36, 24.12.1858.

⁸³ Springer 1996, 101. Lisäksi Springer päättelee kirjoittamisen syistä omassa tutkimuksessaan: “*The journal-writing wife was facing her husband’s ocean. But while she was, ... she was all the while converting it, drop by drop, in the ink of her pen, to hers*”. Springer 1996, 117.

⁸⁴ Brewster 1992, 184–185, 192, 22.1–26.1.1847 & 17.2.1847.

kirjoitti kirjeitä tai vietti aikaansa sängyssä silloin kun vointi tai olosuhteet sitä vaativat. Ruokailut ja sosiaalinen elämä sijoittuivat joko kannelle tai salonkiin, joka jaettiin päällystön kanssa. Tässäkin tilassa vaimolla oli oma asemansa kapteenin vaimona. Mary Lawrence kertoi, kuinka päällystö joutui tulemaan toimeen yhdellä kahvilusikalla stuertin heitettyä muut tiskiveden mukana mereen: ”*Samuel käyttää sitä ensin, sitten minä otan sen, sitten perämies, ja niin edelleen alaspäin.*”⁸⁵

Tutkijat ovat epävarmoja siitä, mitä vaimon läsnäolo merkitsi? Oliko hänellä positiivista vaikutusta laivayhteisön elämään vai lisäsikö hän eriarvoisuutta laivalla tukiessaan kapteenin erioikeuksia ja vahvaa asemaa laivan hierarkiassa. Vaimojen persoonallisuus vaikutti monin tavoin siihen, miten miehistö heidät koki. Samoin kuin kapteenin persoonallisuus ja tavat vaikuttivat koko laivayhteisön hyvinvointiin.⁸⁶ Seaborn pohtii, kuinka naisen läsnäolo laivalla muutti käyttäytymistä ja kulttuuria laivalla, koska silloin koti ja vastakkainen sukupuoli olivat joka päivä mukana myös miehistön arjessa.⁸⁷ Cooper-Busch puolestaan esittää, etteivät vaimot muuttaneet mitään tavallisen valaanpyytäjän maailmassa. Vaimot eivät hänen mielestään voineet tulla osaksi suljettua, miehistä valaanpyynnin maailmaa, sillä sellaista tilaa ei yksinkertaisesti ollut olemassa.⁸⁸ Useat esimerkit artikkelin vaimoilta osoittavat kuitenkin tilanteen olleen päinvastainen. Mary Brewster kirjoitti: ”*Jokaiselle miehistön jäsenellä on tekemistä..., ja minä olen erittäin mielelläni mukana kun on kyse valaanpyynnistä.*”⁸⁹ Vaimot pystyivät vaikuttamaan monin eri tavoin. Yksi miesten uskonnollisuuteen liittyvä esimerkki löytyy Mary Lawrence päiväkirjasta. Hän kirjoitti oltuaan matkalla noin neljä kuukautta, kuinka kapteenipariskunnan tytär Minnie oli vienyt hengellisiä kirjoja miehistölle. Jokainen halusi yhden ja kirjat loppuivat: ”... *Voi olla että saamme tehtyä jotain hyvää hänen kauttaan.*”⁹⁰ Kaksi vuotta myöhemmin Mary kirjoitti edelleen: ”*Uskon todella että he ovat paljon paremmalla mielellä, kuin jos Minnie ja minä emme olisi täällä.*”⁹¹

Käytäntö saneli vaimon tilan laivalla, ei niinkään halu sulkea vaimoa pois laivayhteisön arjesta tai tekemisistä. Viktoriaanisen ajan ideaalit eivät välttämättä toteutuneet ihmisten arjessa maissakaan.⁹² On totta, että laivalla vaimo ei käynyt merimiesten asuintiloissa,

⁸⁵ Lawrence 1966, 214, 21.1.1860. ”*Samuel using it first, then I take it, then the mate, and so on down.*”

⁸⁶ Seaborn 2017; Davis & Gallman & Gleiter 1997, 47; Druett 1991, 33.

⁸⁷ Seaborn 2017. ”*The presence of women shifted certain aspects of shipboard behavior and culture considered to be traditional among seamen as these contemporary domestic ideals and gender roles were brought aboard.*” ja ”*In the nineteenth century, seafaring women may not have impacted the work of operating of large sailing ships, but in domesticating shipboard space for their husband and family, they did influence the culture on board.*”

⁸⁸ Cooper-Busch 1994, 155–156.

⁸⁹ Brewster 1992, 100, 1.7.1846. ”*All hands are busy..., and I am perfectly willing to be along when whaling is the business.*”

⁹⁰ Lawrence 1966, 22, 2.4.1857. ”*Last Sabbath I gave Minnie some Bibles and Testaments....to carry forward to the men...until she gave away every one that we had. She said they all wanted one...It may be we can do some good through her*”.

⁹¹ Lawrence 1966, 174, 22.7.1859. ”... *I really believe that they are in far better spirits than though Minnie and myself were not here.*”

⁹² Esimerkiksi Jane Hamlett esittää tutkimuksessaan, kuinka keskiluokkaista kotia ei jaoteltu kaikilta osin miesten ja naisten tiloihin, vaan oli oikeastaan hämmästyttävää kuinka tilojen jaottelu sukupuolen mukaan ei ollut tapana. Hamlett 2009.

mutta miesten työtila oli jo hänelle joiltain osin auki. Ryhmän toiminta oli kaikilla tavoin sidoksissa tilaan. Miesten työtilaan kannella, laivaan yhteisön kokemusta vahvistavana tilana ja vaimon yksityiseen tilaan laivalla. Tilojen merkitykset ja niiden rajat olivat kaikille selkeitä. Erilaisten tilanteiden tai tapahtumien aikana yksilöiden tila saattoi kuitenkin kasvaa tai kaventua, mikä hämärsi tilojen rajoja. Esimerkiksi silloin kun valaanrasvaa keitettiin öljyksi, vaimot saattoivat pystytellä hytissään, mutta toisaalta he vierailivat miesten työtiloissa tutustumassa prosessiin.

Erikoistilanteet tekivät miehistön jäsenet näkyviksi kirjoituksissa

Elämä merellä oli vaarallista. Loukkaantumiset ja kuolema olivat yleisiä, pyyntiveneet katosivat, kaatuivat tai tuhoutuivat, lisäksi riutat, jäälautat ja hurrikaanit tai paikallisten asukkaiden hyökkäykset koettelivat laivayhteisöä.⁹³ Miehistöjen vaihtuvuus aluksilla oli suurta. Miehistön jäsenet kuolivat, sairastuivat, kapinoivat tai karkasivat. Osa heistä korvattiin matkan aikana, osaa ei.⁹⁴ Vaimojen kirjoitukset osoittavat, kuinka miehistön jäsenet personoituihin vasta jonkin tapahtuman, yleensä vielä negatiivisen tapahtuman, yhteydessä. Kuolema, rettelöinti, epäonnistuminen valaanpyynnissä, sairaus, myrsky tai muu ikävä asia kirjoitettiin päiväkirjaan ja tällöin myös miehistön jäsenestä saatettiin kirjoittaa nimellä.⁹⁵ Eliza Williams: *“Hän kertoi minulle että Tim oli poissa....Hän oli paras veneenohjaaja mitä heillä oli...Hän oli värillinen mies. Hän oli oikein mukava mies.”*⁹⁶ Elizan päiväkirjan lukija ei tietäisi Timistä mitään, ellei tämä olisi kuollut matkan aikana. Mary Lawrence puolestaan kirjoitti miehistön jäsenistä, kun moni heistä sairastui: perämiehellä oli reumatismia, kokki oli ollut kaksi viikkoa pois töistä, myös yksi miehistön jäsen ja yksi veneenohjaajista oli sairastunut. Mary mainitsi perämiehen ja veneenohjaajan nimeltä. Kokki ja miehistön jäsen jäivät kirjoituksessa persoonattomiksi.⁹⁷ Ylipäättään miehistö mainittiin silloin kun jokin tapahtuma kosketti myös vaimoa. Augusta Penniman kirjoitti: *”Koko miehistö on influenssassa.”*⁹⁸

Mary Lawrence kertoi *Addisonilla* miehistön jäsenen kuolemasta koko yhteisöä kohdanneena surullisena tapahtumana: *”Eilen sattui surullinen tapahtuma, joka heitti varjon koko seurueemme ylle – William Kalaman, kanakan kuolema ja hautaaminen.”*⁹⁹ Mary kirjoitti miehen sairastaneen jo jonkin aikaa ja kapteenin antaneen hänelle lääkkeitä. Mary kuitenkin jatkoi, ettei *meillä* ollut aavistustakaan siitä, että mies oli niin huonossa kunnossa, ennen kuin *he* kertoivat *meille* miehen kuolemasta. Miehistö oli eri asia kuin kapteenipariskunta tai päällystö. Mary kertoi osallistuneensa auringonlaskun aikaan

⁹³ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 151; Penniman 1989, 15.7.1865 & 26.4.1865; Lawrence 1966, 191, 3.9.1859.

⁹⁴ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 79.

⁹⁵ Brewster 1992, 88, 311, 15.6.1846 & 26.2.1848; Ricketson 1958, 36–37, 1.4.1872;

⁹⁶ Williams 1964, 83–84, 9.8.1859. *“He told me that Tim was gone...He was the best boatsteerer they had... He was a colored Man. He was a very pleasant Man.”*

⁹⁷ Lawrence 1966, 141, 10.1.1859.

⁹⁸ Penniman 1989, 22.6.1867. *“All hands got the influenza.”*

⁹⁹ Lawrence 1966, 131, 12.10.1858. *“Yesterday a sad event occurred which cast a gloom over our whole company- the death and burial of William Kalama, a Kanaka.”*

kannella hautajaisiin ennen kuin mies haudattiin syvyyksiin. Augusta Penniman kirjoitti samanlaisesta tilanteesta: ”Yksi veneenohjaajistamme kuoli keuhkotautiin.” ja Augusta jatkoi seuraavana päivänä merkinnällä: ”Hautasimme hänen ruumiinsa syvyyksiin.”¹⁰⁰ Lauseet ovat päivien ainoat merkinnät. Augustan merkinnät ovat toteavia ja niistä puuttuu henkilökohtainen tunne, Mary sen sijaan kertoo surullisesta tapahtumasta, joka kosketti kaikkia.

Annie Ricketsonin merkintä laivalla sattuneesta onnettomuudesta on toteava: “... yksi miehistä nimeltään Brandon oli leikannut sormensa paloittelukoneessa. [...] Joten he antoivat hänelle eetteriä ja leikkasivat ja sahasivat sen irti.”¹⁰¹ Annie ei kerro, miten mies voi tai miten häntä hoidettiin jatkossa. Päivän merkintä päättyi tuohon lauseeseen. Vaimon teksti on informatiivista, mutta ei tunteita näyttävää. Onnettomuuksia ja loukkaantumisia sattui usein. Asia on merkinnän arvoinen ehkä siksi, että juuri Annien aviomies joutui katkaisemaan sormen. Miehistön jäsen jäi kirjoituksessa päällystön tekemisen objektiksi, ei itse tuntevaksi tai olevaksi henkilöksi.

Yksi syy miksi aikaisemmassa tutkimuksessa esitetään vaimojen olleen laivoilla onnettomia, oli miehistöjen ja välillä myös kapteenien huono käytös. Juopottelu ja tappelut varsinkin satamissa olivat yleisiä. Lisäksi kanssakäyminen paikallisten naisten kanssa oli enemmän sääntö kuin poikkeus. Tapaa paheksuttiin laajalti ja myös artikkelin vaimot kohtasivat tilanteita, joita he kommentoivat kirjoituksissaan.¹⁰² Vaikka vaimojen laivoilla ei näitä Tyynenmeren saarilla asuvia naisia juuri käynytäkään, niin he näkivät heitä muilla laivoilla ja myös kapteenien vieraina. Järjestyshäiriöitä sen sijaan tapahtui myös vaimojen laivoilla.¹⁰³ Esimerkiksi uhkapelit ja tappelut tai töistä kieltäytyminen olivat yleisimpiä häiriöitä, jotka tulivat myös vaimojen tietoon. Eliza Williams kirjoittaa kuinka laiva ei voinut poiketa San Franciscon satamassa, koska osa miehistä olisi karannut.¹⁰⁴ Nämä tapahtumat saivat vaimot pohtimaan omaa rooliaan tai hyväuskoisuuttaan.¹⁰⁵

Aikaisemmassa tutkimuksessa, joka perustuu myös miehistön jäsenten kirjoittamiin lähteisiin, on tuotu esille miehistön jopa vihamielinen suhtautuminen kapteenin vaimoon. Vaimojen on väitetty hajottavan miehistön välistä solidaarisuutta valitsemalla suosikkeja miehistön joukosta ja palkitsemalla heitä epäreilusti.¹⁰⁶ Esimerkiksi Creighton mainitsee vaimojen usein yrittäneen muokata miehistön käyttäytymistä vastaamaan omia

¹⁰⁰ Penniman 1989, 18.–19.10.1865. “One of the boatsteers died with consumption”. ”Committed his body to the deep”. Kauppalaivalla Australiaan vastaviihityn vaimonsa Matildan kanssa matkustanut William Johnstone kirjoitti: ”...in the morning another child ... died and was buried at Sunset. It is astonishing how soon such an occurrence is forgotten on board.” Greenhill & Giffard 1971, 86.

¹⁰¹ Ricketson 1958, 54–55, 31.5.1873. ”Sead that one of the men named Brandon had cut his finger off in the minceing machine....So they gave him eather and cut and sawed it of. It was the fore finger on his right hand.”

¹⁰² Druett 1992, 143–148; Druett 1991, 2–3, 11.

¹⁰³ Schell 2013, 138; Druett 1991, 167; Ricketson 1958, 74, 78, 2.7.1874 & 26.9.1874.

¹⁰⁴ Williams 1964, 159, 30.11.1860.

¹⁰⁵ Lawrence 1966, 28, 66, 27.4.1857 & 18.1.1858; Ricketson 1958, 74, 2.7.1874; Williams 1964, 39, 4.2.1859.

¹⁰⁶ Creighton 1991, 144–145; Springer 1996, 95.

normejaan.¹⁰⁷ Tällaista kohtelua vaimot eivät kuitenkaan kirjaa omiin merkintöihinsä. He eivät koe oloaan uhatuksi tai ainakaan kirjoituksissaan pohdi mitä miehistö heistä ajattelee. Tämä saattaa liittyä valaanpyyntialuksille tyypillisiin piirteisiin. Miehistöt olivat usein samasta kotiyhteisöstä, matkat kestivät pitkään ja miehistö kohtasi kaikki valaanpyynnin haasteet yhdessä. Kapteeni osallistui useisiin työtehtäviin pyynnin aikana ja uskon että yhteisö valaanpyyntialuksilla oli kaiken kaikkiaan tiiviimpi kuin kauppalaivoilla. Tällöin myös kapteenin vaimon läsnäolo hyväksyttiin helpommin.

Valaanpyyntivesillä

Yhteiset kokemukset pitivät vaimot mukana pyynnin tunnelmassa

Valaanpyynnin aikana vaimot kokivat eniten tunteita, kuten iloa, surua, pelkoa ja jännitystä. Pyynti vaikutti kaikkeen tekemiseen, muutti aikatauluja ja rooleja ja kaatoi raja-aitoja sekä käytäntöjä. Kun pyyntiveneet olivat merellä, laiva muuttui ensin autioksi. Mary Brewster: *”Veneet ovat kaikki olleet tänään poissa ja aviomies ja minä olemme olleet lähes yksin.”*¹⁰⁸ Jos valas saatiin pyydystettyä, laivalla oli änekästä, likaista ja haisevaa, mikä aiheutti vaimon eristäytymisen ajoittain omaan hyttiinsä. Päivärytmi muuttui, kun valasta pyydystettiin kaikkina viikonpäivinä ja lähes minä vuorokaudenaikana hyvänsä. Kun pyydystettyjä valaita oli paloiteltavana laivan vierellä, työtä tehtiin usein pitkälle yöhön tai työtä jatkettiin aikaisin aamulla. Toisaalta pyynnin aikana myös vaimon asema muuttui. Hän pystyi auttamaan tietyissä tehtävissä ja päivän lopuksi vaimo kirjoitti pitkiä kuvauksia pyynnin kulusta ja kaikesta näkemästään. Prosessi kirjattiin alusta loppuun ja mainittiin aina kun valaita saatiin.¹⁰⁹ Valaanpyynti oli niin kokonaisvaltaista, että myös vaimot kokivat sen, vaikka eivät osallistuneet varsinaiseen työhön itse. Martha Brown kirjoitti päivän tapahtumista Cape Verde- saarten läheisyydessä Atlantilla. *”Tänään minulla on ollut suunnaton ilo nähdä kuinka valas tuotiin laivan vierelle. Toinen perämies sai iskettyä hänet. Olin kannella suurimman osan siitä ajasta, jonka he olivat poissa, vaikka oli aika sateista.”*¹¹⁰

Sumu, tuuli, aallot ja jäät vaikuttivat ratkaisevasti siihen, voitiinko pyyntiin lähteä. Vaimon merkinnät pyyntivesillä alkavat usein maininnalla säätilasta. Eliza Williams kirjoitti, kuinka eräänä aamuna oli ollut sumuista ja sateista, mutta myöhemmin päivällä kannella oli niin kaunista, että hän unohti kokonaan valaanpyynnin vaikeudet.¹¹¹ Vaimot ihmettelivät kirjoituksissaan pyynnin vaarallisuutta, miesten jaksamista, olosuhteita ja muiden alusten edesottamuksia lähes joka päivä pyyntikaudella. Annie Ricketson pelkäsi miesten

¹⁰⁷ Creighton 1991, 160.

¹⁰⁸ Brewster 1992, 167, 29.11.1846. *”The boats have all been away today and husband and self have been nearly alone.”*

¹⁰⁹ Springer 1996, 97; Lawrence 1966, 197, 25.9.1859; Penniman 1989, 22.5.1867; Williams 1964, 77, 21.7.1859; Brewster 1992, 96, 24.6.1846.

¹¹⁰ Brown 1993, 47–48, 13.1.1848. *”Today I have the unspeakable pleasure of seeing a whale brought along side. The second mate struck him. I was on deck most of the time they were off, notwithstanding it was somewhat rainy.”*

¹¹¹ Williams 1964, 75, 15.7.1859.

loukkaantuvan heidän varastoidessaan täysinä öljytynnyreitä laivan ruumaan¹¹². Augusta Penniman taas kertoi, kuinka miehistö ei ollut ollut vapaavuorolla ollenkaan, kun kahdesta valaasta vain toinen saatiin tapettua ja toinen karkasi vedettyään ensin pyyntivenettä perässään.¹¹³ Eliza Williams kertoi miesten olleen kylmissään ja läpimärkiä. Hän sääli miehiä ja pelkäsi, että olosuhteet vielä ”*tappavat heidät*”.¹¹⁴

Mikäli vaimot olisivat viettäneet aikaansa vain omassa hytissään, he eivät olisi tienneet tapahtumista tai olleet kiinnostuneita kirjoittamaan niitä muistiin. Pyynti oli yhteisöllistä toimintaa, kaikki laivassa auttoivat toisiaan ja joskus jopa eri alukset pyydystivät yhdessä.¹¹⁵ Vaimot pitivät silti myös pyynnin aikana kiinni omasta asemastaan. He kommentoivat usein ja eri tavoin omaa tilaansa pyynnin aikana. Vaimot esimerkiksi söivät aamiaista eri aikaan kuin päällystö, joka lähti jo aikaisin pyyntiin tai muihin työtehtäviin kannelle.¹¹⁶ Vaimo ei mennyt kannelle silloin, kun se oli likainen valaanrasvasta tai kun rasvan poltto öljyksi aiheutti pahaa hajua. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, etteikö hän olisi halunnut olla kannella katselemassa ja osallistumassa omalla tavallaan. Mary Lawrence kirjoitti jouduttuaan vuoteeseen hammassäryn vuoksi: ”*Olin pettynyt, kun en voinut mennä kannelle katsomaan valasta.*”¹¹⁷

Artikkelin alussa mainitsin, kuinka vaimojen asema valaanpyyntialuksilla oli erilainen kuin mitä kauppa-aluksilla. Artikkelin vaimojen päiväkirjat ovat täynnä mainintoja valaanpyynnistä ja kaikkeen siihen liittyvästä. On selvää, että vaimot nivoutuivat paremmin osaksi laivayhteisöä juuri valaanpyyntialuksilla, joissa tekeminen oli kaiken kattavaa ja niin vaikuttavaa että se kosketti kaikkia. Valaat ja niiden pyytäminen toivat laivaelämään paljon uusia kokemuksia ja vieraita, opittavia asioita. Pyynti loi tilanteita, joissa yhdessä kokeminen ja tekeminen oli mahdollista eri tavalla kuin kauppalaivoilla.

Pyyntikausilla vaimojen kirjoitukset kertovat suurimmilta osin valaanpyynnistä. Tämä on tärkeä havainto, sillä se kertoo siitä, etteivät vaimot eläneet eristyksissä ja yksinäisinä omassa hytissään, vaan he tiesivät päivittäisistä pyyntiin, olosuhteisiin ja yhteisön tekemiseen liittyvistä asioista. Eliza Williams kirjoitti kuinka hän kuuli kaiken mitä kannella tapahtui siihen missä istui kirjoittamassa: ”... *luulen että menen kannelle muutamaksi minuutiksi katsomaan niitä*”. Nähtyään valaiden suihkuttavan vettä laivan lähellä, kylmä tuuli ajoi Elizan takaisin sisälle, missä hän jatkoi kirjoittamista: ”*pyyntiveneet ovat palanneet laivalle ja lopettaneet pyynnin.*”¹¹⁸ Vaimolle pyynti oli myös pelottava tapahtuma. He pelkäsivät koko miehistön, mutta ennen kaikkea aviomiestensä puolesta. Vaimot eivät halunneet kapteenien vaarantavan henkeään, mutta tätä ei pyynnin aikana voinut välttää. Usein myös kapteenit lähtivät mukaan pyyntiveneisiin.¹¹⁹ Annie

¹¹² Ricketson 1958, 15, 25.7.1871.

¹¹³ Penniman 1989, 21.5.1867.

¹¹⁴ Williams 1964, 73, 8.7.1859.

¹¹⁵ Davis & Gallman & Gleiter 1997, 301.

¹¹⁶ Brewster 1992, 79, 14.5.1846.

¹¹⁷ Lawrence 1966, 37, 7.6.1857. ”*I was disappointed that I could not go on deck to see the whale.*”

¹¹⁸ Williams 1964, 27–28, 19.11.1858. ”*I think that I will go on deck a few minutes and see them.*”

¹¹⁹ Ricketson 1858, 50, 9.4.1873; Brewster 1992, 97, 25.6.1846; Lawrence 1966, 13.1.1857; Williams 1964, 77–78, 21.7.1859. Druett 1991, 57.

Ricketson kertoi pitkässä merkinnässä, kuinka valas oli kiskonut aviomies Danielin pyyntiveneen kauas merelle. ”En tiedä kuinka kuvailisin yötä” Annie kirjoitti.¹²⁰

Pyynnin aikana vaimojen roolit muuttuivat, sillä he saattoivat avustaa tehtävissä, jotka normaalisti kuuluivat miehistölle. Augusta Penniman kirjoitti, kuinka hän oli viettänyt pyyntipäivää *Minervalla* maaliskuussa vuonna 1865 pyykkiä pesten ja laivasta huolehtien: ”miehistönä minulla oli neljä portugalilaista, yksi irlantilainen, yksi saksalainen. selviydyimme oikein hyvin...”¹²¹ Mary Brewster puolestaan mainitsi, kuinka hän oli valaanpyynnistä niin innoissaan, ettei hän tehnyt oikeastaan muuta kuin odotti että valas pyydystettäisiin: ”Luulen että nähtyäni yhden pyydystettynä olen tyytyväinen.”¹²² Vaimot kertoivat miehistön edesottamuksista uudelleen ja uudelleen, yksityiskohtaisesti ja tarkasti. He myös kuvailevat yhteisön tunnetiloja kirjoituksissa.¹²³

Silloin kun pyynti onnistui, tunnelma laivalla oli iloinen.¹²⁴ Tuo tunnelma kosketti kaikkia ja vaimojen kirjoitukset olivat me-muodossa.¹²⁵ Mary Brewster kirjoitti: ”Koko miehistö näyttää onnelliselta ja rasvaiselta.”¹²⁶ Mary Lawrence puolestaan pohti, kuinka kaikki toivoivat hyvän onnen jatkuvan: ”Olemme kaikki ilahtuneita ja toivomme, että tämä on alku hyvän onnen jatkumiselle.”¹²⁷ Mary Brewster puolestaan pohti valaan vaikutusta koko yhteisöön: ”... ja luulen että valaallamme oli haluttu vaikutus sekä kapteeniin, että perämieheen ja miehistöön.”¹²⁸

Välillä vallitsi epätoivo, kun valaita ei näkynyt tai niitä ei saatu pyydystettyä.¹²⁹ Mary Lawrence kirjoitti, kuinka kaikki laivalla ovat luopuneet toivosta. Maryn aviomies Samuel oli jaksanut pitkään, mutta hänkin oli lopulta antanut periksi yleiselle tunnelmalle. Mary jatkoi: ”Kuinka toivonkaan, että voisin tehdä jotain rohkaistakseni heitä.” Mary Brewster kuvaili tunnelmia laivalla valaan päästyä karkuun kolmannelta perämieheltä kaksi kertaa saman päivän aikana: ”Olen kovin pahoillani siitä, että olemme niin epäonnisia.”¹³⁰

Valaanpyynti vaikutti vaimon tilaan eri tavoin

Pyynti oli vaimoille vaihtelevien tunteiden aikaa. He iloitsivat siitä, että valaita oli näkyvissä sekä saaliista, mutta toisaalta myös pelkäsivät miesten puolesta. Yhteiset

¹²⁰ Ricketson 1958, 75–77, 26.8.1874. ”I hardly know how to describe the night.”

¹²¹ Penniman 1989, 21.3.1865. ”for a crew I had four Potug one Irish, one German. we manage very well.”

¹²² Brewster 1992, 82, 26.5.1846. ”I think after I see one taken I shall be satisfied.”

¹²³ Ricketson 1958, 68, 26.12. 1873; Lawrence 1966, 90, 17.5.1858.

¹²⁴ Penniman 1989, 4.7.1867.

¹²⁵ Vaimot käyttivät kirjoituksissaan *me*-muotoa sujuvasti, tunteet koetaan yhdessä, eikä *they*-muotoa käytetä paitsi puhuttaessa toiminnasta johon vaimo ei voinut osallistua.

¹²⁶ Brewster 1992, 91, 18.6.1846. ”All hands look happy and greasy.”

¹²⁷ Lawrence 1966, 37, 6.6.1857. ”We are all delighted and hope this is only commencement of our good fortune.”

¹²⁸ Brewster 1992, 92, 18.6.1846. ”... and think our whale had a desirable effect on both Capt and officers and crew.”

¹²⁹ Lawrence 1966, 40, 29.6.1857; Ricketson 1958, 47, 28.1.1873. Druett kertoo samoin, kuinka turhauttavaa oli risteillä pyyntivesillä ilman että valaista tehtiin yhtään havaintoa. Druett 1992, 65–66.

¹³⁰ Lawrence 1966, 115, 1.8.1858. ”How I wish I could do something to enliven them.” Brewster 1992, 87, 10.6.1846. ”I feel very sorry we are so unfortunate.”

tunnetilat yhdistivät laivayhteisöä. Yhteisöllisyys muodostui aina tilanteessa ja tilassa, minkä perusteella yhteisö koki yhdessä tiettyjä tunteita. Sukupuolella tai asemalla laivan hierarkiassa ei ollut silloin merkitystä, vaan tekeminen ja sitä seuranneet asiat koskettivat aina kaikkia. Kirjoitusten perusteella tulee vahvasti esille, että näin pienessä tilassa, jossa tapahtui kuitenkin valtavasti erilaisia asioita, kukaan ei voi olla jatkuvasti eristyksissä kaikesta yhteisestä tekemisestä. Vaimot eivät halunneet olla eristyksissä, vaan he olivat mukana laivalla aviomiehensä seurana ja tukena. Aviomiehet tarvitsivat vaimoan, kun valaiden puute kalvoi mieltä. Tai kun kiireessä tarvittiin vielä yhtä silmä- tai käsiparia. Vaimojen tukea kaivattiin myös silloin, kun valas vei miehistön jäsenen mukanaan syvyykseen ja kaikki olivat surullisia. Kollektiivinen mieliala imi yksilön mukaansa, vaikka tällä yksilöllä ei ollut työhön liittyvää tehtävää.

Useat vaimot kertoivat valaanpyynnin aikana tilanteista, joissa heidän elinpiirinsä kasvoi. He katselivat miehistön työtä, esimerkiksi valaan paloittelua ylös nostetuista pyyntiveneistä, kävivät katsomassa rasvan paloittelua siihen tarkoitettuun työtilassa tai saattoivat auttaa stuerttia ruokailuun liittyvissä tehtävissä tai jopa kokkia ruoanlaitossa laivan keittiössä.¹³¹ Osa vaimoista auttoi kapteenia pyyntiin liittyvissä tehtävissä, Mary Brewster kirjoitti: *“Olen tähystänyt ja pitänyt lukua veneistämme herra B:lle joka on niin kiireinen että hänellä ei ole aikaa...”*¹³² Toisaalta valaanrasvasta liukkaat kannet ja polttamisesta syntyvä epämiellyttävä savu ja haju pakottivat vaimot pysymään hyteissään sen ajan, kun valas oli paloitettu ja rasva keitetty öljyksi.¹³³ Annie Ricketson kirjoitti tavattoman rasvaisesta laivan kannesta sekä hajusta joka teki aivan sairaaksi. Annie kuitenkin pärjäsi ja hän kirjoitti syyksi: *”siitä saa puhdasta rahaa.”*¹³⁴ Vaimo saatettiin myös huomioida kaiken kiireen keskellä. Annie Ricketsonin laivalla pestiin kapteenin hyttiin johtavat portaat vaimon liukastuttua ja loukattua nilkkansa niissä: *”Vaikka joka puolella on paljon vettä puhtaanaapitoon, kaikki on liukasta. Paitsi portaat.”*¹³⁵

Mary Lawrence kirjoitti, kuinka miehistö leikkasi kahta pyydystettyä valasta, ja Mary ei voinut tehdä tyttärensä Minnien kanssa muuta kuin katsoa: *”Me olemme ylimääräisiä; meillä ole muuta tekemistä kuin katsoa, ja me käytämme tuon etuoikeuden hyödyksemme. Haluan nähdä kaiken, mitä on meneillään. Voi olla, ettei minulla koskaan ole toista mahdollisuutta.”*¹³⁶ Joan Druett ja Lisa Norling molemmat jakavat ajatuksen vaimosta, joka ei ollut kiinnostunut valaanpyynnistä, joka oli täysin eristäytynyt toiminnasta pyynnin aikana ja jota pyyntiprosessi ei kiinnostanut. Molemmat perustelevat näkemyksensä edellä olevalla sitaatilla, mutta ilman lauseen loppuosaa ja sitä seuraavia lauseita.¹³⁷ Tämä ajatus

¹³¹ Mm. Garner 1966, xviii. Lawrence 1966, 119, 140, 146, 16.8.1858 & 7.1.1859 & 3.2.1859; Brewster 1992, 91, 17.6.1846; Ricketson 1958, 34, 15.3.1872.

¹³² Brewster 1992, 100, 179, 30.6.1846 & 6.1.1847. *”... I have been looking out and keeping the run of our boats for Mr. B who is so busy he don't spare time...”*

¹³³ Brewster 1992, 91, 180, 18.6.1846 & 14.1.1847; Druett 1991, 70; Druett 1992, 105, 116.

¹³⁴ Ricketson 1958, 14–15, 21.7.1871. *“for it will be clean money.”*

¹³⁵ Ricketson 1958, 12, 24.5.1871. *” Although there is plenty of water all around us to keep clean with, every thing is sticky. Excepting the stairs.”*

¹³⁶ Lawrence 1966, 14.3.1857. *“We are supernumeraries; nothing for us to do but look on, and we avail ourselves of that privilege. I want to see everything that is going on. I may never have another opportunity.”*

¹³⁷ Norling 2000, 249.

on jäänyt vahvasti ja laajalti lainattuna elämään tutkimuksessa. Itselleni on kuitenkin muodostunut toisenlainen kuva vaimoista osana valaanpyyntiä. Palaan tähän artikkelin lopussa. Mielenkiinto valaanpyyntiin näkyy jopa Augusta Pennimanin kirjoituksesta. Hän oli lyhytsanainen, toteava ja jopa tylsä kirjoittaja. Hänen katkonaisessa lauseessaan kuitenkin elää vaimo, joka tuntee, haluaa ja on osa yhteisöä: ”*ei valaita, en malta odottaa, että saamme toisen valaan ja voimme keittää, ...*”¹³⁸

Yhteydet muihin aluksiin ja vierailut saarille

Gamming eli vierailu muissa pyyntialuksissa oli yleistä. Pyyntivesillä oli normaalisti kymmeniä aluksia samaan aikaan. Kun valaita ei ollut näkyvissä, laivojen välillä suoritettiin vierailuja.¹³⁹ Vierailuilla saatiin tärkeää tietoa valaiden liikkeistä, valaanpyytäjien yhteisön kuulumisista, sääoloista ja reittivalinnoista sekä saaliin määrästä.¹⁴⁰ Laivan onnistumista pyynnissä verrattiin muihin aluksiin, mikä vahvisti tietyllä laivalla matkustavien kokemusta muihin verrattuna. Mary Lawrence kirjoitti: ”*Niin, vanha Addison, ei käy ollenkaan päinsä että olet näin jäljessä.*”¹⁴¹ Myös miehistö vieraili muissa aluksissa ja vierailujen aikana tanssittiin ja laulettiin. Nämä tapahtumat olivat tärkeää vaihtelua laivayhteisön jäsenille.¹⁴² Vierailut rajoittuivat kuitenkin henkilön oman arvoaseman ryhmään. Kapteenipariskunta oli kapteenin, perämiehet perämiehen ja miehistöt miehistön vieraana. Sosiaalinen kanssakäyminen saattoi olla välillä jopa pääosassa kapteenipariskuntien elämässä. Mary Lawrence kirjoitti, kuinka Samuel vieraili toisessa laivassa auttaakseen kapteenia valaan leikkaamisessa. Tytär Minnie oli mukana viettääkseen päivän kapteenin lasten kanssa. Maryn laivalla puolestaan vieraili samana päivänä kaksi kapteenia, jotka söivät päivällistä kapteenipariskunnan kanssa. Illalla he saivat vielä kutsun vierailuun seuraavana päivänä Scotland-aluksessa.¹⁴³ Retkiä tehtiin myös rannalle silloin, kun laivat olivat ankkurissa. Mary Lawrence kertoi, kuinka yhdellä piknikillä oli mukana kymmenen kapteenia, neljä rouvaa ja seitsemän lasta: ”*Voimme hädän tuskin uskoa että olimme valaanpyyntimatalla.*” Mary totesi päivän loppuksi.¹⁴⁴

Tällainen yhteisöllisyys vaikutti vaimon kokemukseen vahvasti. Tieto siitä, että laivoilla oli muita naisia, jotka matkustivat samoissa olosuhteissa, toi turvaa ja voimaa. Kapteeneille muiden kapteenien tuki oli tärkeää ja tiedonkulku helpotti monia pyyntiin liittyviä asioita. Raskas vastuu laivasta ja matkan tuotosta oli helpompi kestää, kun oli mahdollisuus keskustella muiden vastaavista huolista ja koettelemuksista. Toisaalta muiden hyvä onni saattoi saada kapteenin entistä huolestuneemmaksi. Yhteiset tapaamiset paljastivat muilla laivoilla tapahtuneet onnettomuudet, kuolemantapaukset tai järjestyshäiriöt, mitkä tulivat myös muiden laivojen laivayhteisöjen tietoisuuteen. Vaimojen kirjoitukset olivat kuitenkin

¹³⁸ Penniman 1989, 2.5.1867. ”*no whales I feel anxious to get another whale so as we can boil, ...*”

¹³⁹ Lawrence 1966, 165; Penniman 1989, 4.7.1867 & 21.8.1867 & 25.9.1867; Williams 1964, 62, 11.6.1859; Druett 1992, 282–283; Druett 1991, 49.

¹⁴⁰ Kurtz 2013, 37.

¹⁴¹ Lawrence 1966, 124, 4.9.1858. ”*Well, old Addison, this will never do for you to be so far behindhand.*”

¹⁴² Davis & Gallman & Gleiter 1997, 49.

¹⁴³ Lawrence 1966, 145, 25.1.1859.

¹⁴⁴ Lawrence 1966, 151, 24.2.1859. ”*We could hardly realize that we were whaling.*”

toteavia. Muiden arvostelu ei kuulunut ainakaan päiväkirjojen sisältöön. Lojaalius ja tunne siitä, että merellä vallitsivat tietyt säännöt, muokkasivat vaimon tapaa käsitellä asioita.

Pyyntikausien välissä tai matkan eri vaiheissa laivat pysähtyivät Tyynenmeren saarille, joskus jopa viikoiksi. Kapteenipariskunta siirtyi maihin asumaan ja vietti aikaansa muiden kapteenien ja mukana olevien vaimojen kanssa. Osa vaimoista saattoi viettää koko pyyntikauden saarilla, varsinkin, jos he olivat raskaana ja synnyttivät pyyntikauden aikana. Vaimoille tällainen tilanne oli vaikea. He eivät olisi jääneet mielellään yksin vieraaseen paikkaan odottamaan vaarallista synnytyksen hetkeä. Martha Brown kirjoitti saavuttuaan Honoluluun, Oahulle: *”Luulisi että olen erittäin tyytyväinen täällä oltuani 7 ½ kuukautta merellä, mutta se ei ole niin. Olen vähemmän onnellinen täällä kuin siellä.”*¹⁴⁵ Saarilla päivät täyttyivät yhteisöllisestä toiminnasta. Retket, kirkossa käynnit, paikallisten asukkaiden oloihin tutustuminen, konsertit ja yhteiset ateriat sekä ostosten teko olivat pääosassa.¹⁴⁶ Miehistö jäi laivaan ja poistui vaimon elämästä ja samalla kirjoituksista.¹⁴⁷ Ainoastaan häiriöt, sairastumiset tai tietyn miehistön jäsenen poisjääminen tai vaihtuminen saatetaan mainita. Vaimot omaksuivat nopeasti oman yhteiskuntaluokkansa tavat ja käytännöt ja unohtivat laivaelämän saarivierailun ajaksi. Saarilla koettiin ja nähtiin asioita muiden kapteenin ja kapteenipariskuntien tai esimerkiksi pappien ja lähetystyöntekijöiden perheiden kanssa.

Lyhyemmillä pysähdyksillä saarille, joissa asui vain paikallisia asukkaita, vaimo sen sijaan koki laivayhteisön turvana vaarallisen näköisiä villoja vastaan. Usein vaimo ei mennyt maihin, vaan seurasi tilannetta laivasta. Mikäli kaikki sujui hyvin, hänet saatettiin viedä maihin seuraavana päivänä, varsinkin, jos tärkeät paikalliset henkilöt sitä toivoivat. Miehistö sen sijaan haki tuoretta vettä, ruokatarvikkeita kuten hedelmiä ja kalasti maissa. Vaimolle jäi tässäkin tilanteessa katsojan, seuraajan ja tarkkailijan rooli. Kokemaansa hän avasi päiväkirjassaan.

Lopuksi

Vastakkainasettelut leimasivat vaimon elämää valaanpyyntialuksilla. Vaimon kokemus osana joukkoa, mutta toisaalta vieraana, joka jäi joukon ulkopuolelle, tuli esille vaimon kirjoituksissa ei välttämättä sukupuolikysymyksenä, vaan enemmän työtehtävien puutteena. Tekemisen puute, tai tekemisestä sivussa oleminen, silloin kun kaikilla muilla oli töitä lähes kellon ympäri, määritti yksilön suhdetta joukkoon, jopa enemmän kuin arvoasema tai sukupuoli. Vaimot olivat valmiita osallistumaan ja ottamaan vastuulleen myös miesten työtehtäviä, kuten tähystäminen kannella. Toisaalta heille lankesi luonnostaan esimerkiksi stuertin työtehtäviä. Tiukoista normeista ja rakenteista kertoo se, kuinka vähän vaimot loppujen lopuksi osallistuivat työhön laivalla. Laivaelämän dokumentoiminen teki

¹⁴⁵ Brown 1993, 57, 30.4.1848. *”One would think I might feel very well contented her afer the 7 ½ months residence at sea, but it is not so. I am less happy here than there.”*

¹⁴⁶ Brewster 1992, 126–127, 17.9.1846; Penniman 1989, 13.11.–5.12.1865.

¹⁴⁷ Druett 1991, 113.

vaimoista aktiivisia toimijoita, vaikkakin ambivalentti toiseuden tunne leimasi heidän laivalla viettämänsä aikaa.

Vaimot olivat valmiita ja halukkaita osallistumaan ja oppimaan uutta, osin toteuttaakseen ajan yleisiä normeja ja ideaaleja. Vaimot asuivat laivoilla ennen kaikkea ollakseen aviomiestensä seurassa ja tukena, jolloin he kokivat yhdistävänsä perheen. Silti he pystyivät elämään yksilöinä miehisessä yhteisössä. Yhteisö tai joukko voi rakentua myös niin, että sinne mahtuu monella tapaa vieras yksilö. Vaimot joutuivat kohtaamaan pyynnin aiheuttamat fyysiset realiteetit. He inhosivat tiettyjä prosessin vaiheita, mutta samalla vaimot osallistuivat omalla tavallaan sekä tekemiseen että tunnelmaan ja olivat monella tavoin läsnä laivayhteisössä pyynnin aikana. Sukupuoli, etnisuus, ikä tai arvoasema määrittivät yksilön suhdetta joukkoon, mutta ne eivät sulkeneet ketään siitä pois. Ryhmän sisällä vaimo asettui päällystön asemaan siitä huolimatta, että hänellä ei ollut virallista asemaa tai työtehtäviä laivalla. Vaimo otti itselleen myös oikeuden kokea asioita toisin kuin merimiehet.

Kapteenien vaimojen kirjoitukset osoittavat, että myös laivan rajatussa elämänpiirissä ja koetuista vaaratilanteista huolimatta elämä laivoilla saattoi olla vaimoille antoisaa ja onnellista. Kapteenin vaimo oli sekä fyysisesti, että henkisesti vahva hahmo laivalla. Hän uskalsi ja oli rohkea. Matkan aikana hänen ymmärryksensä merielämästä ja valaanpyynnistä lisääntyi. Laivayhteisö oli sekä yhtenäinen että rikkonainen joukko, mikä vaihteli tilanteen ja matkan eri syklien mukaan. Laivayhteisössäkin yksilö sopeutti omaa tekemistään normipaineen vuoksi yhteisön tahdon ja tapojen mukaiseksi. Erilaiset sosiaaliset säännöt ja normit loivat myös valaanpyyntialuksille sosiaalisen rakenteen, mikä oli yleisesti hyväksytty.

Väkivaltaisuudet tai kuolemantapaukset koskettivat vaimoa. Toisaalta vaimot yleistyivät asioita koskettamaan merimiehiä tai elämää merellä yleensä. Asioita oikeutettiin sillä, että näin tapahtui kaikissa aluksissa kaikilla maailman merillä. Vaimojen kirjoitusten kautta saamme ristiriitaisen kuvan siitä, kuinka hyvin he oikeastaan tunsivat miehistön jäsenet. Usein miehistön jäsenet henkilöityivät jonkin tapahtuman yhteydessä. Silloin saattoi paljastua, että he olivat olleet vaimon kanssa tekemisissä paljonkin tai että vaimolla oli heistä selkeä mielipide.

Vaimo ei ollut pakosta eristyksissä. Mikäli hän pysytteli hytissään, se johtui hänen omasta päätöksestään olosuhteiden lisäksi. Vaimolle sallittiin ”vierailut” miesten työtilaan valaanpyynnin aikana, häntä ei haluttu rajata yhteisen kokemuksen ulkopuolelle vaan päinvastoin, hänelle haluttiin esitellä työn eri vaiheita. Vaimot huolehtivat miehistön turvallisuudesta ja jaksamisesta sekä elivät täysin mukana laivan vaihtelevissa mielialoissa esimerkiksi silloin kun valaita ei onnistuttu pyydystämään. Tässä artikkelissa käsitellyistä vaimojen kirjoituksista ei löytynyt viitteitä siitä, että vaimo olisi ollut ei-toivottu osa yhteisöä. Päinvastoin vaimot pohtivat, kuinka heillä pitäisi olla positiivinen vaikutus merimiehiin ja kertoivat kuinka miehistö huomioi heitä päivittäisessä toiminnassaan.

Vaimot saivat matkan kuluessa enemmän tietoa ja heidän ymmärryksensä valaanpyynnistä ja laivayhteisön arjesta lisääntyi kokemuksen kautta. He kokivat mukautuvansa osaksi

elämää laivalla, sen joukkoa ja matkan tapahtumia. Yhteisön paine ja tavat vaikuttivat asiaan. Kun kymmenet laivat pyysivät valaita sunnuntaina, eivät vaimot voineet kritisoida pyhänä työskentelyä oman aluksen kohdalla. Voiton saavuttaminen, yhteinen tavoite oli tärkeintä. Yksilö mukautui yhteisön toimintaan, vaikka se olisi vastoin tiettyjä periaatteita ja käytäntöjä. Hänen piti sisäistää syy ja seuraus. Mielestäni siksi joukko tarvitsee aina aikaa ja yhteisiä kokemuksia muodostuakseen. Joukon yhteinen tavoite luo yhtenäisyyttä. Luottamus luodaan tietyillä säännöillä. Jokaisen on tiedettävä, kuinka asiat tehdään tietyn kaavan mukaisesti. Tällöin ennakoitavuus auttaa silloinkin, kun tapahtuu jotain odottamatonta. Tutkimuksessa meidän pitäisi vielä enemmän arvostaa yksilön ja heistä muodostuvien yhteisöjen kokemusta.

Painetut lähteet

Balano, Dorothea: *The Log of the Skipper's Wife*. Balano, James W. (toim.) 1979. Down East Books, Camden, Maine.

Brewster, Mary: "She was a sister sailor". *The Whaling Journals of Mary Brewster, 1845-1851*. Druett, Joan (toim.) 1992. Mystic Seaport Museum, Inc., Connecticut.

Brown, Martha Smith Brewer: *She Went A-Whaling. The journal of Martha Smith Brewer Brown from Orient, Long Island, New York, Around the World on the Whaling Ship Lucy Ann, 1847-1849*. Mackay, Anne (toim.) 1993. Oysterponds Historical Society, New York.

Hathorn, Susan: *A Brides's Passage. Susan Hathorn's Year Under Sail*. Petroski, Catherine (toim.) 1997. Northeastern University Press, Boston.

Lawrence, Mary Chipman: *The Captain's Best Mate. The Journal of Mary Chipman Lawrence on the Whaler Addison, 1856-1860*. Garner, Stanton (toim.) 1966. University Press of New England, Hanover and London.

Penniman, Augusta: *Journal of a Whaling Voyage 1864-1868*. Crevier, Yvonne (toim.) 1989. Eastern National Park and Monument Association, Eastham.

Ricketson, Annie Holmes: *Mrs. Ricketson's Whaling Journal*. Purrington, Philip F. (toim.) 1958. The Old Dartmouth Historical Society, New Bedford.

Williams, Eliza Azelia: *The Voyage of the Florida, 1858-1861 From the Journal of Eliza Azelia Williams*. Teoksessa: Williams, Harold (toim.) 1964. *One Whaling Family*. The Riverside Press Cambridge, Boston.

Kirjallisuus

Boerum, Donald H. 1993. Johdanto. Teoksessa: Brown, Martha Smith Brewer: *She Went A-Whaling. The journal of Martha Smith Brewer Brown from Orient, Long Island, New York, Around the World on the Whaling Ship Lucy Ann, 1847-1849*. Mackay, Anne (toim.) 1993. Oysterponds Historical Society, New York.

Bolster, Jeffrey W. 1996. Every Inch a Man. Teoksessa Teoksessa Creighton Margaret S. & Norling, Lisa (toim.). *Iron Men, Wooden Women. Gender and Seafaring in the Atlantic World 1700-1920*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 118–137.

- Burton, Valerie 1991. The Myth of Bachelor Jack: Masculinity, Patriarchy and Seafaring Labour. Teoksessa: Howell, Colin & Twomey, Richard J. (toim.). *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton, New Brunswick, 179–198.
- Colville, Quintin & Jones, Elin & Parker Katherine 2015. Gendering the Maritime World. *Journal for Maritime Research*. Vol 17, No.2, 97-101.
- Cooper-Busch, Briton 1994. *Whaling Will Never Do for Me: The American Whaleman in the Nineteenth Century*. University Press of Kentucky.
- Creighton, Margaret S. 1991. American Mariners and the Rites of Manhood, 1830-1870. Teoksessa: Howell, Colin & Twomey, Richard J. (toim.). *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton, New Brunswick, 143-163.
- Creighton, Margaret S. 1996. Davy Jones's Locker Room. Gender and the American Whaleman, 1830-1870. Teoksessa Creighton Margaret S. & Norling, Lisa (toim.). *Iron Men, Wooden Women. Gender and Seafaring in the Atlantic World 1700-1920*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 118-137.
- Davis, Lance E. & Gallman, Robert E. & Gleiter, Karin 1997. *In Pursuit of Leviathan: Technology, Institutions, Productivity, and Profits in American Whaling, 1816-1906*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Druett, Joan 1991. *Petticoat Whalers. Whaling wives at sea, 1820–1920*. Collins Publishers New Zealand, Auckland.
- Druett, Joan 1992. Esisanat ja kappaleiden johdannot. Teoksessa: Druett (toim.). ”She was a Sister Sailor”. *The Whaling Journals of Mary Brewster, 1845–1851*. Mystic Seaport Museum, Connecticut.
- Garner, Stanton 1966. Esisanat. Teoksessa: Garner, Stanton (toim.). *The Captain's Best Mate. The Journal of Mary Chipman Lawrence on the Whaler Addison, 1856-1860*. University Press of New England, Hanover and London.
- Greenhill, Basil & Giffard, Ann 1971. *Women Under Sail. Letters and Journals concerning eight women travelling or working in sailing vessels between 1829-1949*. David & Charles Limited, South Devon House, Newton Abbot, Devon.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda & Kinnunen, Tiina & Leskelä-Kärki, Maarit 2016. Doing Biography. Teoksessa: Halldórsdóttir, Erla Hulda & Kinnunen, Tiina & Leskelä-Kärki, Maarit & Possing, Birgitte (toim.). *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Painosalama, Turku.
- Hamlett, Jane 2009. ‘The Dining Room Should Be the Man's Paradise, as the Drawing Room Is the Woman's’: Gender and Middle-Class Domestic Space in England, 1850–1910. *Gender & History*. Nov 2009, Vol. 21 Issue 3, p576-591.
- Heidbrink, Ingo 2017. Closing the ‘blue hole’: Maritime history as a core element of historical research. *International Journal of Maritime History*. May 2017, Vol 29, Issue 2.
- Howell, Colin & Twomey, Richard 1991. Esisanat. Teoksessa: Howell, Colin & Twomey, Richard J. (toim.). *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton, New Brunswick, 164-178.
- Keravuori, Kirsi 2015. *Rakkat poikaiset!": Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858–1887)*. Turun yliopisto, Turku.
- Kurtz, Peter 2013. *Bluejackets in the Blubber Room: A Biography of the William Badger, 1828-1865*. The University of Alabama Press, Tuscaloosa, Alabama.

- Laitinen, Riitta 2004. Johdanto tilan kokemisen kulttuurihistoriaan. Teoksessa: *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. Cultural History – Kulttuurihistoria 4, Turku.
- Lamberg, Marko 2010. Tila historiassa. *Historiallinen aikakauskirja*. 108: 1, s. 4–5.
- Melville, Herman 1851. *Moby Dick*. Penguin Books London 2012.
- Newton, John 2013. *Savage History: A history of whaling in the Southern and Pacific Oceans*. NewSouth Publishing, University of New South Wales, Sydney.
- Norling, Lisa 1991. The Sentimentalization of American Seafaring. The Case of New England Whalefishery, 1790-1870. Teoksessa: Howell, Colin & Twomey, Richard J. (toim.). *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton, New Brunswick, 164-178.
- Norling, Lisa 1996. Ahab's wife. Women and the American Whaling Industry, 1820-1870. Teoksessa Creighton Margaret S. & Norling, Lisa (toim.). *Iron Men, Wooden Women. Gender and Seafaring in the Atlantic World 1700-1920*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 70-91.
- Norling, Lisa 2000. *Captain Ahab Had a Wife. New England Women & the Whalefishery, 1720-1870*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London.
- Ojala, Jari & Tenold, Stig 2017. Maritime history. A health check. *International Journal of Maritime History*. May 2017, Vol.29(2), pp.344-354.
- Partsch, Dorinda 1989. Esisanat. Teoksessa: Partsch, Dorinda (toim.). *Augusta Penniman. Journal of a Whaling Voyage 1864-1868*. Eastern National Park and Monument Association, Eastham.
- Purrington, Philip F. 1958. Esisanat. Teoksessa: Purrington, Philip F. (toim.). *Mrs. Ricketson's Whaling Journal*. The Old Dartmouth Historical Society, New Bedford.
- Roman, Joe 2006. *Whale*. Reaktion Books LTD, London.
- Seaborn, Laurel 2017. Gimming Chairs and Gimballed Beds: Seafaring Women on Board Nineteenth-Century Ships. *Journal of Maritime Archaeology*. April 2017, Volume 12, Issue 1, pp 71–90.
- Schell, Jennifer 2013. *"A Bold and Hardy Race of Men" : The Lives and Literature of American Whalemen*. University of Massachusetts Press, Amherst & Boston.
- Springer, Haskell 1996. The Captain's Wife at Sea. Teoksessa Creighton Margaret S. & Norling, Lisa (toim.). *Iron Men, Wooden Women. Gender and Seafaring in the Atlantic World 1700-1920*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 92-117.
- Stanley, Jo 2002. And after the cross-dressed cabin boys and whaling wives? Possible futures for women's maritime historiography. *Journal of Transport History*, March 1, 2002.
- Stark, Suzanne J. 1996. *Female Tars. Women Aboard Ship in the Age of Sail*. US Naval Institute Press; Massachusetts.
- Vaapio (Syväsalmi), Emilia 2004. *"Captain, Oh My Captain!" – Kapteenien vaimojen asema laivayhteisössä 1800- ja 1900-luvun suurilla amerikkalaisilla purjelaivoilla*. Lisensiaatintutkimus, Turun Yliopisto.
- Williams, Harold 1964. Johdanto ja liite 1. Teoksessa: Williams, Harold (toim.). *One Whaling Family*. The Riverside Press Cambridge, Boston.

Kirjoittajat

FT Pauliina Latvala-Harvilahti on väitellyt Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineesta. Hän toimii apurahatutkijana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla ja on myös kulttuuriperinnön tutkimuksen, erityisesti muistitiedon dosentti Turun yliopistossa.

FT Katariina Parhi on psykiatrian historiaan erikoistunut tutkija, joka on väitellyt psykopatiadiagnoosin historiasta Suomessa. Hänen erityisenä tutkimuksellisenä kiinnostuksenkohteenaan on ihmisyyden normaaliuden ja epänormaaliuden väliset rajapinnat eri aikoina. Tällä hetkellä Parhi tutkii suomalaisen ensimmäisen huumausaineaallon psykiatrisia tulkintoja psykiatrian laitoksella (oikeuspsykiatrian erikoisala) Helsingin yliopistossa ja Helsingin yliopistollisessa sairaalassa.

Hannu Lauerma on psykiatrian ja oikeuspsykiatrian erikoislääkäri ja dosentti, koko maata palvelevan Psykiatrisen vankisairaalan vastaava ylilääkäri, joka on kiinnostunut työssään tekemiensä ja ohjaamiensa syyntakeisuus- ja vaarallisuusarvioiden historiallisesta taustasta. Hän on ohjannut ja ohjaa useita alaansa nivoutuvia väitöskirjoja.

FM Matleena Sopanen on historian tohtoriopiskelija Tampereen yliopistossa. Väitöskirjassaan hän tutkii Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnalupatutkintojärjestelmää rakentuvan kansalaisyhteiskunnan kontekstissa.

FL Emilia Syväsalmi kirjoittaa väitöskirjaa purjehtivista kapteenien vaimoista Turun yliopistossa yleisen historian oppiaineessa. Syväsalmi on kiinnostunut erityisesti merihistoriasta yksilöiden kokemuksen kautta, sekä arvomaailman ja identiteetin muutoksesta.

